

Κερτε

Σεβαστούπολη

Γιάλτα

ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗΣ

«Από Ροστόβ εις Μυτιλήνην, 1919» Το ημερολόγιο μιας φυγής

Μπουγιούκ Ντερ Καβάκιά Βοσπόρου

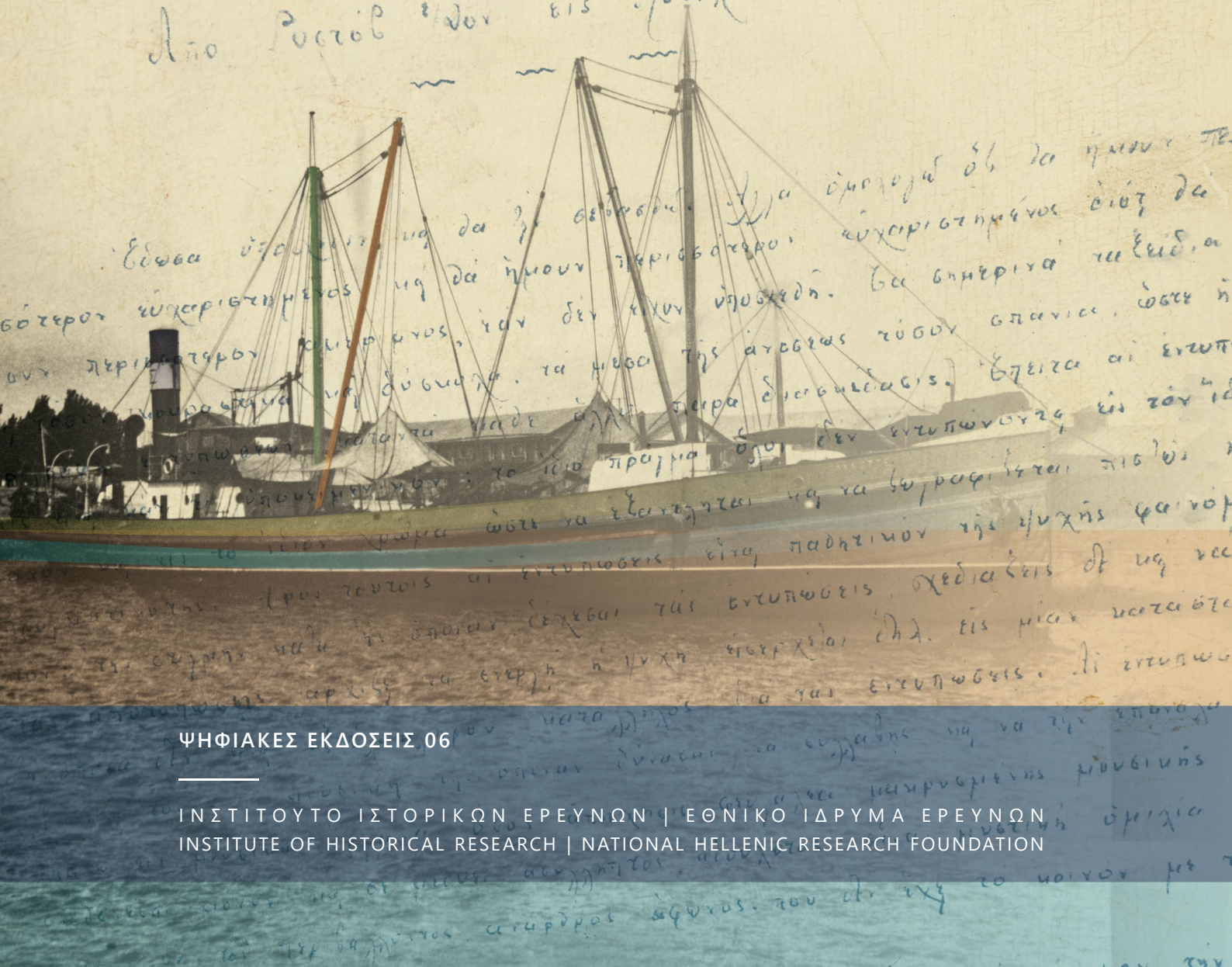
Επιμέλεια – Εισαγωγή:

Κωνσταντίνου Πηκουάρη

Ουρανία Πολυκανδριώτη

Καλλιόλη

Απο Ροστόβ εις Μυτιλήνην.

ΨΗΦΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ 06

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ | ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH | NATIONAL HELLLENIC RESEARCH FOUNDATION

Εικόνα εξωφύλλου:

Φωτογραφία της ατμοθάρζας "Ζαννέττα", ιδιοκτησίας Βάσσα Σιφναίου.

Η φωτογραφία ανήκει στην οικογένεια Ζαννέττας Σιφναίου και Σταύρου Μέλλου.

Στο φόντο, η πρώτη σελίδα του χειρόγραφου ημερολογίου του Θεολόγου Παναγιωτίδη.

Οπισθόφυλλο:

Η τελευταία σελίδα του ημερολογίου.

«ΑΠΟ ΡΟΣΤΟΒ ΕΙΣ ΜΥΤΙΛΗΝΗΝ, 1919»
ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΜΙΑΣ ΦΥΓΗΣ

«Από Ροστόβ εις Μυτιλήνην, 1919»
Το ημερολόγιο μιας φυγής

Συγγραφέας
Θεολόγος Παναγιωτίδης

Επιμέλεια – Εισαγωγή
Ουρανία Πολυκανδριώτη
Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Σχεδιασμός εξωφύλλου και σελιδοποίηση
Χρίστος Σιμάτος, Μαριάννα Πόγκα
www.psdesign.gr

ISBN: 978-960-7905-72-7

© 2020 Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών
Τομέας Νεοελληνικών Ερευνών
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
Λεωφ. Βασιλέως Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα
Τηλ. (+30) 2107273554, Τηλεομ. (+30) 2107273629, iie@eie.gr
Βιβλιοπωλείο Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών
<https://history-bookstore.eie.gr>

Η Πράξη με τίτλο: «ANABAΘΜΙΣ. Ανάπτυξη της ιστορικής έρευνας: μελέτες και ψηφιακές εφαρμογές» (MIS 5002357) εντάσσεται στη «Δράση Στρατηγικής Ανάπτυξης Ερευνητικών και Τεχνολογικών Φορέων» και χρηματοδοτείται από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία (ΕΣΠΑ 2014-2020)», με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης).

ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗΣ

«Από Ροστόβ εις Μυτιλήνην, 1919» Το ημερολόγιο μιας φυγής

Επιμέλεια – Εισαγωγή:

Ουρανία Πολυκανδριώτη

ΨΗΦΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ 06

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ | ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH | NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΑΘΗΝΑ 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μικρά εισαγωγικά	11
Ο Θεολόγος Παναγιωτίδης και η εποχή του.	13
Από το Ροστόβ στη Μυτιλήνη, Μάρτιος – Απρίλιος 1919	
Το ημερολόγιο και τα γεγονότα	19
Οι πεποιθήσεις	27
Το ημερολόγιο ως προσωπικός λόγος	30
Από Ροστόβ ε/Δον εις Μυτιλήνην	35
24 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΚΥΡΙΑΚΗ	40
25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΔΕΥΤΕΡΑ	47
26 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΤΡΙΤΗ	49
27 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΤΕΤΑΡΤΗ	53
28 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΠΕΜΠΤΗ	57
29 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	62
30 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΣΑΒΒΑΤΟΝ	66
1 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1919. ΔΕΥΤΕΡΑ.	68
2 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1919. ΤΡΙΤΗ	69
3 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1919. ΤΕΤΑΡΤΗ	70
4 ΑΠΡΙΛΙΟΥ. ΠΕΜΠΤΗ.	70
5 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1919. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ.	74
6-12 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1919	75
Διάλεξις λεχθεῖσα ἐν Ροστοβίῳ ἐ/ Δὸν ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς τῇ 6 Ἰανουαρ. 1919 «περί τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ἀφυπνίσεως ἐν Ῥωσίᾳ» ὑπὸ Θεολόγου Παναγιωτίδου	81

Στη μνήμη της Ρούρας

Θεολόγος Παναγιωτίδης

Μικρά εισαγωγικά

*Ἔδωσα ὑπόσχεσιν καὶ θὰ τὴν σεβασθῶ. Ἀλλὰ ὁμολογῶ ὅτι θὰ ἤμουν περισσό-
τερον εὐχαριστημένος, καὶ θὰ ἤμουν περισσότερο εὐχαριστημένος, διότι θὰ
ἤμουν περισσότερο ἀμέριμνος, ἐάν δὲν εἶχον ὑποσχεθῇ. Τὰ σημερινὰ ταξίδια
εἶναι τόσο κουραστικά καὶ δύσκολα, τὰ μέσα τῆς ἀνέσεως τόσο σπάνια, ὥστε
ἡ περιγραφή ἐντυπώσεων καταντᾷ κάθε ἄλλο παρὰ διασκέδασις.*

Με τα λόγια αυτά, ο Θεολόγος Παναγιωτίδης ξεκινά την καθημερινή εξιστόρηση του ταξιδιού του από το Ροστόβ στην ελεύθερη Μυτιλήνη, το 1919, όταν αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη Ρωσία μαζί με πολλούς άλλους Έλληνες, μετά την επικράτηση των Μπολσεβίκων στη χώρα. Η αφήγηση του ταξιδιού περιέχεται σε χειρόγραφο και ανέκδοτο ημερολόγιο, που ο Θεολόγος Παναγιωτίδης ενημέρωνε καθημερινά, κατά παράκληση κάποιου προσώπου που δεν κατονομάζει. Το τετράδιο αυτό ανήκει στον Γρηγόρη Παναγιωτίδη, γιο του Θεολόγου, ο οποίος το είχε εμπιστευθεί στην συντοπίτισσά του Μυτιληνιά, τη φίλη και συνάδελφο Ευρυδίκη (Ρούρα) Σιφναίου, λίγο αφού εκείνη είχε ήδη τελειώσει το βιβλίο της *Έλληνες έμποροι στην Αζοφική*.¹ Η ημερολογιακή αφήγηση ξεκινάει το Σάββατο 23 Μαρτίου 1919 και ολοκληρώνεται με μία συνοπτική καταγραφή της εβδομάδας από 6 έως 12 Απριλίου 1919, καλύπτοντας, δηλαδή, μία περίοδο 20 ημερών, από τις οποίες οι 14 αφορούν το θαλάσσιο ταξίδι από το Ροστόβ προς τη Μυτιλήνη.

Ακριβώς λόγω του ημερολογιακού και ταξιδιωτικού του χαρακτήρα, αλλά και του φιλολογικού ενδιαφέροντος που παρουσιάζει το κείμενο αυτό, από παλιά η Ρούρα μού είχε μιλήσει για το χειρόγραφο, το οποίο τελικά έφθασε στα χέρια μου μετά τον θάνατό της, μέσω του αδελφού της και με την ευγενική συγκατάθεση του Γρηγόρη Παναγιωτίδη. Ο Γρηγόρης Παναγιωτίδης μού παραχώρησε επίσης το κείμενο διάλεξης του πατέρα του, την οποία είχε εκφωνήσει λίγο νωρίτερα από τα γεγονότα του ημερολογίου, στο Ροστόβ, στις 6 Ιανουαρίου 1919, με θέμα: «Περί της Ελληνικής εθνικής αφυπνίσεως εν Ρωσσία».

1. Ευρυδίκη Σιφναίου, *Έλληνες έμποροι στην Αζοφική. Η δύναμη και τα όρια της οικογενειακής επιχείρησης*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2009.

Το κείμενο της διάλεξης συμπληρώνει, σε παράρτημα, την έκδοση του ημερολογίου και φωτίζει ακόμα περισσότερο τόσο την ταραγμένη και δύσκολη εκείνη εποχή όσο και την προσωπικότητα του ίδιου του Θεολόγου Παναγιωτίδη.

Για την έκδοση του ημερολογίου του Θεολόγου Παναγιωτίδη θερμότερες ευχαριστίες ασφαλώς οφείλονται, πρώτα, στον Γρηγόρη Παναγιωτίδη, που μου εμπιστεύθηκε το τετράδιο του πατέρα του. Ο Γρηγόρης Παναγιωτίδης συναντήθηκε μαζί μου πολλές φορές στην Αθήνα και στη Μυτιλήνη και με χαρά δέχθηκε να συζητήσει πολλές πλευρές της οικογενειακής του ιστορίας. Τον ευχαριστώ θερμότατα για την τιμητική εμπιστοσύνη του, για τη φιλία του και την ευγενική του πάντα παρουσία. Πολλές ευχαριστίες οφείλονται επίσης στον Αριστείδη Σιφναίο, που μεσολάβησε αποφασιστικά ώστε το κείμενο να φθάσει στα χέρια μου και να οδηγηθεί στην έκδοση, καθώς και για τις πληροφορίες που μου παρείχε σχετικά με πρόσωπα της οικογένειάς του. Για την ιστορική τεκμηρίωση των γεγονότων και της εποχής ευχαριστώ και από εδώ ιδιαιτέρως τις συναδέλφους μου στο Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, τις ιστορικούς Σοφία Ματθαίου και Ευαγγελία Μπαλτά, που διάβασαν το χειρόγραφο και έκαναν πολύ χρήσιμες παρατηρήσεις και απαραίτητες διορθώσεις. Την ιστορική της τέχνης Ευγενία Δρακοπούλου, επίσης συνάδελφο στο ΙΙΕ, για τις πληροφορίες που μου έδωσε σχετικά με βυζαντινά μνημεία και εκκλησιαστικές εικόνες. Τον Νικόλαο Χρυσίδη, καθηγητή Ρωσικής Ιστορίας στο Southern Connecticut State University, για το πολύτιμο υλικό που μου παρείχε απλόχερα. Για τα ζητήματα της Ποντιακής ιστορίας, ευχαριστίες οφείλω στον μελετητή ιστορικό Βλάση Αγτζίδη και τον ομότιμο καθηγητή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνο Φωτιάδη καθώς και στο ιδιαίτερα πρόθυμο προσωπικό της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών. Τον χάρτη που αποτυπώνει τη διαδρομή του πλοίου Ζαννέττα δημιούργησε ο Μιχάλης Φέστας, υποψήφιος διδάκτορας Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, και τον ευχαριστώ για την προθυμία του. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στον φωτογράφο Ηλία Μάρκου που ανέλαβε να φωτογραφίσει υλικό στη Μυτιλήνη, καθώς και στους Γρηγόρη Παναγιωτίδη, Σταύρο Μέλλο και Ζαννέττα Σιφναίου για την ευγενική παραχώρηση οικογενειακών κειμηλίων προς φωτογράφιση. Μεγάλο μέρος της μεταγραφής του κειμένου καθώς και τη συνολική διόρθωσή του ανέλαβε πρόθυμα η Ασπασία Παυλοπούλου, αποσπασμένη επιστήμων στο Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών. Την ευχαριστώ θερμά για την προθυμία και την αποτελεσματικότητά της. Θα ήθελα ξεχωριστά να ευχαριστήσω τον Χρίστο Σιμάτο και τη Μαριάννα Πόγκα για την άρτια επεξεργασία και εμφάνιση του κειμένου, τόσο στην ηλεκτρονική όσο και στην τυπωμένη μορφή. Οι όποιες παραλείψεις ή και αβλεψίες εξαπακούεται ότι βαρύνουν αποκλειστικά και μόνο την υπογράφουσα.

Έτσι, με τη σειρά μου κι εγώ, «Ἐδωσα ὑπόσχεσιν καὶ θὰ τὴν σεβασθῶ» και προσπάθησα να αξιοποιήσω το ημερολόγιο αυτό όσο γινόταν καλύτερα, αφιερώνοντας βέβαια την έκδοσή του στη μνήμη της Ρούρας.

Ο Θεολόγος Παναγιωτίδης και η εποχή του

Ο Θεολόγος Παναγιωτίδης γεννήθηκε στο Κεσκίν της κεντρικής Ανατολίας το 1886 και πέθανε στην Αθήνα το 1962. Ο ίδιος, σε άλλο χειρόγραφο κείμενό του, αναφέρει ότι οι γονείς του κατάγονταν από την Αργυρούπολη. Στο ίδιο αυτό κείμενο σημειώνει: «Εγώ πιστεύω βαθιά πως θα έλθη μια μέρα που οι άνθρωποι δεν θα ξεύρουν μίαν πατρίδα στενή όπως σήμερα. Κοινή πατρίς θα ήναι ο κόσμος όλος». Σε βιβλιογραφικές πηγές αναφέρεται ότι ο Παναγιωτίδης καταγόταν από τη Χάρσερα², ένα αμιγώς ελληνικό κεφαλοχώρι του Πόντου ανάμεσα στην Τραπεζούντα και στην Αργυρούπολη, το οποίο πριν την Ανταλλαγή των πληθυσμών του 1923 αριθμούσε μόλις 70 οικογένειες, 350 δηλαδή περίπου κατοίκους³. Γνωρίζουμε, επίσης, ότι σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης και ήταν πολύ καλός γνώστης της τουρκικής γλώσσας. Το ακαδημαϊκό έτος 1913-1914 ανέλαβε τη διεύθυνση του Φροντιστηρίου Αργυρούπολης, ενός από τα πλέον σημαντικά εκπαιδευτικά ιδρύματα του Πόντου, στη συνέχεια μιας μακράς σειράς διευθυντών που είχαν τοποθετηθεί εκεί από τον Σύλλογο Μικρασιατών⁴ κατά τα έτη 1907-1912. Στη θέση αυτή ο Παναγιωτίδης παρέμεινε μέχρι το 1914, εκτελώντας παράλληλα χρέη αρχιερατικού επιτρόπου. Το 1915, έπειτα από πρόταση του μητροπολίτη Χαλδίας Λαυρέντιου Παπαδόπουλου, ανέλαβε αρχιερατικός επίτροπος Κερασούντας και σχολάρχης⁵. Ας θυμίσουμε ότι η Κερασούντα ήταν μία από τις κυριώτερες πόλεις του Πόντου στις οποίες κατοικούσαν ελληνικοί πληθυσμοί.

Σύμφωνα με ένα απομνημόνευμα του ίδιου του Θεολόγου Παναγιωτίδη, το οποίο δημοσιεύει ο Γεώργιος Βαλαβάνης στη *Σύγχρονο Γενική Ιστορία του Πόντου*⁶, ο Παναγιω-

2. Φώτιος Κουτσουπιάς, *Η πνευματική αναγέννηση του ποντιακού Ελληνισμού: εκκλησία, εκπαίδευση, άνθρωποι και πνευματική δράση στην επαρχία Χαλδίας του Πόντου κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*, Ηρόδοτος 2002, σ. 375.

3. Αντ. Ν. Ταργοντσίδης, «Χάρσερα», *Ποντιακή Εστία*, τ. 10 (1959), σ. 566-568 [566]. Το δημοσίευμα περιλαμβάνεται στο Ψηφιοποιημένο υλικό του Αρχείου Ποντιακών Μελετών.

4. Ενδεχομένων πρόκειται για τον αθηναϊκό Σύλλογο «Ανατολή», που ιδρύθηκε το 1892.

5. Φώτιος Κουτσουπιάς, *Η πνευματική αναγέννηση του ποντιακού ελληνισμού*, ό.π., σ. 236, 375.

6. «Απομνημονεύματα του αρχιερ. επιτρόπου κ. Θεολόγου Παναγιωτίδη», στο Γεώργιος Κ. Βαλαβάνης, *Σύγχρονος γενική Ιστορία του Πόντου*, α' έκδοση 1925. Επανέκδοση Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995, σελ.

τίδης, με την ιδιότητά του ως αρχιερατικού επιτρόπου, στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου μόχθησε και κινδύνευσε για τη σωτηρία των χριστιανών της Κερασούντας και φαίνεται ότι η περίοδος αυτή υπήρξε ιδιαίτερα τραυματική, αφού στο ημερολόγιο της φυγής του από το Ροστόβ τη χαρακτηρίζει ως την Οδύσσειά του. Ας θυμίσουμε ότι η πρώτη φάση των διώξεων και της γενοκτονίας των Ποντίων ξεκίνησε το 1916 και διήρκεσε έως το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η γενοκτονία των Αρμενίων είχε συμβεί λίγο νωρίτερα, τον Απρίλιο του 1915, και περατώθηκε μέσα σε λίγους μόνο μήνες⁷. Οι βίαιες εκτοπίσεις των ελληνόφωνων χριστιανικών πληθυσμών που διαδραματίζονταν κατά το 1918 ήταν το δεύτερο στάδιο της εφαρμογής του τουρκικού εθνικιστικού προγράμματος γνωστού ως «Η Τουρκία για τους Τούρκους», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο απομνημόνευμα του Παναγιωτίδη⁸. Ήταν όμως και μια απάντηση στο σχέδιο πολιτικής αυτοδιάθεσης του Πόντου, ένα σχέδιο που κυρίως είχε υποστηριχθεί από τη Ρωσία, είχε αρχίσει να διατυπώνεται δημόσια από το 1916⁹ και είχε βρει πρόσφορο έδαφος να καρποφορήσει, από τον Ιούνιο του 1917, σε εκείνες τις περιοχές του Πόντου στις οποίες κατοικούσαν ελληνικοί πληθυσμοί¹⁰. Το 1918 δημιουργήθηκαν στις περιοχές του Πόντου και της Ρωσίας μυστικές οργανώσεις Ελλήνων, με στόχο τη δημιουργία ανεξάρτητης ελληνικής δημοκρατίας στον Πόντο¹¹. Με την οκτωβριανή επανάσταση και την ανάληψη της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους οι συνθήκες άλλαξαν ριζικά. Τα ρωσικά στρατεύματα αποσύρθηκαν άτακτα από τον Πόντο, ακολουθούμενα από 250.000 πρόσφυγες που βρήκαν φιλόξενο καταφύγιο στη Ρωσία¹², αφήνοντας όμως πίσω τους ελληνικούς πληθυσμούς ανυπεράσπιστους στην εκδικητικότητα των Νεότουρκων. Το αυτονομιστικό

129-141. Βλ. επίσης Φώτιος Κουτσουπιάς, *Η πνευματική αναγέννηση του ποντιακού ελληνισμού*, ό.π., σ. 236.

7. Βλάσης Αγτζίδης, *Παρενξείνιος Διασπορά. Οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις βορειοανατολικές περιοχές του Ευξείνου Πόντου*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 22001, σ. 92-100. «Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου: 100 χρόνια μνήμης», επιστημονική επιμέλεια: Βασίλειος Θ. Μείχανετσίδης, Βλάσης Αγτζίδης, [εφημ.] *Έθνος της Κυριακής*, ειδική έκδοση, 19.05.2019. Βλ. επίσης, Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, *Οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου, 1908-1918*, Σύλλογος Ποντίων «Αργοναύται – Κομνηνοί», Αθήνα 1962.
8. «Απομνημονεύματα του αρχιερ. επιτρόπου κ. Θεολόγου Παναγιωτίδη», ό.π., σ. 132.
9. Αρχικά ως «γενική επανάσταση» των Ελλήνων του Πόντου σε συνδυασμό με την προέλαση ρωσικών στρατευμάτων. Βλ. Βλάσης Αγτζίδης, «Το κίνημα ανεξαρτησίας του Πόντου και οι αυτόνομες ελληνικές περιοχές στη Σοβιετική Ένωση του Μεσοπολέμου», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9 (1992), σ. 157-196 [167].
10. Οδυσσέας Σουρίλας, «Η Ρωσική Επανάσταση σε συνάρτηση με το κίνημα Ανεξαρτησίας του Πόντου, 1917-1922», διατριβή μεταπτυχιακής ειδίκευσης, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης πολιτισμικών αγαθών, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Καλαμάτα 2018, σ. 95-98. Για τους στενούς δεσμούς του Πόντου και της Ρωσίας, για την εγκατάσταση ελληνικών πληθυσμών στις περιοχές της Μαύρης Θάλασσας καθώς και για το αυτονομιστικό κίνημα του Πόντου βλ. Βλάσης Αγτζίδης, «Το κίνημα ανεξαρτησίας του Πόντου και οι αυτόνομες ελληνικές περιοχές στη Σοβιετική Ένωση του Μεσοπολέμου», ό.π.
11. Βλάσης Αγτζίδης, «Το κίνημα ανεξαρτησίας του Πόντου και οι αυτόνομες ελληνικές περιοχές στη Σοβιετική Ένωση του Μεσοπολέμου», ό.π., σ. 167-168.
12. Στο ίδιο, σ. 171-173.

σχέδιο δεν είχε ωστόσο σταματήσει να καλλιεργείται, κυρίως με την ενθάρρυνση και την υποστήριξη των Ελλήνων της διασποράς. Στις 22 Ιανουαρίου 2018 πραγματοποιήθηκε το Α΄ Παμπόντιο Συνέδριο στη Μασσαλία, στο οποίο καθορίστηκαν και τα εδαφικά όρια του προτεινόμενου κράτους του Πόντου. Οι Νεότουρκοι επιδόθηκαν σε διώξεις των Ελλήνων των Πόντου, πολλοί από τους οποίους προσπάθησαν να βρουν καταφύγιο στη Ρωσία, μέσα σε πολύ αντίξοες συνθήκες¹³.

Σε αυτό το πλαίσιο της πολιτικής εθνικών εκκαθαρίσεων, στην Κερασούντα, τον χειμώνα του 1918, οι κάτοικοι είχαν ήδη αντιληφθεί ότι είχε έρθει η σειρά τους να εκδιωχθούν από τον τόπο τους και να εγκαταλείψουν τα σπίτια και τις περιουσίες τους στο έλεος των Νεότουρκων. Παρά τις επίσημες διαβεβαιώσεις, τα σπίτια και οι περιουσίες όσων έφευγαν γίνονταν λεία στα χέρια ένοπλων ομάδων. Οι ίδιοι εξαναγκάζονταν σε μακρά και επίπονη πορεία προς τα βάθη της Ανατολίας, χωρίς εφόδια και τροφή, υποχρεωμένοι να υφίστανται βασανιστικές συνθήκες που είχαν στόχο να τους οδηγήσουν σε βέβαιη εξόντωση από τις κακουχίες και τις αρρώστιες¹⁴.

Στο απομνημόνευμά του, ο Θεολόγος Παναγιωτίδης αναφέρει ότι με την ιδιότητά του ως αρχιερατικού επιτρόπου, με τη διαμεσολάβηση επιφανών Ελλήνων καθώς και με την υποστήριξη της Μητρόπολης Κερασούντος, μετείχε σε μια επιτροπή επιφορτισμένη να συναντήσει τον αρχηγό του Β΄ τουρκικού στρατιωτικού σώματος, τον Βεχήπ-Πασσά, στο Σου-Σεχρί, με στόχο την επίτευξη μιας κάποιας συνεννόησης και με την ελπίδα να αποφευχθεί ο διωγμός των Ελλήνων από την πόλη. Ωστόσο, οι τοπικές τουρκικές αρχές δεν αντιμετώπισαν θετικά την κίνηση αυτή και επιχείρησαν να ματαιώσουν το ταξίδι της επιτροπής, που αποδείχθηκε πράγματι επικίνδυνο και περιπετειώδες. Τα άλογα, που η επιτροπή είχε εξασφαλίσει με μεγάλο κόπο, κατασχέθηκαν από τις τουρκικές αρχές, ενώ, κατά τη διαδρομή τους τα μέλη της επιτροπής κατόρθωσαν και απέφυγαν ενέδρα των Τούρκων που είχε στόχο την εξόντωσή τους. Τελικά η επιτροπή έφτασε στον προορισμό της «μετά ταξείδιον τετραήμερον διὰ χιονοσκεπών όρέων καὶ περιβάλλοντος άγρίου, ταξείδιον τοῦ όποίου τήν κόπωσιν έπηύξανεν ή όδύνη έκ τής θέας τών καλυπτόντων τήν όδον καραβανίων, τών έκτοπισθέντων Χριστιανών»¹⁵. Τη διαπραγμάτευση με τον Βεχήπ-Πασσά είχε αναλάβει ο ίδιος ο Παναγιωτίδης, και από δική του μαρτυρία προκύπτει ότι είχε διαφανεί αμυδρή ελπίδα για μια ευνοϊκότερη μεταχείριση των Ελλήνων της Κερασούντος. Ωστόσο, είτε λόγω διαφορών μεταξύ των Τούρκων αξιωματούχων είτε γιατί πιθανώς τα γεγονότα έτρεχαν πιο γρήγορα από τις διαπραγματεύσεις, ο

13. Οδυσσέας Σουρίλας, «Η Ρωσική Επανάσταση σε συνάρτηση με το κίνημα Ανεξαρτησίας του Πόντου, 1917-1922», ό.π., σ. 103-107.

14. Βλ., σχετικά, Βλάσης Αγτζίδης, *Παρενζείνιος Διασπορά*, ό.π., σ. 93-95.

15. «Απομνημονεύματα του αρχιερ. επιτρόπου κ. Θεολόγου Παναγιωτίδη», ό.π., σ. 136-137.

Βεχίπ-Πασσάς δεν κατόρθωσε τελικά να προστατέψει τους Έλληνες της Κερασούντας. Πολλοί κάτοικοι της πόλης επιχείρησαν να εξαγοράσουν την παραμονή τους, προσφέροντας να μεταφέρουν πολεμοφόδια και τρόφιμα για τον τουρκικό στρατό. Δύο μήνες πριν την Ανακωχή του Μούδρου ανάμεσα στις δυνάμεις της Entente και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που υπογράφηκε στις 30 Οκτωβρίου 1918, όταν είχαν ήδη μειωθεί κάπως οι πιέσεις και οι διωγμοί από την πλευρά των Τούρκων και τα μέτρα που εμπόδιζαν τη φυγή από την Κερασούντα είχαν χαλαρώσει, ο χριστιανικός κόσμος που είχε απομείνει στην πόλη διέφυγε με βάρκες και ιστιοφόρα και επιχείρησε να διασχίσει τη Μαύρη Θάλασσα αναζητώντας σωτηρία στη Ρωσία. Πολλοί δεν τα κατάφεραν να φθάσουν στον προορισμό τους και πνίγηκαν στη θάλασσα¹⁶. Ο Θεολόγος Παναγιωτίδης «υπό τας ιδίας συνθήκας» εγκατέλειψε κι εκείνος την Κερασούντα¹⁷ και κατέφυγε πρόσφυγας στο Ροστόβ της Ρωσίας. Στις αρχές πάντως του 1919 ήταν ήδη εγκατεστημένος στο Ροστόβ, και ήδη δραστηριοποιημένος στο κοινά, αφού στις 6 Ιανουαρίου παρουσίασε διάλεξη στην αίθουσα της Ελληνικής Σχολής, με θέμα: «Περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ἀφυπνίσεως ἐν Ρωσσίᾳ»¹⁸.

Για τους Έλληνες του Πόντου που είχαν καταφύγει στη Ρωσία, όπως και ο Θεολόγος Παναγιωτίδης, η επιστροφή τους είτε στον Πόντο είτε στην Ελλάδα ήταν δεδομένη. Τον Μάρτιο του 1919, όταν ο Παναγιωτίδης αναγκάστηκε να διαφύγει και από τη Ρωσία υπό την απειλή της εξάπλωσης των Μπολσεβίκων, ήταν ήδη γνωστός εκεί ως ενεργό μέλος του ποντιακού ελληνισμού. Δύο χρόνια νωρίτερα, το 1917, είχε συμμετάσχει στο Α' Συνέδριο των ελληνικών κοινοτήτων της Ρωσίας¹⁹, που στόχευε στην αφύπνιση της εθνικής συνείδησης και στη δημιουργία ενός ενοποιητικού Συνδέσμου των Ελλήνων της Ρωσίας²⁰. Οι εργασίες του «Α' Πανελληνίου εν Ρωσσία Συνεδρίου» έγιναν στο Ταϊγάνιο (Ταγκανρόγκ) υπό την προεδρία του Βασιλείου (Βάσα) Ι. Σιφναίου²¹ από τις 29 Ιουνίου έως τις 10 Ιουλίου 1917, δηλαδή ενώ έβραζε ήδη η Επανάσταση, που είχε ξεσπάσει από τον Φεβρουάριο της ίδιας χρονιάς. Με κεντρικό θέμα συζήτησης τη δυνατότητα συνένωσης όλων των ελληνικών κοινοτήτων της Ρωσίας για την προώθηση ζητημάτων που άπτονταν της οικονομίας, του πολιτισμού, της εκπαίδευσης, της θρησκείας κ.ά., το Συνέδριο

16. Στο ίδιο, σελ. 141-142.

17. Στο ίδιο, σ. 141.

18. Το κείμενο της διάλεξης δημοσιεύεται εδώ σε παράρτημα.

19. *Πρακτικά του Πρώτου των εν Ρωσσία Ελλήνων Συνεδρίου εν Ταϊγανίω, Σύνδεσμος των εν Ρωσσία Ελλήνων*, Ροστόβ 1917.

20. Ι. Κ. Χασιώτης, *Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, University Studio Press, 1997, σ. 247-248.

21. Για τον Βασίλειο (Βάσα) Σιφναίο (1869-1952) του Ζάννου Σιφναίου και της Ασπασίας Κατσάνη, βλ. Ευρυδίκη Σιφναίου, *Έλληνες έμποροι στην Αζοφική*, ό.π., σ. 45-46.

κατέληξε πράγματι στην ίδρυση του «Συνδέσμου των εν Ρωσσία Ελλήνων»²². Για την υλοποίηση των στόχων και για την περαιτέρω δραστηριοποίηση του Συνδέσμου, εκλέχτηκε οκταμελής Εκτελεστική Επιτροπή, το Κεντρικό Συμβούλιο, με έδρα το Ροστόβ. Στο Κεντρικό Συμβούλιο ανατέθηκε η επιδίωξη και η πραγματοποίηση των αποφάσεων και των ψηφισμάτων του Συνεδρίου, καθώς και η προπαρασκευή του Β' πανελληνίου Συνεδρίου, που θα προωθούσε ακόμη πιο συστηματικά τα αιτήματα των Ελλήνων της Ρωσίας. Μέλος της Επιτροπής του Κεντρικού Συμβουλίου του «Συνδέσμου των εν Ρωσσία Ελλήνων» εκλέχτηκε και ο Θεολόγος Παναγιωτίδης, όπως αναφέρει ο ίδιος στη μελέτη που συνέταξε και εξέδωσε στην Αθήνα το 1919, με τίτλο *Ο εν Ρωσσία ελληνισμός*²³. Στη μελέτη του αυτή ο Παναγιωτίδης αποτυπώνει την εν γένει κατάσταση του ελληνισμού της Ρωσίας κατά το τέλος του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού καθώς και τις επιδιώξεις του Α' Συνεδρίου όπως και της κεντρικής Επιτροπής του Συνδέσμου. Η μελέτη του αυτή, απόρροια της εργασίας του στην Κεντρική Επιτροπή του Συνδέσμου, αποτελεί ακόμα και σήμερα ένα σημαντικό σημείο αναφοράς για τους μελετητές της περιόδου.

Από τη δραστηριότητα του Θεολόγου Παναγιωτίδη, από τις θέσεις και τους ρόλους ευθύνης που είχε αναλάβει κατά καιρούς, καθώς και από το περιεχόμενο του ταξιδιωτικού ημερολογίου του συνάγουμε ότι ήταν ένα ιδιαίτερα ευυπόληπτο μέλος της ελληνικής κοινωνίας του Πόντου και της Ρωσίας, έμπιστος και έντιμος, με κοινωνικές γνωριμίες και διασυνδέσεις. Ο Παναγιωτίδης, ωστόσο, στη Ρωσία βρέθηκε πρόσφυγας από τις παρεξείνιες περιοχές του Πόντου. Έτσι, και παρά το γεγονός ότι έχαιρε γενικής εκτίμησης, εμπιστοσύνης και αποδοχής μεταξύ των Ελλήνων, ο Παναγιωτίδης δεν μετείχε στα σύνθετα δίκτυα των εμπόρων και επιχειρηματιών, στοιχείο που τον τοποθετούσε εντός και εκτός των σχετικών κύκλων, όπως αμυδρά φανερώνεται και από το ημερολόγιο που κρατούσε κατά τη διάρκεια της διαδρομής του από το Ροστόβ έως τη Μυτιλήνη. Ο Παναγιωτίδης απηχούσε τους υψηλούς πνευματικούς κύκλους του Πόντιου ελληνισμού, είχε κάνει σημαντικές σπουδές και είχε αναλάβει τις αντίστοιχες υψηλές θέσεις, ήταν γλωσσομαθής, φιλοπερίεργος και φιλομαθής. Η παιδεία του αναδεικνύεται σαφώς από το πολύ αξιόλογο περιεχόμενο αλλά και τη γραφή του ημερολογίου του, ενώ η φιλομάθεια και η φιλοπεριέργειά του συχνά γίνονται αιτία για περιγραφές του περιβάλλοντος χώρου και παρατηρήσεις προσώπων, από όπου φανερώνεται οξυδέρκεια, παρατηρητικότητα, ευαισθησία. Η φιλοπεριέργειά του τον παρακινούσε, μάλιστα, σε κατά τόπους περιηγητικές αναζητήσεις και σε επισκέψεις μουσείων και μνημείων, ακόμα και όταν ο

22. *Πρακτικά του Πρώτου των εν Ρωσσία Ελλήνων Συνεδρίου εν Ταϊγανίω*, ό.π.

23. Θεολόγος Γ. Παναγιωτίδης, *Ο εν Ρωσσία Ελληνισμός*, Δημητρ. Χ. Τρεμπέλας, Αθήνα 1919. Η έκδοση πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 1919, δηλαδή σχεδόν αμέσως μετά την άφιξή του στην Ελλάδα. Πληροφορίες για τον Σύνδεσμο των εν Ρωσσία Ελλήνων και τα πεπραγμένα της Κεντρικής Επιτροπής, βλ. στις σ. 20 κ.ε.

διαθέσιμος χρόνος πριν τον απόπλου του πλοίου ήταν λιγοστός ή και όχι ο ενδεδειγμένος για τέτοιου τύπου δραστηριότητες, αφού εγκυμονούσε σοβαρούς κινδύνους.

Σε γενικές γραμμές, αν επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε το πορτραίτο του σύμφωνα με όσα προκύπτουν από το ημερολόγιό του, μπορούμε ασφαλώς να πούμε ότι ο Παναγιωτίδης, λόγω της ταραγμένης εποχής στην οποία έζησε, είχε έναν περιπετειώδη βίο και αναδεικνύεται ως μία ισχυρή προσωπικότητα με αξιοσημείωτη εσωτερική συγκρότηση. Η προσωπικότητά του ξεχωρίζει μέσα από τη δύναμη της γνώσης και του πνεύματος και εκδηλώνεται με ευθυκρισία για πρόσωπα και πράγματα και βέβαια με την ανάληψη ευθυνών. Ήταν λόγιος, με ιστορικές γνώσεις, σαφείς και εκπεφρασμένες πολιτικές απόψεις, με πνευματικά ενδιαφέροντα, ένας διανοούμενος της εποχής που δεν δίσταζε να εκφράσει τις απόψεις του στις διαλέξεις και στα κείμενά του. Φαίνεται ότι είχε απόλυτη συνείδηση των ιδιαίτερων συνθηκών που βίωνε, ήταν σε θέση να εκτιμήσει την ιστορική σημασία των γεγονότων και να αντιληφθεί τις σύνθετες παραμέτρους τους. Ως άνθρωπος των γραμμάτων γνώριζε πόσο σημαντική είναι η καταγραφή της προσωπικής εμπειρίας προκειμένου να απομνημονευθούν τα ιστορικά γεγονότα. Η μελέτη του *Ο εν Ρωσσία Ελληνισμός* αποτελεί κείμενο αναφοράς για την ιστορία της περιόδου, ενώ οι διωγμοί των Ελλήνων και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις στην Κερασούντα γίνονται γνωστά από άλλο, δικό του, απομνημόνευμα. Τέλος, ο διάπλους της Αζοφικής και της Μαύρης Θάλασσας που πραγματοποίησε η ατμοβάρζα «Ζαννέττα» με επιβάτες τους πρόσφυγες Έλληνες του Ροστόβ και του Ταϊγανίου σώθηκε από τη λήθη χάρη στη δική του ημερολογιακή καταγραφή.

Στο κείμενο αυτό του Θεολόγου Παναγιωτίδη η Ιστορία γίνεται αντιληπτή μέσα από την προσωπική εμπειρία, η μεγάλη εικόνα αναδύεται άλλοτε αχνά, άλλοτε εντονότερα, μέσα από την ατομική ιστορία, τις ιδιαίτερες προσωπογραφίες και την τοιχογραφία της σύγχρονης κοινωνίας. Η ισορροπία και το μέτρο δεν χάνονται ποτέ, ούτε η θυμοσοφική διάθεση, η ευαισθησία καθώς και το χιούμορ. Οι προσωπικές απόψεις, οι προτιμήσεις και οι αποτιμήσεις του περιβάλλοντος χώρου και του κοινωνικού πλαισίου εικονογραφούν τελικά τόσο μια εποχή όσο και ένα επεισόδιο διωγμού, εκπατρισμού, αλλά και επαναπατρισμού.

Από το Ροστόβ στη Μυτιλήνη, Μάρτιος – Απρίλιος 1919 Το ημερολόγιο και τα γεγονότα

Το ημερολόγιο του Θεολόγου Παναγιωτίδη είναι ιδιαίτερα καλογραμμένο, σε τετράδιο με αριθμημένες σελίδες, ενδεχομένως αντιγραμμένο από κάποιο πρόχειρο, παρά τις κάποιες διορθώσεις που είναι εμφανείς στις σελίδες του. Πρόκειται για την καθημερινή αφήγηση της φυγής από τη Ρωσία με την ατμοβάρζα «Ζαννέττα», ιδιοκτησίας του Βάσα Σιφναίου, ο οποίος βρίσκεται επίσης ανάμεσα στους επιβάτες μαζί με την οικογένειά του. Από μαρτυρίες,²⁴ γνωρίζουμε ότι στο πλοίο είχαν επιβιβαστεί για να σωθούν 200 άτομα περίπου. Ανάμεσα στους επιβάτες, και σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Παναγιωτίδης, υπάρχει μια αρκετά πολυπληθής ομάδα που απαρτίζεται από τις οικογένειες με καταγωγή από τη Μυτιλήνη. Οι οικογένειες αυτές συνδέονταν μεταξύ τους με φιλικές αλλά και συγγενικές σχέσεις συχνά μέσω της επιγαμίας, καθώς και με σχέσεις επιχειρηματικές, μέσω των οποίων συγκροτούνταν ένα δραστήριο δίκτυο εμπορικών συνεργασιών που εκτεινόταν στη Ρωσία και στην Κωνσταντινούπολη.

Σύμφωνα με όσα γράφει στο ταξιδιωτικό ημερολόγιό του, ο Θεολόγος Παναγιωτίδης ξεκινάει το ταξίδι της φυγής από τη Ρωσία το Σάββατο 23 Μαρτίου 1919, στις 6 το απόγευμα, από τον σιδηροδρομικό σταθμό του Ροστόβ. Η στιγμή δεν είναι τυχαία. Τον Νοέμβριο του 1918 είχε ξεκινήσει η γνωστή αλλά αμφιλεγόμενη ως προς το αποτέλεσμα της, εκστρατεία της Ουκρανίας, η οποία τελικά προκάλεσε έντονες αντιδράσεις εναντίον των Ελλήνων από την πλευρά των Ρώσων και δυσχέρανε σημαντικά τη ζωή και τις επιχειρηματικές δραστηριότητές τους στη Ρωσία. Η εκστρατεία είχε οργανωθεί από τους Συμμάχους με πρωτοβουλία των Γάλλων και με στόχο να υποστηριχθούν οι λευκοί αντεπαναστάτες εναντίον των κόκκινων Μπολσεβίκων και του σοβιετικού καθεστώτος. Πιο συγκεκριμένα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα του Γάλλου προέδρου Georges Clemenceau²⁵ και έστειλε στη Ρωσία δύο μεραρχίες του Α΄ Σώματος

24. Τις μαρτυρίες αυτές έχει συλλέξει και αναφέρει η Ευρυδίκη Σιφναίου, *Έλληνες έμποροι στην Αζοφική*, ό.π., σ. 239.

25. Νικόλαος Εμμ. Παπαδάκης (Παπαδής), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Ο άνθρωπος, ο ηγέτης. Βιογραφία*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Χανιά και Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2018,

Στρατού υπό τον Στρατηγό Κ. Νίδερ²⁶. Επίσης τη ναυτική μοίρα Μαύρης Θάλασσας και Ευξείνου υπό τον ναύαρχο Κακουλίδη, που περιλάμβανε το θωρηκτό «Αβέρωφ» υπό τον πλοίαρχο Χατζηκυριάκο, το θωρηκτό «Κιλκίς» καθώς και τα θωρηκτά «Λήμνος», «Πάνθηρ», «Αετός»²⁷. Σύμφωνα με έκθεση που είχε συντάξει ο στρατηγός Νίδερ, ο ρόλος των συμμαχικών δυνάμεων επρόκειτο να είναι κυρίως επικουρικός, υποστηρίζοντας τους Λευκοφρουρούς και εξασφαλίζοντας την τάξη σε διάφορες πόλεις που θα είχαν αυτοί στην κατοχή τους. Η πραγματικότητα όμως ήταν εντελώς διαφορετική. Η κακή οργάνωση, οι δυσκολίες των μεταφορών, η άγνοια των συνθηκών και της γλώσσας, η κόπωση και ο εκνευρισμός οδήγησαν τους συμμάχους σε έναν κυρίως αμυντικό αγώνα και την εκστρατεία σε αποτυχία τον Απρίλιο του 1919²⁸. Οι ελληνικοί πληθυσμοί αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους τον Μάρτιο του 1919, λίγο πριν να ξεκινήσει η προέλαση των Μπολσεβίκων στην Κριμαία²⁹.

Το ημερολόγιο, συνεπώς, του Θεολόγου Παναγιωτίδη τοποθετείται σε ένα κομβικό χρονικό σημείο: Η αρχή του ημερολογίου σηματοδοτεί τη φυγή των Ελλήνων από τη Ρωσία, εδώ συγκεκριμένα από το Ροστόβ και το Ταϊγάνι προς τη Μυτιλήνη και τον Πειραιά, προκειμένου να σωθούν από την επέλαση των Μπολσεβίκων. Το γεγονός του ταξιδιού είναι αποτέλεσμα της σύνθεσης και της αλληλεπίδρασης μιας σειράς από γεγονότα που αφορούν τον ελληνισμό της Ρωσίας αλλά και του Πόντου. Στο τέλος του κειμένου, η αποβίβαση του Παναγιωτίδη και της οικογένειάς Σιφναίου στη Μυτιλήνη συμπίπτει με

τόμ. Β΄, σ. 657. Για τις πολιτικές στοχεύσεις της εκστρατείας και για τον αντίκτυπό της βλ. Κωνσταντίνος Διώγος, «Περί ανοήτου ταύτης εκστρατείας... Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η συμμετοχή της Ελλάδας στην εκστρατεία της Ουκρανίας (Νοέμβριος 1918 – Απρίλιος 1919)», *Βαλκανικά σύμμεικτα* 14-15 (2003-2004), σ. 109-138.

26. Για την εκστρατεία της Ουκρανίας και τις συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή πριν και κατά τη συμμαχική επέμβαση βλ. Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, «Ιστορική Εισαγωγή στο *Βιβλίο Βασάνων και Ποιημάτων* [της Ρωσίας και της Μικράς Ασίας] του στρατιώτη Χρίστου Σκούρτη», *Πλανόδιον* 22 (1995), σ. 83-124.

27. Στοιχεία για την εκστρατεία της Ουκρανίας είχε συγκεντρώσει η Πηνελόπη Δέλτα, ως τμήμα αρχειακού υλικού για τον Ελευθέριο Βενιζέλο και την εποχή του. Από το υλικό αυτό απομονώθηκαν ορισμένα τεκμήρια σχετικά με τον Νικόλαο Πλαστήρα, τα οποία αποτέλεσαν την έκδοση *Νικόλαος Πλαστήρας*, Αρχείο Π.Σ. Δέλτα – Β΄, επιμέλεια: Παύλος Α. Ζάννας, Αθήνα 1979. Μεταξύ άλλων η έκδοση περιέχει το απομνημόνευμα του Νικολάου Πλαστήρα: «Αναμνήσεις από την Εκστρατεία της Ουκρανίας, 1919», σ. 1-54. Άλλα συμπληρωματικά κείμενα που είχε συγκεντρώσει η Πηνελόπη Δέλτα δημοσιεύονται στο *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919. Κείμενα. Ιάνκος Δραγούμης, Κωνσταντίνος Μανέτας, Κωνσταντίνος Βλάχος, Νέο-κοσμος Γρηγοριάδης*, επιμέλεια Παύλος Α. Ζάννας, Αρχείο της Π.Σ. Δέλτα – Δ΄, Ερμής, Αθήνα 1982. Για μια σύντομη αποτίμηση της εκστρατείας βλ. Βλάσης Αγτζίδης, *Ποντιακός ελληνισμός. Από τη Γενοκτονία και το Σταλινισμό στην Περσεστρόικα*, εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995 (γ΄ έκδοση), σ. 65-67 (κεφ. «Η στρατιωτική επέμβαση του Βενιζέλου στην Οδησό»).

28. Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, «Ιστορική Εισαγωγή στο *Βιβλίο Βασάνων και Ποιημάτων* [της Ρωσίας και της Μικράς Ασίας] του στρατιώτη Χρίστου Σκούρτη», ό.π., σ. 88-89. Βλ. επίσης τα όσα γράφει ο Νικόλαος Πλαστήρας στις «Αναμνήσεις από την Εκστρατεία της Ουκρανίας, 1919», ό.π.

29. Βλάσης Αγτζίδης, *Παρευξείνιος Διασπορά*, ό.π., σ. 160.

την άφιξη στο νησί, την 1η Μαΐου 1919, ελληνικών στρατευμάτων που έμελλε να πάρουν μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία, στόχο που οι αξιωματικοί και οι στρατιώτες τον πληροφορήθηκαν μόλις στις 2 Μαΐου, καθώς βρίσκονταν στον κόλπο της Γέρας³⁰. Το ημερολόγιο τελικά συμπυκνώνει σε μια παροντική στιγμή τον τρόπο με τον οποίο οι ατομικές ιστορίες διασταυρώνονται με τη μεγάλη Ιστορία και τη συνθετότητά της, τον τρόπο με τον οποίο το άτομο προσλαμβάνει, αντιλαμβάνεται, αποτυπώνει και ερμηνεύει τα όσα σημαντικά ιστορικά γεγονότα βιώνει.

Στον σιδηροδρομικό σταθμό του Ροστόβ ο Θεολόγος Παναγιωτίδης περιγράφει την κοσμοπλημμύρα που τον κατακλύζει και σκιαγραφεί τους διάφορους τύπους ανθρώπων που συναντά κατά την παραμονή του εκεί, με παραστατικές εικόνες, με κίνηση, ρυθμό και ζωντάνια που μαρτυρά λεπτεπίλεπτη αίσθηση της γλώσσας, λογοτεχνικές αρετές, μια πνευματώδη και σκωπτική ευχέρεια στη γραφή. Χωρίς πλατειασμούς και χωρίς περιστροφές: η αντιτουρκική αιχμή, πνευματώδης αλλά ανενδοίαστη, δεν μπορεί να μην εκφραστεί, βρίσκει τη θέση της στην αφήγηση της σκηνής:

*[...] ό σταθμός στέναζε από κοσμοπλήμμυραν: άξιωματικοί σοβαροί με τὸ άπα-
ραίτητον ύπογένειον, στρατιῶται άπλοῖ, άκάθαρτοι, ρακένδυτοι εἰς βαθμόν
ῶστε νά νομίζης ὅτι εἶναι Τοῦρκοι όπλίται, κυρίαι με πολυτελεῖς άμφιέσεις,
μουζῖκοι με δερμάτινα έπανωφόρια, ξανθόμαλλες μπάρουσῆνες με άγαλμα-
τῶδες παράστημα καὶ κατηφεδένιαν έπιδερμίδα, άνθρωποι πάσης τάξεως καὶ
ήλικίας συνωθοῦνται περι τήν εἴσοδον τοῦ σταθμοῦ, άλλοι εἰσέρχονται, άλλοι
έξέρχονται, σχηματίζοντες δύο αντίθετα κύματα ὅπως μέλισσαι εἰς τήν εἴσοδον
κυψέλης. Έντὸς τοῦ σταθμοῦ ή αὐτή παλίρροια με ἕνα βοητὸν ποῦ σχηματίζεται
ἀπὸ τὰς όμιλίαις ὄλων καὶ ἀπὸ τήν ήχώ ποῦ έπαναλαμβάνει τὸν βοητὸν. Εἶναι
ἀδύνατον νά διασχίσης τὸ κύμα εκείνο τῶν ανθρώπων ἑ κινδυνεύεις νά πάθης
άσφυξίαν ἑ δέν κινεῖσαι, σε κινοῦν ἑ δέν δύνασαι νά προχωρήσης εκεί ποῦ θέ-
λεις ἑ σέ σπρώχνουν εκεί ποῦ δέν σκοπεύεις.*

Ο Παναγιωτίδης επιβιβάζεται στο τραίνο μαζί με το πλήθος, και τα μεσάνυχτα φθάνει στο Ταϊγάνι όπου και διανυκτερεύει. Την επομένη, την Κυριακή 24 Μαρτίου, επιβιβάζεται στην ατμοβάρζα «Ζαννέττα» μαζί με την οικογένεια Σιφναίου καθώς και άλλους Έλλη-
λινες, που «αφήνουν σχεδόν όριστικῶς το Ταϊγάνι και την Ρωσσίαν, τοῦλάχιστον μέχρι
τῆς όριστικῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεως». Γνωρίζουμε ὅτι, ακριβῶς εκείνες τις ημέ-
ρες, πραγματοποιήθηκε η προέλαση των Μπολσεβίκων στην Κριμαία, σκορπώντας τον
τρόμο στους κατοίκους³¹. Ο τρόμος που προξενεί η επικείμενη έλευση των Μπολσεβίκων

30. Νικόλαος Εμμ. Παπαδάκης (Παπαδής), *Ελευθέριος Βενιζέλος*, τόμ. Β', ό.π., σ. 678-679.

31. Βλάσης Αγτζίδης, *Παρευξείνιος Διασπορά*, ό.π., σ. 160.

σε κάθε πόλη-σταθμό του ταξιδιού είναι διάχυτος σε όλο το κείμενο του ημερολογίου σαν μια καταστροφική απειλή που ολοένα και εξαπλώνεται. Η περιγραφή του αποχαιρετισμού στο λιμάνι του Ταϊγανίου αποπνέει ένταση και συγκίνηση και διαγράφει αδρά τα ανάμεικτα συναισθήματα τόσο εκείνων που φεύγουν όσο και εκείνων που μένουν πίσω. Για τον Παναγιωτίδη, όμως, η έκφραση των συναισθημάτων, η συγκίνηση, αφορά πάντα τους άλλους, το πλήθος. Τη δική του συγκίνηση δεν την εκφράζει ποτέ.

Μετ' ὀλίγον ἀρχίζουν οἱ ἀποχαιρετισμοί, αἱ συγκινήσεις τὰ δάκρυα. Ὅσοι θὰ μείνουν ἀσπάζονται τοὺς δικούς των ἀρχίζοντες ἀπὸ τοὺς μεγάλους καὶ φθάνοντες εἰς τοὺς μικρούς. Ὅλοι ἀσπαζόμενοι ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, ἐπιχειροῦν κᾶτι νὰ ποῦν, κᾶτι νὰ εὐχρηθοῦν ἢ συγκινήσεις ὅμως τοὺς πνίγει, τὰ χεῖλη τρέμουν καὶ μέσα εἰς αὐτὰ πνίγονται αἱ λέξεις. [...] Ὅσοι θὰ μείνουν αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ ὀπλισθοῦν μὲ ἀπόφασιν διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν κινδύνους ὃ δὲν θέλουν νὰ μείνουν, ὑποκύπτουν πρὸ τῆς ἀνάγκης. Ὅσοι θὰ φύγουν εἶναι εὐχαριστημένοι ποὺ φεύγουν, ἀλλὰ λυποῦνται συγχρόνως. Νὰ μείνουν δὲν θέλουν καὶ νὰ φύγουν δὲν μποροῦν.

Η διανυκτέρευση στο πλοίο γινόταν στο αμπάρι, που είχε διαμορφωθεί σε αυτοσχέδιο κοιτώνα, αφού η κάθε οικογένεια και η κάθε παρέα είχαν καταλάβει από ένα ξεχωριστό τμήμα του, χαράσσοντας τα δικά τους σύνορα με «χαλιά, κιλίμια, μουσαμμάδες, σινδόνια παλαιὰ καὶ νέα, παρδαλὰ εἰς χρώματα, ποικίλα εἰς μέγεθος καὶ πλάτος, παραπετασμένα», τα οποία «ἐχώριζον τὰ ὅρια τῶν ἐπικρατειῶν ἐκάστου ὁμίλου· τύφλα νᾶχη ὁ χάρτης τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν». Τη Δευτέρα 25 Μαρτίου η «Ζαννέττα» εξακολουθεῖ το ταξίδι της με στόχο να διασχίσει την Αζοφική και να φθάσει στο Κερτς, τη στενή διώρυγα που ενώνει τη θάλασσα της Αζοφικής με τη Μαύρη Θάλασσα. Η επέτειος του 1821 γιορτάστηκε εν πλω και ο Θεολόγος Παναγιωτίδης, κοινή προτροπή, εκφώνησε τον πανηγυρικό της ημέρας, στοιχείο που μαρτυρά τη σαφή αναγνώριση του κύρους και της παιδείας του εκ μέρους των συνεπιβατών του, αλλά και γενικότερα της κοινωνίας των Ελλήνων του Ροστόβ. Ο διάπλους της Αζοφικής ξεκινά την Τρίτη 26 Μαρτίου και περιγράφεται ως ζοφερός: «Πάλιν Ἀζοφική... οὔτε καράβι, οὔτε πουλί, οὔτε διάβολος φαίνεται... ὁ ἴδιος πένθιμος, μολυβδόχρους ὀρίζων... τὸ ἴδιο μονότονο ῥογχάλισμα τῆς Ζαννέττας ποὺ σχίζει τὰ νερὰ τῆς Ἀζοφικῆς... οὔτε ἥλιος, οὔτε κἂν ἀκτῖνες θαλπεραί».

Το ημερολόγιο εξακολουθεῖ με τον ίδιο καθημερινό ρυθμό, και ο Παναγιωτίδης περιγράφει τη ζωή πάνω στο πλοίο, τους συνταξιδιώτες του, τους σταθμούς του ταξιδιού, τις πόλεις και τις τοποθεσίες. Στα μεγάλα λιμάνια, οι επιβάτες αποβιβάζονται, περιηγούνται τον χώρο, αλλά και αντιλαμβάνονται τις ιδιαίτερες συνθήκες που δημιουργεί η επικείμενη επέλαση των Μπολσεβίκων, κυρίως το αίσθημα του διάχυτου φόβου.

Διαβάζοντας κανείς το ημερολόγιο έχει την αίσθηση ότι βρίσκεται μπροστά σε δύο πραγματικότητες: από τη μια, η αφήγηση εστιάζει στην περιγραφή του ταξιδιού, σαν να επρόκειτο για ένα ταξίδι αναψυχής και περιήγησης, για μια κρουαζιέρα, κατά την οποία παρέχονται πληροφορίες γενικού ενδιαφέροντος για τον τόπο, γίνονται επισκέψεις στα σημαντικά αξιοθέατα, παρά το γεγονός ότι οι κυρίες του πλοίου το βράδυ στοιβάζονται στο αμπάρι για να μπορέσουν να κοιμηθούν. Το επόμενο πρωί, οι επιβάτες του πλοίου επισκέπτονται τις αγορές και οργανώνουν εξερευνητικούς περιπάτους στις πόλεις στις οποίες σταθμεύουν. Από την άλλη πλευρά, γίνεται αμυδρά αντιληπτή μια άλλη πραγματικότητα, μια πραγματικότητα ανησυχητική, που υφέρπει απειλητικά κάτω από την κοινωνικότητα των κυριών και τις τουριστικές περιηγήσεις: η πορεία του πλοίου αλλάζει συχνά³² έτσι ώστε να εξασφαλιστεί μεγαλύτερη ασφάλεια, οι περιρρέουσες μαρτυρίες για την πορεία των Μπολσεβίκων και το αβέβαιο μέλλον των τοπικών κοινωνιών που φυγαδεύονται μακριά από τις εστίες τους δημιουργούν ένα κλίμα αγωνίας, αβεβαιότητας, φόβου σε όλους τους σταθμούς του ταξιδιού. Η άλλη αυτή πραγματικότητα δεν χρωματίζεται συναισθηματικά μέσα στο κείμενο και δεν έρχεται στο προσκήνιο της αφήγησης. Υπάρχει όμως εκεί με έμμεσες αναφορές και διαρκώς υπενθυμίζει τον κίνδυνο που καιροφυλακτεί.

Ο Παναγιωτίδης στο Κερτς επιθυμούσε ιδιαίτερα να επισκεφθεί τις αρχαιότητες, αλλά καθώς η ώρα αναχώρησης του πλοίου ήταν άγνωστη (προφανώς για λόγους εφοδιασμού, ασφάλειας ή και διατυπώσεων), δεν κατόρθωσε να απομακρυνθεί. Παρόλα αυτά, επισκέφθηκε την ελληνική εκκλησία του Ιωάννου του Προδρόμου, που θεωρείται η αρχαιότερη από τις εκκλησίες στην Κριμαία, και δυσaráεστησε έτσι τις κυρίες του πλοίου, τις οποίες απέφυγε να συνοδεύσει στη βόλτα τους. Ωστόσο, προσθέτει:

Τὸ Κέρτς, ὅπως μοῦ εἶπαν, διῆλθε νύκτα φρικτῆς ἀγωνίας διὰ φόβον καθόδου τῶν Μπολσεβίκων. Ὅλοι εἶναι τρομαγμένοι, μουδιασμένοι, εκνευρισμένοι και σκεπτικοί, ἔτοιμοι νὰ ἀναχωρήσουν μὲ τὸ πρῶτον μέσον. Ὁ ἱερεὺς τῆς κοινό-τητος ζητᾷ τὴν γνώμην μου πῶς νὰ περισώσῃ τὰ κειμήλια τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς στενότατον κύκλον ἐμπιστεύομαι τὴν πληροφορίαν ποὺ εἶχα ὅτι ἡ Συνεννόησις³³ θὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ρωσίας, διὰ νὰ ἀγρυπνοῦν και λάβουν ἐγκαίρως ὅ,τι μέτρα νομίζουν, κατάλληλα, χωρὶς νὰ προκαλέσουν πανικόν³⁴.

32. Ίσως αυτή είναι η αιτία των διαφορών που επισημαίνονται μεταξύ του ημερολογίου του Παναγιωτίδη και του επίσημου ημερολογίου του πλοίου, αποσπάσματα του οποίου έχει δημοσιεύσει η Ευρυδίκη Σιφναίου στο βιβλίο της *Ἑλληνες ἔμποροι στὴν Ἀζοφική*, ὁ.π., σ. 242-243.

33. Δηλαδή η Entente / Αντάντ.

34. Για την προέλαση των Μπολσεβίκων στο Κερτς βλ. Βλάσης Αγτζίδης, *Παρευξείνιος Διασπορά*, ὁ.π., σ. 160-161.

Εδώ διαφαίνεται η προνοητικότητα του Παναγιωτίδη καθώς και η ψυχραιμία με την οποία καταγράφει ευαίσθητες πληροφορίες. Είναι σαφές ότι η ιδιότητά του στο πλαίσιο του Συνδέσμου των ελληνικών κοινοτήτων της Ρωσίας του παρέχει μια καλή γνώση των πραγμάτων, αλλά τον εξασφαλίζει και με την απαιτούμενη ψυχραιμία.

Την Τετάρτη 27 Μαρτίου το πλοίο, παρεκκλίνοντας από την πορεία του, αγκυροβολεί στη Γιάλτα μέσα σε μεγάλη θαλασσοταραχή αλλά και μεγάλη ταραχή των κατοίκων από ακούσματα ότι οι Μπολσεβίκοι ήταν έξω από την πόλη και θα επέδραμαν από στιγμή σε στιγμή. Κύματα ανθρώπων προσπαθούσαν να φύγουν όπως-όπως, να επιβιβαστούν σε γαλλικά και βρετανικά πολεμικά πλοία για να σωθούν από την έλευση των επαναστατών: «Όλοι ἔχουν ἔκφρασιν ἀγωνίας σὰν νὰ τοὺς κυνηγᾷ ἀπὸ ὀλίγα βήματα μακρὰ ἐχθρὸς μὲ τὸ ὄπλον στὸ χέρι ἔτοιμος νὰ πυροβολήσῃ. Καὶ ἀκριβῶς περὶ αὐτοῦ ἐπρόκειτο. Εἶχε διαδοθῇ ὅτι οἱ Μπολσεβίκοι εἶναι ἔξω ἀπ' τὴν πόλιν... ὅτι ὀλίγαι ὥραι, ὀλίγα λεπτὰ καὶ εἶναι μέσα». Το ίδιο βράδυ, τελικά, διαδόθηκε ότι οι Μπολσεβίκοι απομακρύνονταν από τη Γιάλτα προς το Περεκόπ. Ανακουφισμένος ο Παναγιωτίδης εκφράζει την έντονη επιθυμία του να περιηγηθεί την πόλη: «Τώρα εὕρισκα καιρὸν καὶ διάθεσιν ὅπωςδὴποτε νὰ ἀπολαύσω τὴν Γιάλταν, τὴν ξακουστὴν αὐτὴν νύμφην τῆς Κριμαίας. Πραγματικῶς ἡ Γιάλτα εἶναι δροσερὰ σὰν νυμφούλα». Και σαν να μην είχε καθόλου προηγηθεί η περιγραφή του πανικού και της άτακτης φυγῆς των κατοίκων, ο Παναγιωτίδης καταπιάνεται με μία ειδυλλιακή αναπαράσταση της μεθυστικής Γιάλτας, που «ὁμοιάζει βιβλίον ἀνοικτό, στολισμένο μὲ τὰς ὡραιότερας ζωγραφιάς». Παράλληλα, στο κείμενο φανερώνεται και η εικόνα της εγκατάλειψης, της ερήμωσης που ἔφερε ο πόλεμος σε αυτό το πλούσιο αυτοκρατορικό θέρετρο.

Στις 28 Μαρτίου το πλοίο αποπλέει από τη Γιάλτα με κατεύθυνση προς τη Σεβαστούπολη, όπου φθάνει το ίδιο βράδυ μέσα σε γενική συγκίνηση μεταξύ των επιβατών από το θέαμα των δύο ελληνικών πολεμικών, των θωρηκτών «Αβέρωφ» και «Κιλκίς», που βρίσκονταν εκεί αγκυροβολημένα. Πρόκειται φυσικά για τα πλοία της ναυτικής μοίρας που είχε σταλεί από την ελληνική κυβέρνηση ως συμμετοχή στη συμμαχική εκστρατεία της Ουκρανίας. Ο Παναγιωτίδης περιγράφει με ξεχωριστά γλαφυρό τρόπο τις αντιδράσεις των επιβατών της «Ζανέττας» μόλις αντίκρυσαν τα ελληνικά θωρηκτά στη Μαύρη Θάλασσα, έξω από τη Σεβαστούπολη:

Αὐτὴν τὴν ἔκπληξιν κανεῖς δὲν περίμενε. Λησμονοῦμε τὰς τραγικὰς σκηνὰς τῆς Γιάλτας... ὁ δοξασμένος στόλος μας εἰς τὴν Μαύρην Θάλασσαν! εἶναι τὸ πανσίλυνον τῶν πόνων μας. Ρίγη χαρᾶς καὶ συγκινήσεως μᾶς καταλαμβάνουν... Ὅλοι σιωποῦν... εἰς τὴν καρδίᾳ τοῦ καθενὸς τελεῖται καὶ μία μυσταγωγία... λὲς καὶ μόνον ἡ ἀναπνοὴ θὰ τὴν μολύνῃ... σιωποῦν ὅλοι ἄλλὰ καὶ πολλοὶ δακρύουν.

Εφιαλτικά ωστόσο ξεπροβάλλει η πραγματικότητα του εμφυλίου πολέμου: υποβρύχια και άλλα πολεμικά πλοία του ρωσικού ναυτικού κοίτονται εγκαταλελειμμένα, αφημένα πια στο έλεος των επαναστατών. Ο φόβος για την παρευξείνεια ελληνική διασπορά εκδηλώνεται άμεσα στη γραφίδα του Παναγιωτίδη: «Πολύ ὅμως φοβοῦμαι μήπως περιερχόμενα εἰς χεῖρας Μπολσεβικῶν, ἀνακληθοῦν εἰς ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν, μήπως στοιχειωθοῦν καὶ χρησιμεύσουν ὄργανα ἐρημώσεως καὶ τρομοκρατήσουν τὸν Εὐξείνιον». Στο βυθό της θάλασσας αιωρούνται δεμένα τα ανθρώπινα θύματα του πολέμου, οι σφαγιασθέντες νεαροὶ Ρώσοι αξιωματικοί, σε αποτρόπαια εικόνα.

Ξεμακραίνοντας από το εφιαλτικό σκηνικό, η παραμονή του Θεολόγου Παναγιωτίδη στη Σεβαστούπολη (29 Μαρτίου) δεν μπορεί παρά να συνοδευτεί από μία επίσκεψη στο Μουσείο-Πανόραμα, το γνωστό «Πανόραμα της Άμυνας της Σεβαστούπολης», Μουσείο που ιδρύθηκε το 1905, προκειμένου να μνημονευθεί η επέτειος των 50 χρόνων από την έναρξη των Κριμαϊκών πολέμων. Στο τέλος της επίσκεψης, η πανοραμική ζωγραφική απεικόνιση των μαχών δίνει τη θέση της στην πραγματική εικόνα, εκείνη του πανικού και της άτακτης φυγής των κατοίκων υπό την απειλή «Έρχονται»: ομογενείς από τη Συμφερούπολη και από άλλες περιοχές του εσωτερικού της χώρας, μαζί με πολλούς κατοίκους της Σεβαστούπολης έχουν πλημμυρίσει την αποβάθρα της πόλης και απελπισμένοι επιχειρούν να επιβιβαστούν σε όποιο πλοίο βρίσκουν μπροστά τους: «Ἡ ἀγωνία τους εἶναι ἀπελπιστική· κανεὶς δὲν συναισθάνεται τὸ τί κάμνει· ἀκολουθοῦν ἀσυνειδήτως τὸ ρεῦμα, σὰν τὰ πρόβατα τοῦ παίρνουν τὸν κατήφορον καὶ πηδοῦν τὸν κρημνόν, ὅταν ἅπαξ δώσῃ τὸ σύνθημα τὸ πρωτοποροῦν πρόβατον»³⁵. Μέσα στη βιασύνη να απομακρυνθεί τάχιστα η «Ζαννέττα» από τη Σεβαστούπολη, οι επιβάτες επιτάχθηκαν και επιφορτίστηκαν με τη μεταφορά του κάρβουνου στο μηχανοστάσιο, ανεξαρτήτως προέλευσης και κοινωνικής επιφάνειας: «Ὁ φόβος τοῦ κινδύνου εἶχε φέρει τὴν ἰσότητα, διὰ τὴν ὁποίαν πολεμοῦν οἱ Μπολσεβίκοι.»

35. Για τη συγκεχυμένη και κρίσιμη κατάσταση που επικρατούσε εκείνες τις μέρες στη Σεβαστούπολη και για τη δραματική αναχώρηση των Ελλήνων από την πόλη βλ. τη μαρτυρία του Νεόκοσμου Γρηγοριάδη, διοικητή του 2ου τάγματος πεζικού στην εκστρατεία της Ουκρανίας, σε επιστολές του προς την Πηνελόπη Δέλτα. Συγκεκριμένα, σημειώνει: «Και τότε μαθαίνω, πως είχαν οι ναυτικοί μας ζητήσει απ' την ελληνική κυβέρνηση να στείλει πλοία, να πάρουν τον ελληνικό πληθυσμό της Κριμαίας! Τους λέγω, πως αν έλθουν πλοία να τους πάρουν, δεν πρέπει να φύγουν. Εμείς οι στρατιωτικοί θα πολιτευθούμε έτσι, που ΟΠΟΙΟΣ κι αν επικρατήσει, να μην τους εχθρεύεται. Το χειρότερο, που μπορεί να πάθουν, είναι να γίνουν πρόσφυγες. Διαφέρει για τους πλουσίους, ή για όσους έχουν εκτεθεί αυτοί νάν' έτοιμοι για να φύγουν, αν έλθουν πλοία κι αν τα πράγματα χειροτερέψουν. Έτσι κι έκαναν. Εγώ ήξερα, πως για να κουβαληθούν θεόγυμνοι 60 χιλιάδες ψυχές και αν ήσαν έτοιμες στα λιμάνια, μονομιάς χρειαζόντανε τουλάχιστον 30 πλοία μεγάλα ελληνικά και με τα πράματά τους στο ξεσπίτωμα, πολύ περισσότερα. Ποιος θα τους τάστελνε μέσα στην παραζάλη των στρατιωτικών επιχειρήσεων; Και για την Οδησό πόσα; Θαρχόντανε, λοιπόν, το όλον καμιά δεκαριά. Ποιος θα πρωτομπεί σ' αυτά; Γι' αυτό και εφάρμοσα ό,τι είπα στις κοινότητες να κάνουν». Οι επιστολές του Νεόκοσμου Γρηγοριάδη προς την Πηνελόπη Δέλτα δημοσιεύονται στο *Εκστρατεία στη Μεσημβρινή Ρωσία 1919*, ό.π., σ. 150-155 [152-153].

Την 1η Απριλίου 1919 η «Ζαννέττα» φθάνει στα Καβάκια, απάγκιες και ασφαλείς τοποθεσίες με μικρά φρούρια στη σύζευξη του Βόσπορου και του Εύξεινου Πόντου. Το πλοίο παραμένει για τις απαραίτητες διατυπώσεις και τον υγειονομικό έλεγχο, πριν καταπλεύσει στην «Βασιλεύουσα των πόλεων» την Τρίτη 2 Απριλίου. Την επομένη διέσχισε τον Βόσπορο του οποίου η «μεθυστική μαγεία [...] δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ οὔτε μὲ χρώματα οὔτε μὲ λέξεις». Η Κωνσταντινούπολη γεννᾷ αισθήματα εθνικά και σύνθετες εικόνες που συνταιριάζουν την αρχαιότητα, το χριστιανικό Βυζάντιο και τη σύγχρονη εποχή, αναδεικνύοντας τις ιστορικές και πολιτισμικές επικαλύψεις στη συνείδηση ενός Έλληνα της διασποράς:

Ἀγκυροβολοῦμεν πρὸ τοῦ Σκουτάρεως. Ἡ ἀθάνατος πόλις τοῦ Βυζαντίου μὲ μεγαλεῖον Ὀλύμπιον ἔχει τὰς ὑψηλοτέρας του κορυφὰς θυθισμένας εἰς διαφανῆ ὀμιγλώδη ἀτμόσφαιραν. Ἡ ἀγία Σοφία, τὸ θρυλικὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τέμενος, προέχει ὅπως ὁ Ζεὺς εἰς τὸ Συνέδριον τῶν Θεῶν εἰς τὰ ἀθάνατά του δώματα. Ἡ Προποντίς, γαλακτώδης σὰν χανούμισσα, τὴν ὁποίαν δὲν εἶδε ποτὲ ἥλιος, ρυτιδοῦται ἐλαφρότατα. Τὰ νησιά, ὡς νηρηίδες λουόμεναι, περιβρέχονται ἀπὸ τοὺς ἐναγκαλισμοὺς τῆς Προποντίδος.

Η «Ζαννέττα» εξακολούθησε το ταξίδι της διασχίζοντας τον Ελλήσποντο, περνώντας τα Δαρδανέλλια και την Τένεδο, με κατεύθυνση τη Μυτιλήνη, όπου και έφθασε τελικά την Παρασκευή 5 Απριλίου του 1919: «Ἡ Μυτιλήνη ἀρχίζει νὰ παρουσιάξῃ ἐνδιαφέρον καὶ δι' ἡμᾶς τοὺς ξένους. Εἶναι ἡ πρώτη ἐλευθέρα Ἑλληνικὴ πόλις, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσερχόμεθα μετὰ πολυήμερον ταξείδιον». Το ημερολόγιο εδώ εγκαταλείπει την ημερήσια καταγραφή και παρακολουθεῖ συνοπτικά τις δραστηριότητες του Παναγιωτίδη και του κύκλου των φίλων και γνωστών κατά την περίοδο του Πάσχα, από το Σάββατο 6 έως την Παρασκευή 12 Απριλίου. Τώρα σειρά έχουν οι κοινωνικές συναναστροφές, οι επισκέψεις στις κατοικίες των εύπορων Μυτιληνίων, οι ειδυλλιακές περιπλανήσεις στις εξοχικές περιοχές της πόλης, ανάμεσα στα ελαιόδεντρα και στα ανοιξιάτικα λιβάδια, κοντά στη θάλασσα. Η περιγραφή του τοπίου στον Παναγιωτίδη έχει σαφή ρομαντικά χαρακτηριστικά, είναι φυσιολατρική με πολλές αρχαιοελληνικές αναφορές. Η διαδρομή που ακολουθεῖ ένας Έλληνας της διασποράς για να προσεγγίσει με όρους πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητας την ελεύθερη Ελλάδα δεν μπορεί παρά να περάσει από την αρχαιότητα και να αναζητήσει τις αντανάκλασεις της στο παρόν.

Και κάπως έτσι κλείνει την αφήγησή του ο Θεολόγος Παναγιωτίδης, απολογούμενος για τις ατέλειες της περιγραφής και τις αδιακρίσιες της γραφίδας του.

Οι πεποιθήσεις

Υπάρχουν, Κυρίαί και Κύριοι, ἄνθρωποι σοβαροὶ εἰλικρινῶς φρονοῦντες καὶ πιστεύοντες ὅτι θὰ ἔλθῃ ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς φυλῆς θὰ ὑποχωρήσῃ πρὸ τῆς ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἐποχή κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ λέξις «πατρίς» καὶ «πατριωτισμός» θὰ θεωροῦνται σολοικισμοὶ καὶ ἀναχρονισμοί, ἐποχή κατὰ τὴν ὁποῖαν οἱ ἄνθρωποι θὰ αἰσθάνωνται ὅτι ἀνῃκουν ὄχι εἰς μίαν ὠρισμένην φυλὴν καὶ ἔθνος, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ὄχι εἰς ὠρισμένην πατρίδα μὲ ὠρισμένα σύνορα, ἀλλ' εἰς κοινὴν πατρίδα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, τὸν κόσμον, ἀναλόγως δὲ θὰ σκέπτονται καὶ θὰ πολιτεύωνται. Τοῦτο εἶναι ὁμολογουμένως μία εὐγενὴς καὶ ὑψηλὴ σύλληψις. Ἀλλ' ἡ φύσις δὲν κάμνει ἄλματα καὶ τὴν πραγματοποιήσιν αὐτῆς ὀφείλομεν νὰ θέσωμεν εἰς πολὺ μεμακρυσμένον μέλλον.

Ἡ ἐλληνικὴ ἐθνικὴ ἀφύπνιση στο περιβάλλον τῆς Ρωσίας ἦταν ἡ κύρια μέριμνα τοῦ Θεολόγου Παναγιωτίδη, ἐτσι ὅπως ἐκτίθεται στὴ διάλεξη ποὺ παρουσίασε στὶς 6 Ἰανουαρίου 1919 στο Ροστόβ καὶ ἐτσι ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς ἐκεῖ δράσεως τοῦ. Ἡ συγκεκριμένη διάλεξη ἔχει στόχο τὴν ἐμπέδωση καὶ τὴν υλοποίηση τῶν ἀποφάσεων τοῦ «Α' Πανελληνίου ἐν Ρωσσίᾳ Συνεδρίου», ποὺ εἶχε γίνῃ στο Ταϊγάνι το 1917. Τώρα ἦταν ἡ σειρά τοῦ Ροστόβ νὰ πάρῃ τὴ σκυτάλη προκειμένου ἡ ἐθνικὴ ἀφύπνιση νὰ μὴν μείνῃ περιορισμένη σὲ ἐκείνη τὴν πρώτη συνάντηση, νὰ μὴν ἀποβῇ ἀτελέσφορη, ἀλλὰ νὰ ἀναπτυχθεῖ «ὅπως συνεχίσῃ τὸ ἔργον τοῦ Ταϊγανίου, ὅπως τηρήσῃ ἐγρήγορον τὸν ἀφύπνισθέντα Ἑλληνισμόν καὶ ὀδηγήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς καὶ ἐργασίας». Ἡ ἐθνικὴ ἀφύπνιση ἦταν στόχος ἀλλῶστε καὶ τῶν Ποντίων. Το αὐτονομιστικὸ κίνημα τοῦ Πόντου συγκροτεῖται ἀκριβῶς ἐκείνη τὴν περίοδο τοῦ «Α' Πανελληνίου ἐν Ρωσσίᾳ Συνεδρίου»³⁶.

Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Παναγιωτίδη ἀναπτύσσεται συγκροτημένα καὶ ἐπαγωγικά, ἀκολουθώντας συγκεκριμένους ἀξόνες. Πολύ συνοπτικά: (α) Ὁ ἐθνισμὸς εἶναι θετικὴ

36. Βλ. ἐδῶ παραπάνω.

ιδιότητα που απορρέει από την ιστορία και έχει διαμορφωθεί από τη φυσική εξέλιξη. (β) Ο διεθνισμός και ο κοσμοπολιτισμός είναι ευγενείς στόχοι, αλλά ανήκουν στη σφαίρα της ουτοπίας. Η επιβολή τους, και μάλιστα με τρόπο καθολικό και απόλυτο, παραβιάζει τους νόμους της προόδου και της εξέλιξης. (γ) Τα έθνη που επιβιώνουν ανά τους αιώνες και έχουν τη δυνατότητα να αναδύονται από τις στάχτες τους, όπως το ελληνικό, είναι έθνη σημαντικά, με αξεπέραστο πολιτισμό. Για τον λόγο αυτό δεν μας επιτρέπεται να καταδεχθούμε να «άνταλλάξωμεν τὸν ἐθνισμόν μας μὲ ἄλλον ἐθνισμόν, ἀφομοιούμενοι καὶ συγχωνευόμενοι μὲ ἄλλην φυλήν». Η ελληνική εθνική αφύπνιση στη Ρωσία μοιάζει με την αφύπνιση από τη χειμερία νάρκη, με αίτημα τη διατήρηση της γλώσσας, τη διατήρηση της παιδείας και την αυτοδύναμη διαχείριση της εργασίας και της περιουσίας.

Από τη διάλεξη αυτή σαφώς προκύπτει ο σκεπτικισμός του Παναγιωτίδη απέναντι στην επιβολή της ιδεολογίας του Μπολσεβικισμού, απέναντι στη διεθνή της στόχευση που απειλούσε τις εθνικές ιδιοσυστάσεις. Κατά τον Παναγιωτίδη, ο Μπολσεβικισμός, εκτός από ανεφάρμοστη ουτοπία είναι και επικίνδυνος γιατί καθοδηγείται από φανατικούς επαναστάτες και οδηγεί σε φρικαλέες αγριότητες καθώς και στην καταστροφή έργων του πολιτισμού. Ο Μπολσεβίκος «δὲν τρέφει καμμίαν εὐλάβειαν εἰς τὸ ὥραϊον καὶ τὰς τέχνας, [...] δὲν αἰσθάνεται καμμίαν συγκίνησιν δι' ἐκεῖνο ποῦ εἶναι ἀπόλαυσις διὰ τὰς καλαισθήτους φύσεις». Από την άλλη, οι σκληρές συνθήκες διαβίωσης του λαού υπό το Τσαρικό καθεστώς, οι διώξεις και οι εξορίες, η φτώχεια και η στέρηση ατομικής περιουσίας, οι μεγάλες κοινωνικές ανισότητες, ήταν «ἀντίθετοι ἡλεκτρισμοὶ [που] ἐξέσπασαν εἰς τοὺς κεραυνοὺς καὶ τὰς καταγίδας τῆς Ἐπαναστάσεως». Ο Παναγιωτίδης αναγνωρίζει τα βαθιά κοινωνικά ρήγματα και ως δίκαια τα αιτήματα που οδήγησαν στην Επανάσταση. Κυρίως, την αδυναμία της αυτοδιάθεσης, την αδυναμία των ατόμων να έχουν ατομική περιουσία και να απολαμβάνουν οι ίδιοι τα αγαθά των κόπων τους. Ο Παναγιωτίδης αναγνωρίζει επίσης τον Λένιν ως αγνό ιδεολόγο στην υπηρεσία μιας κοινωνικής επανάστασης, που όμως δεν μπόρεσε να την προστατέψει από τον ίδιο της τον εκτροχιασμό και τις υπερβολές της.

*Εὐρισκόμεθα δυστυχῶς ἐνώπιον ἐκφυλισμοῦ μιᾶς ιδέας, ἐνώπιον τυφλοῦ καὶ παραφόρου ρεύματος Ἐπαναστάσεως, ποῦ παρασύρει διευθύνοντας καὶ διευθυνομένους τοῦ Μπολσεβικισμοῦ καὶ δὲν ἔχει τόπον ἡ λογικὴ.
Δυστυχῆς ἀνθρωπότης! Πόσον ἀκριβὰ πληρώνεις τὰς προόδους σου! Πόσον σὲ κοστίζουν τὰ σφάλματά σου καὶ οἱ ἐκτροχιασμοί!*

Ο Μπολσεβικισμός, για τον Παναγιωτίδη, είναι φαινόμενο που ασφαλώς θα εξαπλωθεί και σύντομα θα αναδείξει τις παγκόσμιες και ποικίλες διαστάσεις του. Αναγνωρίζει σαφώς την αναγκαιότητα για μια κοινωνική αλλαγή, για την απαλλαγή των ανθρώπων από την αγωνία της καθημερινής επιβίωσης, αλλά καταλαβαίνει ότι η κάθε αλ-

λαγή συνοδεύεται επίσης από καταχρήσεις και ακρότητες, και συμπληρώνει: «Καὶ θὰ ἔλθῃ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποῖαν καὶ θὰ ὀφείλῃ ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὸν Μπολσεβικισμόν, διὰ τὸν ὁποῖον σήμερον μόνον φρίκην αἰσθάνεται καὶ ἀποτροπιασμόν». Ακριβῶς αὐτὴ ἡ φρίκη καὶ ὁ ἀποτροπιασμός, ὁ τρόμος καὶ ἡ ἀμηχανία που προκαλοῦν τα ἐπαναστατικά γεγονότα καὶ ἡ πολεμικὴ ατμόσφαιρα γενικά στους ἀνθρώπους που τα βιώνουν, εἶναι διάχυτα στο ἡμερολόγιο τοῦ Παναγιωτίδη καὶ γίνονται ἀντιληπτὰ σε κάθε τόπο-σταθμὸ τοῦ ταξιδιού του.

Προκειμένου να κατανοήσουμε πληρέστερα τὴν στάση ἐνὸς ἀτόμου ὅπως ὁ Παναγιωτίδης μπροστὰ στον Μπολσεβικισμό, ἀς συνυπολογίσουμε τὸ γενικότερο ἱστορικὸ πλαίσιο, τὴν προέλευσή του ἀπὸ τὸν Πόντο καὶ βέβαια τὴν ἐκεῖ δράση του καὶ τὴ συμμετοχή του στα κοινά. Ἡ δημιουργία μίας ἀυτόνομης ποντιακῆς δημοκρατίας, σταθερὸ αἶτημα καὶ ἐλπίδα των ἀπανταχοῦ Ποντίων, ἦταν ἀνάμεσα στα σχέδια τῆς Ρωσικῆς προσωρινῆς κυβέρνησης που δημιουργήθηκε ἀμέσως μετὰ τὴν ἐναρξὴ τῆς Ἐπανάστασης. Ἡ ἐνθάρρυνση των Ποντίων με στόχο τὴν ἀυτονόμησή τους ἐντασσόταν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἀρχεϊακὰ ἐρευνητικὰ τεκμήρια, στο γενικότερο σχέδιο τοῦ πανσλαβισμού καὶ τῆς ρωσικῆς ἐπέκτασης ἕως τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὰ Δαρδανέλια³⁷. Οἱ Πόντιοι προσέβλεπαν, συνεπώς, με ἐλπίδα πρὸς τὴν Ρωσία, που διακήρυξε μετὰξύ ἄλλων καὶ τὴν ἀυτονομία των λαών, προκειμένου να μὴν βρεθοῦν στο ἔλεος των Νεότουρκων. Με τὴν Οκτωβριανὴ Ἐπανάσταση, ὁ Λένιν ἀλλάξε τους διπλωματικούς προσανατολισμούς τῆς Ρωσίας, καὶ τελικά οἱ Πόντιοι ἀφέθησαν ἀβοήθητοι στις ἐχθρικές διαθέσεις των Νεότουρκων³⁸. Ἡ λίαν ἐπιφυλακτικὴ στάση τοῦ Παναγιωτίδη ἀπέναντι στους Μπολσεβίκους θὰ πρέπει, συνεπώς, να ἐκτιμηθεῖ καὶ μέσα στο ἱστορικὸ αὐτὸ πλαίσιο.

37. Οδυσσέας Σουρίλας, «Ἡ Ρωσικὴ Ἐπανάσταση σε συνάρτηση με τὸ κίνημα Ἀνεξαρτησίας τοῦ Πόντου, 1917-1922», ὁ.π., σ. 95-97.

38. Βλάσης Ἀγτζίδης, «Τὸ κίνημα ἀνεξαρτησίας τοῦ Πόντου καὶ οἱ ἀυτόνομες ἐλληνικὲς περιοχὲς στὴ Σοβιετικὴ Ἑνωση τοῦ Μεσοπολέμου», ὁ.π., σ. 171-173.

Το ημερολόγιο ως προσωπικός λόγος

Το κείμενο αυτό του Θεολόγου Παναγιωτίδη είναι σαφώς ένα ταξιδιωτικό προσωπικό ημερολόγιο, το οποίο, κατά δήλωση του ίδιου, γράφτηκε κατόπιν προτροπής ενός φιλικού προσώπου που δεν κατονομάζεται. Τέτοιου τύπου προτροπές είναι ιδιαίτερα συχνές στο είδος του ημερολογίου και στόχο έχουν συνήθως να μειώσουν τον ναρκισσιστικό χαρακτήρα της ημερολογιακής γραφής ή να προσδώσουν μία ηθικά αναγκαία μετριοφροσύνη στο πρόσωπο που επιχειρεί την καταγραφή και την απομνημόνευση των ιστορικών συμβάντων. Το ημερολόγιο, όμως, όπως και τα άλλα είδη του προσωπικού λόγου, του λόγου του «εγώ», όπως το απομνημόνευμα, η αυτοβιογραφία, αλλά ακόμα και η βιογραφία, διακρίνεται από μία εγγενή ειδολογική και ιδεολογική ποικιλία και υβριδικότητα: το ίδιο κείμενο μπορεί να κυμαίνεται από μία καθημερινή άσκηση ενδοσκόπησης και εξομολόγησης έως τη λεπτομερή καταγραφή συμβάντων με στόχο την απομνημόνευσή τους, τη διάσωση από τη λήθη. Σε κάθε περίπτωση, είναι ο βαθμός της προσωπικής εμπλοκής στο κείμενο (δηλαδή ο βαθμός της αυτοαναφορικότητας του κειμένου) και η οργάνωση του χρόνου που διαφοροποιούν τον ημερολογιογράφο από τον αυτοβιογράφο ή τον απομνημονευματογράφο. Στην περίπτωση του ημερολογίου η γραφή ακολουθεί (ή δείχνει πως ακολουθεί) την ίδια την εξέλιξη της ζωής και των γεγονότων, με μικρή έως ελάχιστη χρονική απόσταση από τα εξιστορούμενα συμβάντα και συνεπώς και με τη θεωρητικά μέγιστη συναισθηματική φόρτιση, ανεξάρτητα από το αν η φόρτιση αυτή, ή και η εσωτερική ζωή του γράφοντος υποκειμένου, εκφράζεται, ερμηνεύεται, ή όχι.

Στην ειδική περίπτωση του σύντομου αυτού ημερολογιακού κειμένου, βρισκόμαστε μπροστά στην απτή απόδειξη της υβριδικότητας του είδους³⁹, αλλά και της πολυπλοκότητας του τρόπου με τον οποίο αφενός αναδύεται το γράφον υποκείμενο ως προσωπικότητα και αφετέρου αποτυπώνεται η Ιστορία μέσα από τη δική του υποκειμενικότητα. Στο ημερολόγιο αυτό, ο Παναγιωτίδης καταγράφει τόσο την εξωτερική πραγματικότητα και τα ιστορικά γεγονότα που συμβαίνουν όσο και την προσωπική του διαδρομή. Πολύ

39. Για μια επισκόπηση του είδους του ημερολογίου στον ευρωπαϊκό χώρο, βλ. το εμβληματικό έργο της Béatrice Didier, *Le journal intime*, PUF – Littératures modernes, Παρίσι 1976.

λιγότερο, ελάχιστα, αναφέρεται η εσωτερική ή και ενδόμυχη ζωή του αφηγητή – συγγραφέα, χωρίς βέβαια οι πληροφορίες αυτές να λείπουν και εντελώς. Πιο συγκεκριμένα: η Ιστορία εντάσσεται και αποτυπώνεται μέσα στη ροή της προσωπικής ιστορίας, η μεγάλη εικόνα διαθλάται και αποδίδεται μέσα από τη μικρή. Ή αλλιώς, το ημερολόγιο του Παναγιωτίδη δείχνει πώς ένα άτομο βιώνει σε προσωπικό επίπεδο τις ιστορικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζει, πώς αντιλαμβάνεται την εμβέλεια και τη σοβαρότητά τους, και πώς οι συνθήκες αυτές διαμορφώνουν τη ζωή του και τη σκέψη του.

Το κίνητρο της απομνημόνευσης, της διάσωσης από τη λήθη, καθιστά το κείμενο αυτό ξεχωριστή μαρτυρία μιας σημαντικής εμπειρίας, ενός ταξιδιού φυγής σε τόπο που αποβαίνει ταυτόχρονα τόπος επαναπατρισμού αλλά και εξορίας. Είναι η ιδιάζουσα περίπτωση του πρόσφυγα που επαναπατρίζεται κυνηγημένος στον τόπο της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητάς του, αλλά και εκπατρίζεται από τον ξένο δικό του τόπο, εκεί όπου γεννήθηκε, μεγάλωσε, εργάστηκε. Ο Θεολόγος Παναγιωτίδης είναι προφανές ότι είχε απόλυτη συνείδηση της ιστορικότητας της στιγμής, της σημασίας του γεγονότος, και θέλησε (ή πράγματι παρακινήθηκε) να το καταγράψει. Είχε επίσης συνείδηση ότι το κείμενό του θα διαβαζόταν, ότι θα είχε αποδέκτες. Πιθανώς να σχεδίαζε και τη δημοσίευσή του. Η γλώσσα είναι ιδιαίτερα προσεγμένη, οι εκφράσεις συχνά περίτεχνες και διπλωματικά ζυγισμένες, καλογραμμένες, με χιούμορ και με θυμοσοφική διάθεση, η περιγραφή των προσώπων διακρίνεται από λογοτεχνική φινέτσα και αστική αβρότητα άλλων εποχών, η έκφραση προσωπικών συναισθημάτων είναι από ελάχιστη έως ανύπαρκτη, αλλά η καταγραφή των εκδηλώσεων του πλήθους ή και των συναισθηματικών εκδηλώσεων τρίτων προσώπων ενδεικτική και χαρακτηριστική της στιγμής. Η κάθε ημερολογιακή εγγραφή είναι αριστοτεχνικά ισορροπημένη μεταξύ προσωπικής μαρτυρίας, περιηγητικού χρονικού, καταγραφής της εμπειρίας, διάσωσης της μνήμης. Για όλους τους παραπάνω λόγους, είναι πιθανό το κείμενο αυτό να έχει ήδη υποστεί μια επεξεργασία, προκειμένου να παραδοθεί ίσως σε εκείνον που το παρήγγειλε, ή και γενικά στους αναγνώστες του, γνωστούς ή και άγνωστους, σύγχρονους ή και μελλοντικούς.

Το ημερολόγιο αποτελεί σίγουρα ένα σημαντικό τεκμήριο της καθημερινότητας που επιτρέπει να συλλάβουμε τον παλμό της εποχής, τον «αέρα» που ανέπνεαν οι άνθρωποί της, τις πνευματικές και άλλες ανησυχίες τους. Καθήκον της Ιστοριογραφίας είναι να αναζητά «τον τρόπο με τον οποίο συνδυάζονται, μέσα στην Ιστορία οι συλλογικές με τις ατομικές ροπές»⁴⁰. Το ημερολόγιο, ως μια μορφή χρονικογραφικής υποκειμενικής μαρτυρίας, μπορεί να αξιοποιηθεί για την ανάδειξη συλλογικών φαινομένων μέσα από την

40. Κ.Θ. Δημαράς, «Ο κοινός παρονομαστής», *Νέα Εστία*, 107 (1980), σ. 10. Βλ. επίσης Ουρανία Πολυκανδριώτη, «Από το ατομικό στο συλλογικό. Η μελέτη της επιστολογραφίας από τον Κ.Θ. Δημαρά», περ. *Αντί*, αφιέρωμα στον Κ.Θ. Δημαρά, τχ. 848-849 (2005), σ. 82-85.

εστίαση στο ατομικό, στο ξεχωριστό, στο μεμονωμένο. Το συγκεκριμένο αυτό ημερολόγιο λειτουργεί ως μία τέτοια μαρτυρία μιας ταραγμένης εποχής και ενός εμβληματικού συμβάντος, όπως είναι η εγκατάλειψη της αλλοεθνούς εστίας και η αναζήτηση μιας άλλης ζωής σε μια πιο κοντινή, οικεία αλλά και μακρινή πατρίδα.

Θα ήταν ενδιαφέρον η μαρτυρία αυτή να συγκριθεί και να συμπληρωθεί και από άλλες αντίστοιχες, εφόσον υπάρχουν. Η καταγραφή των εντυπώσεων άλλωστε, όπως το σημειώνει και ο ίδιος ο Παναγιωτίδης, «είναι κάτι τι ύποκειμενικόν: τὸ ἴδιο πρᾶγμα ὅλοι δὲν ἐντυπώνονται εἰς τον ἴδιον τόνον καὶ εἰς τὸ ἴδιον χρῶμα, ὥστε νὰ ἐξαντληται καὶ νὰ ζωγραφίζεται πιστῶς ἢ πραγματικότης». Η ιστορική εικόνα αναδύεται σφαιρικά και συνθετικά από τον συνδυασμό των επιμέρους μαρτυριών, από τη συνάρτηση του ατομικού με το συλλογικό, γιατί στο κάτω κάτω της γραφής, είναι τα πρόσωπα που υφίστανται την Ιστορία και δρουν μέσα σε αυτήν.

Ουρανία Πολυκανδριώτη

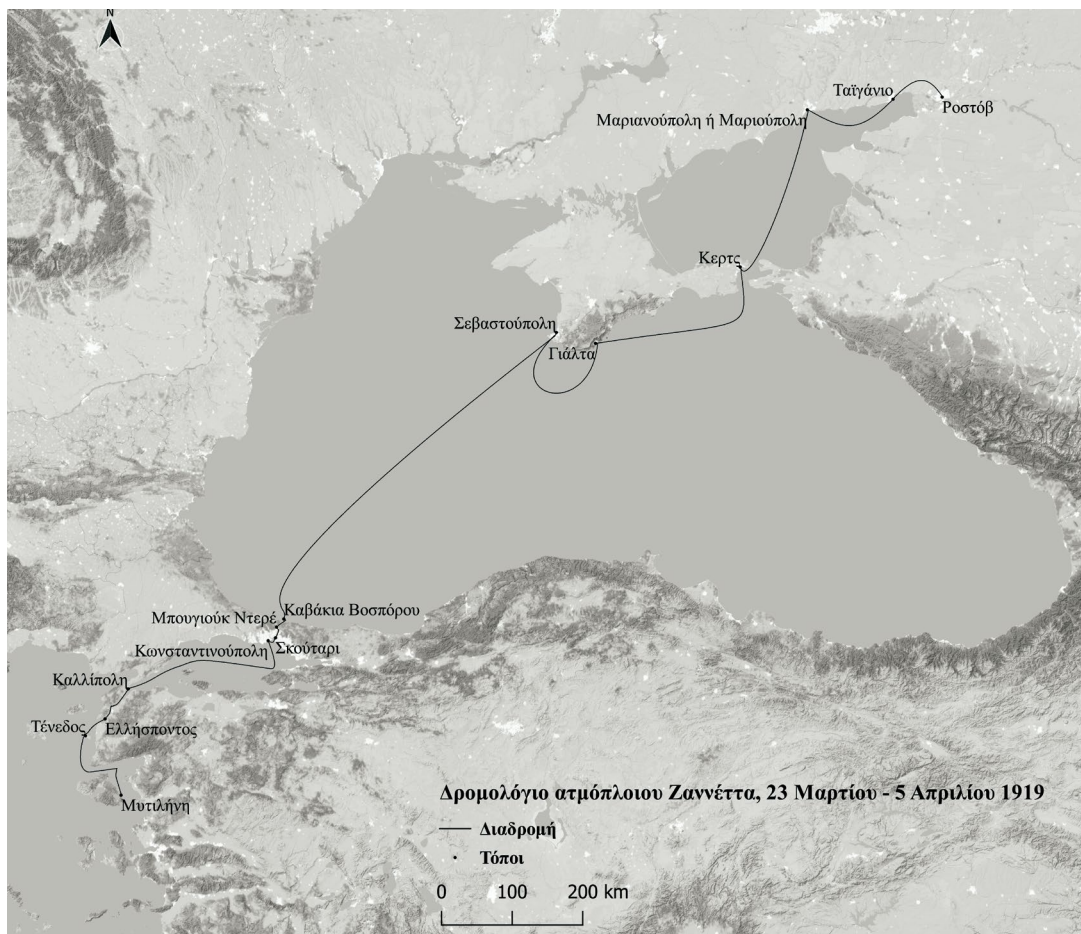
Σημείωση

Για τη μεταγραφή του κειμένου έχει καταβληθεί προσπάθεια να διατηρηθεί στο μέγιστο δυνατό βαθμό η πρωτότυπη γραφή του Θεολόγου Παναγιωτίδη. Πιο συγκεκριμένα, έχει διατηρηθεί η ορθογραφία του πρωτοτύπου, αλλά έχουν διορθωθεί σιωπηρώς κάποιες, πολύ λίγες, αβλεψίες. Επίσης, ο Παναγιωτίδης είχε διαγράψει ο ίδιος ορισμένα σημεία του κειμένου, τα οποία στη συνέχεια επαναδιατύπωνε. Τα σημεία αυτά έχουν διατηρηθεί στη θέση τους και εμφανίζονται με διπλές αγκύλες. Οι εικόνες που πλαισιώνουν το κείμενο, εκτός και αν αναφέρεται διαφορετικά, είναι αντλημένες από διαδικτυακές πηγές που ανήκουν στην κατηγορία public domain.

~~~~~

ὅπου ἐννοεῖς διατ' ἐξουχέωμαι να ἐπιτηρώω τὴν ὑπόθεσιν μου, τὴν ὅποι-
ον ἀποπορεύω τοὺς ἐκδοχὰς ἐπὶ ὁλημὴν φημι καὶ διαχύνω καὶ ἀποχωρίζω.
καὶ αὐτὴν ἐπιτηρώω διατ' ἐπὶ τῇ ἐξουσίᾳ να ἴδω ἀπαιτητὴν

Ἀπὸ Ροστώβ ε/Δον εἰς Μυτιλήνην

Ἔδωσα υπόσχεσιν καὶ θὰ τὴν σεβασθῶ. Ἀλλὰ ὁμολογῶ ὅτι θὰ ἤμουν περισσότερον εὐχαριστημένος... καὶ θὰ ἤμουν περισσότερον εὐχαριστημένος διότι θὰ ἤμουν περισσότερον ἀμέριμνος, ἐὰν δὲν εἶχον υποσχεθῇ. Τὰ σημερινὰ ταξίδια εἶναι τόσον κουραστικά καὶ δύσκολα, τὰ μέσα τῆς ἀνέσεως τόσον σπάνια, ὥστε ἡ περιγραφὴ ἐντυπώσεων καταντᾷ κάθε ἄλλο παρὰ διασκέδασις. Ἐπειτα αἱ ἐντυπώσεις εἶναι κατὰ τι ὑποκειμενικόν: τὸ ἴδιο πρᾶγμα ὅλοι δὲν ἐντυπώνονται εἰς τὸν ἴδιον τόνον καὶ εἰς τὸ ἴδιον χρῶμα, ὥστε νὰ ἐξαντληται καὶ νὰ ζωγραφίζεται πιστῶς ἡ πραγματικότης. Πρὸς τούτοις αἱ ἐντυπώσεις εἶναι παθητικὸν τῆς ψυχῆς φαινόμενον: τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν δέχεσαι τὰς ἐντυπώσεις, σχεδιάζεις δὲ καὶ νὰ τὰς ἀποτυπώσης, ἀρχίζει νὰ ἐνεργῇ ἡ ψυχὴ, εἰσέρχεται δηλ. εἰς μίαν κατάστασιν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου κατάλληλος διὰ τὰς ἐντυπώσεις. Αἱ ἐντυπώσεις δὲν εἶναι τόσον ἡ μουσικὴ, τὴν ὁποίαν δύνασαι νὰ συλλάβῃς καὶ νὰ τὴν ἐπαναλάβῃς ἐπάνω εἰς μουσικὰ ὄργανα, ὅσον ἀπήχησις φευγαλέα μακρυσμένης μουσικῆς ποῦ αἰσθάνεσαι μόνον καὶ σὲ μεθύει, ἀσύλληπτος, ἀδούλευτος· εἶναι μυστικὴ ὁμιλία τῆς φύσεως καὶ τοῦ περιβάλλοντος, ἄναρθρος, ἄφωνος, ποῦ δὲν ἔχει τὸ κοινὸν μὲ τὴν κοινὴν γλῶσσαν καὶ ὁμιλίαν.

Τώρα ἐννοεῖς διατὶ δυσκολεύομαι νὰ ἐκπληρώσω τὴν υπόσχεσίν μου, τὴν ὁποίαν ἀπέσπασες τόσον εὐκόλως εἰς στιγμὴν φιλικῆς διαχύσεως καὶ ἀποχωρισμοῦ. Καὶ ἂν τὴν ἐκπληρώσω, διατὶ δὲν πρέπει νὰ ἦσαι ἀπαιτητικός.

Ο σταθμός του Ροστόβ, το 1885

Εἰς τὰς 6 μ.μ. εὐρίσκόμην εἰς τὸν σταθμὸν¹ μὲ τὰς ἀποσκευάς μου. Τότε ἀντελήφθην, ἢ μᾶλλον ἐνθυμήθηκα, τί ἐλησμόνησα καὶ τί παρέλειψα: ὁ σταθμὸς στέναζε ἀπὸ κοσμοπλήμυραν: ἀξιωματικοὶ σοβαροὶ μὲ τὸ ἀπαραίτητον ὑπογένειον, στρατιῶται ἀπλοῖ, ἀκάθαρτοι, ρακένδυτοι εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ νομίζης ὅτι εἶναι Τοῦρκοι ὀπλῖται, κυρίαι μὲ πολυτελεῖς ἀμφιέσεις, μουζικοὶ μὲ δερμάτινα ἐπανωφόρια, ξανθόμαλλες μπάρουσινες² μὲ ἀγαλατῶδες παράστημα καὶ κατηφεδένιαν ἐπιδερμίδα, ἄνθρωποι πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας συνωθοῦνται περὶ τὴν εἴσοδον τοῦ σταθμοῦ, ἄλλοι εἰσέρχονται, ἄλλοι ἐξέρχονται, σχηματίζοντες δύο ἀντίθετα κύματα ὅπως μέλισσαι εἰς τὴν εἴσοδον κυψέλης. Ἐντὸς τοῦ σταθμοῦ ἡ αὕτη παλίρροια μὲ ἓνα βοητὸν ποῦ σχηματίζεται ἀπὸ τὰς ὁμιλίας ὄλων καὶ ἀπὸ τὴν ἡχώ ποῦ ἐπαναλαμβάνει τὸν βοητὸν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ διασχίσῃς τὸ κύμα ἐκεῖνο τῶν ἀνθρώπων· κινδυνεύεις νὰ πάθῃς ἀσφυξίαν· δὲν κινεῖσαι, σε κινοῦν· δὲν δύνασαι νὰ προχωρήσῃς ἐκεῖ ποῦ θέλεις· σὲ σπρώχνουν ἐκεῖ ποῦ δὲν σκοπεύεις. Εἰς κάθε δὲ βῆμα σου προσκόπτεις εἰς ἀνθρώπινα σώματα, ξαπλωμένα εἰς τὸ ἔδαφος: εἶναι οἱ ἄστεγοι πτωχοί, οἱ ὅποιοι ξενυκτίζουν εἰς τὸν σταθμὸν οἰκογενειακῶς, εἶναι οἱ κουρασμένοι στρατιῶται, οἱ ὅποιοι ξεκουράζονται καὶ κοιμοῦνται, εἶναι ταξειδιῶται ἐκ τοῦ λαοῦ, οἱ ὅποιοι ἀναπαύονται περιμένοντες τὸ τραῖνο. Ἐπὶ πλεόν πνίγει ἡ ἀτμόσφαιρα, μολυσμένη ἀπὸ τὴν ἀναπνοὴν τῶν ἀνθρώπων, καταφορτωμένη ἀπὸ τὴν ἀποφορὰν τὴν ἰδιάζουσαν εἰς τὸν Ρῶσσον καὶ ἀπ' ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐκπέμπουν τὰ δερμάτινα ἐπανωφόρια τῶν μουζικῶν ποῦ χρησιμοποιοῦνται καὶ ὡς μανδύλια καὶ ὡς πετσέται. Εἰς κάθε βῆμα μέσα εἰς αὐτὸν τὸν κυκεῶνα, εἰς κάθε ἐπαφήν, κινδυνεύεις νὰ δεχθῇς ὀχληρὰν ἐπίσκεψιν φοβεροῦ μικροβίου μὲ διαθέσεις νὰ σοῦ φιλοδωρήσῃ ἐξανθηματικὸν τύφον τὸ ὀλιγώτερον. Αὐτὴ ἡ σκέψις μ' ἔκαμε νὰ μετανοήσω διὰ τὴν ἀπρονοησίαν μου: οὐδὲν προφυλακτικὸν ἔλαβον μέτρον. Ὅ,τι ὅμως ἔγινεν, ἔγινεν. Πρέπει νὰ ἐξακολουθήσω. Προχωρῶ· σκουντήματα βίαια, ἐξοφλούμενα μ' ἓνα ἰζβινιαίους³, μὲ ἀναγκάζουν νὰ κάμω στροφὰς ἄλλοτε ἐπὶ δεξιὰ καὶ ἄλλοτε ἐπ' ἀριστερά. Τέλος, μετὰ μεγάλην δοκιμασίαν εὐρίσκομαι εἰς τὸ σαλόνι τῆς μακαρίᾳ τῇ λήξει Α' θέσεως. Ὅλοι αἱ καθέκλαι εἶναι κατειλημμένοι. Γύρω γύρω καὶ εἰς τὰς γωνίας ἀποσκευαὶ ὄλων τῶν σχημάτων καὶ διαστάσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἄλλοι ρογχαλίζουν «ἐγκεκορδηλυμένοι ἐν σισύραις», ἄλλοι μὲ ἐπιμονὴν κλείουν τὰ μάτια, διότι ξεύρουν ὅτι εἰς τὸ τραῖνο ὄχι διὰ νὰ κοιμηθοῦν, ἀλλ' οὔτε διὰ νὰ σταθοῦν θὰ εὔρουν τόπον. Πολὺ εὐκόλα ἀντιλαμβάνομαι ὅτι θὰ ἦναι ματαιοπονία νὰ ζητήσω τόπον διὰ νὰ καθίσω: ἡ ὀρθοστασία εἶναι τὸ μικρότερον κακόν. Ἀρχίζω νὰ διασκεδάζω, δηλ. προσπαθῶ νὰ μὴ θυμοῦμαι τὴν κούρασίν μου παρακολουθῶν τοὺς περιέργους τύπους, ὁπότε διακρίνω τὸν Ἰ. Στ. γνωστὸν τοῦ Ροστοβίου τύπον. «Μπα! Ταξειδεύει; Καὶ ποῦ;», ἐρωτῶμαι μόνος μου. Δὲν εἶναι περίεργος ἀπορία! Καὶ ὅμως, προκειμένου περὶ τοῦ Ἰ. Στ., δὲν εἶναι καὶ τόσον περίεργος. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ ὁποῖος

1. Ο σταθμός του Ροστόβ.

2. Κοπελίτσες, στα ρωσικά.

3. Συγγνώμη, στα ρωσικά.

τρώγει μιὰ φορά [[μόνον εἰς]] κάθε 48 ὥρας, διὰ νὰ ἐνδύνεται μόνον, καὶ ἐνδύνεται διὰ νὰ περιπατῇ εἰς τὴν Σαδόβαγιαν⁴ καὶ περιπατεῖ διὰ νὰ φαίνεται τί φορεῖ, τί ἀνάγκην ἔχει νὰ ταξειδεύῃ; Δὲν εἶχα τὴν ἀξίωσιν νὰ λύσω τὸ πρόβλημα. Ἀρκεῖ ὅτι τὸν ἀπήλαυον. Ἐτυχε νὰ γνωρίζω τὴν ἱστορίαν του, ἥμην βέβαιος ὅτι τὸ στομάχι του ἀπὸ 40 καὶ πλέον ὥρας ἔχει διάλειμμα, *repos* νομίζω λέγουν οἱ Φραντζέζοι, καὶ ὅμως ἔχει ἀέρα καὶ ὕφος ἐκατομμυριοῦχου. Πόσα τοιαῦτα δυστυχή θύματα δὲν ἀριθμεῖ ἡ ματαιοδοξία! Πταίει ἡ κοινωνία μὲ τὰς ἀπαιτήσεις της; Πταίει ἡ ματαιοδοξία, ὁ δῆμιος; Ἡ ὁ ἄνθρωπος, τὸ θῦμα τῆς ματαιοδοξίας; Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ ἔχοντες ὀλιγώτερα παράπονα εἰς παρομοίας περιστάσεις εἶναι αὐτὰ τὰ θύματα. Δὲν εἶναι ἱκανοποιημένος ὁ φίλος Ἰ. Στ. Ἐννοῶ ὅτι στενοχωρεῖται ἔννοῶ δὲ ὅτι στενοχωρεῖται διότι πολλοὶ δὲν τὸν προσέχουν ἡ σηκώνει περισσότερο τὸ κεφάλι ἀπ' ἐκεῖ ποῦ κάθεται, ὑψώνει περισσότερο τὸν λαιμόν. Τὰ ἀποτελέσματα δὲν εἶναι καὶ μεγάλα: παραγέλλει τσάϊ, εὐρίσκει ἀφορμὴν νὰ μαλώσῃ τὸν ὑπάλληλον, προσελκύει τὴν προσοχὴν τῶν παρακαθημένων καὶ ἀρχίζει καὶ δημηγορεῖ. Ὁ ὑπάλληλος δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὸ λάθος του καί, χωρὶς νὰ φαίνεται ὀπισθεν τοῦ ρήτορος, τὸν μυκτηρίζει. Ὁ ρήτωρ ὅμως ἐπέτυχεν νὰ τὸν προσέχουν πολλοὶ καὶ νὰ τὸν ἀκούουν ἔννοῶ ὅτι ἐπὶ ὀλίγον σκοτίζεται νὰ μάθῃ τί βλέπουν καὶ γελοῦν ὅσοι τὸν ἀκούουν. Ἡ Θεία Πρόνοια, ἡ ὁποία δὲν ἦτο φειδωλή, ἀφοῦ ἔκαμεν ὅλας τὰς αἰσθήσεις διπλᾶς, κάτι εἰς τὴν βεβαίως διὰ νὰ τὰς τοποθετήσῃ ὅλας ἀπὸ ἓνα μέρος τοῦ προσώπου καὶ νὰ μὴ τὰς μοιράσῃ εἰς τὰ δυὸ μέρη. Μὲ αὐτὴν τὴν σοφὴν διάταξιν ὁ Ἰ. Στ. & Cie δὲν διακρίνουν τὴν παντομίμαν ποῦ παίζεται εἰς βάρος των εἰς αὐτὰ τὰ σύνορα τῆς ράχεως των καὶ εἶναι... εὐτυχεῖς. Τὸ ἕτερον ἥμισυ δὲν ὑποπτεύεται τὰ πέντε ἀβρὰ δάκτυλα ποῦ δέρουν τὸν ἀέρα πρὸς τὰ νῶτα του κατόπιν τόσων θωπειῶν καὶ τὸ ζεῦγος... εὐτυχεῖ. Καὶ ὅλοι καταγοητευμένοι δι' ὅσα ἠκούσαμεν, δὲν ἀνησυχοῦμεν διὰ τὰ συνοδεύοντά μας ἀόρατα σχήματα μὲ χέρια καὶ ποδάρια καὶ εἴμεθα... εὐτυχεῖς.

Δὲν πρόφθασα νὰ συμπληρώσω καὶ καλλίτερα νὰ συνεχίσω αὐτὰς τὰς σκέψεις μου... μ' ἐφώναζεν γνωστὴ φωνή. Εἶναι ὁ κ. Ἰ. Θ. Σιφναῖος⁵ καὶ ἡ κυρία του Ἐλένη. Ὁ κ. Ἰ. Θ. Σιφναῖος, μετρίου ἀναστήματος, μᾶλλον παχὺς παρὰ λιγνός, μὲ ὑπογένειον [[τὸ ὅποιον ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν κατατομὴν τοῦ προσώπου, μὲ τὸ μετρημένον τῶν χειρονομιῶν καὶ τὸ ἀριστοκρατικὸν τῶν τρόπων καὶ κινήσεων, σὲ κάμνει τὴν ἐντύπωσιν ὑπουργοῦ. Τὰ ζωηρά του βλέμματα δανεῖζονται φῶς ἀπὸ τὸ ἀκούραστόν του πνεῦμα καὶ ἀπὸ τὴν φυσικὴν του εὐθυμίαν τοῦ χαρακτήρος]]. Εἶναι ἄνθρωπος ἐνθουσιώδης, ὑπερπατριώτης, τὸν πατριωτισμὸν ἐξηγῶν

4. Ἡ Μπαλασία Σαντόβαγια, ἡ λεωφόρος τοῦ Μεγάλου Κήπου, ἦταν ὁ κεντρικὸς δρόμος τῆς πόλης ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα.

5. Πρόκειται γιὰ τὸν Βάνια Σιφναῖο (1873-1943), γιὸ τοῦ Θεόδωρου Σιφναίου, ενός ἀπὸ τὰ τέσσερα ἀδελφία τῆς πρώτης επιχειρηματικῆς γενιάς των ἀδελφῶν Σιφναίου. Ὁ πατέρας τοῦ Βάνια, ὁ Θεόδωρος Σιφναῖος, διηύθυνε μαζί με τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἰωάννη (Ζάννο) τὴν εταιρεία εἰσαγωγικῆς καὶ ἐξαγωγικῆς ἐμπορίας « *Sifneo Frères* » (1850-1919). Βλ. σχετικὰ, Ευρυδίκη Σιφναίου, *Ἑλληνες ἐμποροὶ στὴν Ἀζοφικὴ. Ἡ δύναμις καὶ τὰ ὅρια τῆς οἰκογενειακῆς ἐπιχειρήσεως*, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2009, σ. 42-43.

διὰ τοῦ Βενιζελισμοῦ καὶ τὸν Βενιζελισμὸν διὰ τοῦ πατριωτισμοῦ. [[Γνωρίζει ὅλους τοὺς ἐλιγμούς καὶ τὰς σκολιάς στροφὰς τῶν πονηρῶν ἐμπόρων καὶ ἀνθρώπων, ὥστε δυσκόλως ἀπατᾶται. Ἀφ' ἑτέρου εἶναι εἰλικρινὴς μὲ παιδικὴν ἀφέλειαν ἰδίως εἰς ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους τρέφει ἐμπιστοσύνην. Καὶ ἐνῶ φαίνεται ἄνθρωπος τῶν ἄκρων καὶ νομίζεις ὅτι εἶναι ἐμπαθής, τὸν εὐρίσκεις σχεδὸν πάντοτε ὑπὲρ τὸ δέον ἐπεικὴ καὶ δίκαιον πρὸς τοὺς ἐχθρούς του]]. Αἰσθάνεται ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τοὺς ἄλλους, γενναιοδωρὸς τζέντλεμαν [[καὶ ὅταν δὲν ἔχη]].

Ἡ σύζυγός του κ. Ἑλένη, τὸ γένος Λουκά⁶, μὲ ἀνάστημα ποῦ φανταζόμεθα ὅτι ἔχουν αἱ ἡγεμόνισσαι, σῶμα σκιατραφὲς ποῦ λιγύζεται ὑγρὰ, μὲ ὀφθαλμοὺς μεγάλους καὶ γλυκεῖς κλεμμένους θαρρεῖς ἀπὸ Κιρκασίαν χανούμισσαν [[καθὼς χύνονται εἰς τὰ ἄκρα τῶν βολβῶν, ὅταν γέρνη τὴν κεφαλὴν]], μὲ πρόσωπον ποῦ σκορπίζει ἀνταύγειαν δανεισμένην ἀπὸ τὴν ἀθῶαν ψυχὴν της, εἶναι ἓνας ἄγγελος. Τόσον εἶναι ἐλαφραὶ αἱ χειρονομίαι της, τόσον ἀπαλὴ ἡ ὁμιλία της, ὥστε σὲ κάμνει νὰ σκεφθῇς ὅτι, ὅπως συνήθως ὁμιλοῦμεν καὶ χειρονομοῦμεν, πρέπει νὰ ἐνοχλοῦν τὸν ἄλλον, ἂν ὅχι καὶ νὰ θεωρηθοῦν προσβολή. [[Καὶ σκέπτομαι μιὰ τέτοια γυναικὴ τί θαύματα μεταβολῆς καὶ ἡμερώσεως δύναται νὰ κάμῃ ἐπὶ ἐνὸς συζύγου σκληροῦ, στυγνοῦ, κακοτρόπου. Γρανίτης νὰ ᾔηται, θὰ μαλακώσῃ, θὰ ζυμωθῇ, θὰ μεταβληθῇ.]] Εἶναι δὲ ἀνεπτυγμένη, ἀγαπᾷ τὴν φιλολογίαν, ἐπιδίδεται εἰς μεταφράσεις ἰδίᾳ Ρώσων λογογράφων λίαν ἐπιτυχῶς, συζητεῖ δὲ μὲ ἐπιχειρηματολογίαν, τὴν ὁποίαν σέβεται ὁ ἀκούων.

Ἐπλησίασα πρὸς τὸν κ. Ἰ. Θ. Σιφναῖον καὶ τὴν κυρίαν Ἑλένην. Τί βλέπω; ἀληθῆ φορητὰ φαρμακεῖα. Ἄλλα φάρμακα εἰς τῆς τσέπες, ἄλλα εἰς τὸ σῶμα, ἄλλα εἰς τὰ παπούτσια ὁ μόνον εἰς τὰ κεντρικὰ μεγάλα φαρμακεῖα σκορπίζεται τόση ποικιλία μυρωδιᾶς φαρμάκων. Εἶχον ὀπλισθῇ σοβαρῶς κατὰ τῶν μικροβίων, τῶν φορέων τοῦ τύφου. Ἀνέπνευσα... Τὰ δικά τους ἐφόδια ἦσαν ἐπαρκῆ καὶ δι' ἐμένα καὶ πολλοὺς ἀκόμη σὰν καὶ μένα ἐπιμηθεῖς. Ἐπρόκειτο νὰ ταξειδεύσωμεν μαζύ. Μετὰ δύο ὥρας περίπου ἦτο ἔτοιμον τὸ τραῖνο μας δι' ἀναχώρησιν. Πῶς κατορθώσαμεν νὰ εἰσέλθωμεν, οὔτε τὸ κατάλαβα ἀπὸ τὸ σπρώχνω, σπρώχνεις, οὔτε τὸ θυμοῦμαι. Συνῆλθον μόνον, ὅταν εἰσῆλθον εἰς τὸν κουπέ, ἀπὸ ἰσχυρὰν ὁσμὴν πετρελαίου..... μεταξὺ τῶν ἄλλων μέτρων, ἡ κ. Ἑλένη Σιφναίου ὅλην τὴν ἡμέραν εἶχε εἰς τὸ πετρέλαιον μέσα ἓνα σινδόνι καὶ τὸ εἶχον ἀπλώσει εἰς τὸν σοφᾶ τοῦ κουπέ δι' ἀλεξιτήριον μικροβίων... Ποῖον μικρόβιον θὰ εἶχε τὴν τόλμην καὶ τὴν ὁρεξιν νὰ περάσῃ τὸ Σινικό μας αὐτὸ τεῖχος καὶ νὰ ἀντικρύσῃ τὰ τόσα μας ἀποτελεσματικὰ ὅπλα! Ὅχι τύφος, οὔτε διάβολος θὰ μᾶς πλησιάσῃ... ἐσκεπτόμην, ὅποτε προβάλλει... ἓνας γενειοφόρος

6. Ἡ Ελένη Σιφναίου (1877 ἢ 1889 - 1971) εἶχε γεννηθεῖ στο Ταϊγάνιο καὶ ἦταν κόρη τοῦ Εμμανουήλ Λουκά, υποπρόξενου τῆς αυτοκρατορικῆς Ρωσίας στὴ Σύμρνη καὶ στὴ Μυτιλήνη. Μετὰ τὴν ἀφίξή της στὴν Ελλάδα δημοσιογραφοῦσε, κρατοῦσε μόνιμες στήλες σε ἡμερήσια ἐντύπα καὶ εἶχε πραγματοποιήσει πολλὰ μεταφράσεις Ρώσων συγγραφέων στα ἐλληνικά. Βλ., σχετικὰ, Κ. Γ. Μίσσιος, «Ελένη Σιφναίου 1889-1971», *Μυτιληνιοὶ λόγιοι καὶ λογοτέχνες. Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς Λεσθιακῆς γραμματείας*, Δήμος Μυτιλήνης, εκδ. Αστερίας, Μυτιλήνη, χ.χ., σ. 169-173.

Ρῶσσοι. Χωρίς διατυπώσεις ζητεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ τόπον εἰς τὸν κουπέ μας διὰ νὰ καθήσῃ καὶ ἐδῶ ἀρχίζει τὸ πρῶτον ἐπεισόδιον τοῦ ταξιδίου μας. Δὲν τὸν συγκινεῖ τὸ ἐπιχειρήμα τοῦ κ. Ἰ. Θ. Σιφναίου ὅτι ἤδη εἴμεθα ὀκτῶ· δὲν πιστεύει, θέλει νὰ μετρήσῃ... Μετρᾷ, εὐρίσκει περισσοτέρους ἀπὸ ὀκτῶ καὶ ὅμως πάλιν δὲν ὑποχωρεῖ. Ζητεῖ νὰ ἴδῃ τὰ εἰσιτήριά μας· λέγει καὶ λέγει: ἐλυπούμην τὴν σιαγόνα, τὴν ὁποῖαν ἡ φύσις κατεδίκασε νὰ προσκολληθῇ εἰς ἐκεῖνο τὸ κρανίον καὶ ἐκ περισσοῦ νὰ φέρῃ τὸ βάρος γενειάδος σεβασμίας. Ὀλίγα ἀκούει χωρὶς νὰ ἐντυπώνεται καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ λέγῃ. Ἀρχίζουν τὰ πράγματα νὰ ἐκτραχύνωνται. Εἰς μίαν στιγμὴν ἡ δύναμις τοῦ λόγου καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων παρεχῶρει τὴν θέσιν της εἰς χειρονομίας καὶ ἀπειλὰς γρόνθων μεταξὺ τοῦ κ. Ἰ. Σιφναίου καὶ τοῦ περιέργου αὐτοῦ ὄντος, ὁ δὲ κ. Ἰ. Σιφναῖος ἐχαρακώνετο εἰς τὴν θύραν διὰ νὰ ἀποκρούσῃ τὴν ἔφοδον καὶ ἀνακόψῃ τὴν προέλασιν τοῦ ἐχθροῦ. Ὅποτε.... ἐπεμβαίνει ἓνας νεαρὸς ἀξιωματικὸς, μεθυσμένος, καὶ διὰ νὰ φέρῃ τάξιν καὶ ἡσυχίαν, μὲ τὸ ὄπλον εἰς τὸ χέρι καὶ μὲ τὸ χέρι εἰς τὴν σκανδάλην τοῦ ὄπλου τρικλίζεται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ σὰν βαρκοῦλα τὴν ὁποῖαν δέρει ἡ τρικυμία.⁷ Ἦτο περισσότερο ἐπίφοβος ἀπὸ τὸν γενειοφόρον πειρασμόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἤλθε νὰ μᾶς ἀπαλλάξῃ. Εὐτυχῶς φθάνουν ἓνας χωροφύλαξ καὶ ἄλλος δημοσιογράφος νομίζω... ὁ κ. Ε. Πατρινός⁷ εὐρίσκει καιρὸν νὰ κάμῃ λόγον διὰ τὰς ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος ἐν Ὁδησσῷ καὶ Χερσῶνι πρὸς τοὺς Ἑθελοντάς⁸, νὰ κακίσῃ τὴν ἀνευλαβὴ καὶ ὀχληρὰν συμπεριφορὰν τοῦ πωγωνοφόρου πειρασμοῦ καὶ ἐπέρχεται ἀνακωχὴ καὶ σχετικὴ γαλήνη.... Πῶς ἐξηφανίσθη ὁ πειρασμὸς δὲν ἀντελήφθημεν. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐκκινήσει τὸ τραῖνο... Τακτοποιούμεθα καὶ καθήμεθα. Ὁ κ. Εὐάγγελος Πατρινός, σπάνιος τύπος ἀκεραίου χαρακτῆρος, ὑγιὺς κρίσεως, λίαν μεμετρημένος εἰς τοὺς τρόπους καὶ τὰς λέξεις του πρὸς ὅλας καὶ πρὸς ὅλους, ἄοκνος, ἀκούραστος, σοβαρὸς καὶ ἀφελής, λεπτολόγος διὰ λόγους ὑπερευσυνειδησίας, καὶ φίλος μου ἤδη καὶ συνεργάτης, μὲ συνιστᾷ εἰς τὴν δδα ἀδελφὴν της, νέαν σοβαράν, νοικοκυρὰν ὅπως πρέπει, ἡ ὁποία κάτω ἀπὸ τὰ ὑαλιά της πολλὰ παρατηρεῖ καὶ διακρίνει, ἐλάχιστα δὲ σχολιάζει, καὶ ὁμιλεῖ μὲ σταθερότητα φωνῆς ποῦ δεικνύει εἰλικρίνειαν καὶ ἰσχυρὰν θέλησιν. Ἐπίσης μὲ γνωρίζει μὲ τὴν δδα Ἄνναν Μουχτοπούλου.⁸ ὦ! αὐτὸ τὸ πλᾶσμα! Εἶναι ἓνα μικροκαμωμένο κορίτσι, ὅχι τόσο ἐμορφο, ὅσον συμπαθητικὸ καὶ γλυκύ. Εἶναι καὶ ἀγγελοῦδι καὶ διαβολάκι. Ἀγγελοῦδι εἰς τὴν ἀγαθότητα, διαβολάκι εἰς τὴν εὐφυΐαν. Ἐκεῖ ποῦ σοῦ ὁμιλεῖ σὰν παιδί καὶ [[γελᾷ σπαρταριστά μ' ὅλη της τὴν καρδιά]], σπαρταρᾷ στὰ γέλοια, στρέφει πρὸς τὸ ἄλλο μέρος καὶ ὁμιλεῖ καὶ συζητεῖ καὶ λογικεύεται σὰν μιὰ σοβαρὰ

7. Ὁ Εὐάγγελος Πατρινός υπήρξε ἀντιπρόσωπος τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος τοῦ Ροστόβ ἐπὶ τοῦ Ντον στο «Α' Πανελλήνιον ἐν Ρωσσίᾳ Συνέδριον» ποῦ ἐγένετο ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Β. Ἰ. Σιφναίου, στο Ταϊγάνιο ἀπὸ τις 29 Ἰουνίου ἕως τις 10 Ἰουλίου 1917. Κατὰ τις ἐργασίας τοῦ Συνεδρίου ἐκλέχθηκε μέλος τῆς Προσωρινῆς Ἐκτελεστικῆς Επιτροπῆς τοῦ ὑπὸ δημιουργίαν Συνδέσμου τῶν ἐν Ρωσίᾳ Ἑλλήνων. Βλ., σχετικὰ, *Πρακτικά τοῦ Πρώτου τῶν ἐν Ρωσσίᾳ Ἑλλήνων Συνεδρίου ἐν Ταϊγανίῳ*, Ροστόβ 1917, σ. 2, 35. Κεντρικὸ ζήτημα τοῦ Συνεδρίου υπήρξε ἡ συνένωσις ὅλων τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Ρωσίας.

8. Ἀντεπαναστάτες ἀξιωματικοὶ καὶ εθελοντές ποῦ πολεμοῦσαν ἐναντίον τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ. Βλ. Εὐρυδίκη Σιφναίου, *Ἑλληνες ἐμποροὶ στὴν Ἀζοφική*, ὁ.π., σ. 235.

κυρία ποῦ ἔφαγε τὸν κόσμο μὲ τὴν κουτάλα [[καὶ ἔχει πείραν ὅλως μεγάλην]]. Εὐφυολόγος, εὐθυμος, μὲ ἀνατροφή καλὴ καὶ καρδιὰ χρυσή, ἡ δις Μουχτοπούλου σκορπίζει τὴν εὐθυμίαν καὶ τὴν χαρὰν γύρω της. Λὲς τὰ χρόνια καὶ αἱ τρικυμῖαι τῆς ζωῆς νὰ σεβασθοῦν αὐτὴν τὴν εὐτυχίαν τῆς δδος Μουχτοπούλου, τῆς ὁποίας εὐτυχίας τὴν ὕπαρξιν δὲν ὑποψιάζεται ἡ ἰδία! Αὐτὸς ὁ κλῆρος δὲν ἐδόθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους....

Περὶ τὸ μεσονύκτιον φθάνομεν εἰς τὸν σταθμὸν Ταϊγανίου⁹. Εἰς τὸν σταθμὸν εὐρίσκομεν ὀλίγους στρατιῶτας, ὑπναλέους, κουρασμένους, ἄνευ ὕφους στρατιώτου, παραπαίοντας ἀπὸ ἐξάντλησιν... Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἔλειπον καὶ ἐδῶ οὔτε οἱ ἄστεγοι, οἱ ὅποιοι ἐλλείψει κατοικίας εἰς τὴν Ρωσσίαν διαμένουν εἰς τοὺς σταθμούς, οὔτε ἡ ἀποφορά, ἡ ὁποία ὡς σκιά παρακολουθεῖ τὸν Ρῶσσον τὸν λαόν. Τὸ αὐτοκίνητον τοῦ κ. Βασ. Σιφναίου¹⁰, τὸ ὁποῖον ἀνέμενεν, μᾶς παρέλαβεν καὶ ἔφερεν εἰς τὴν οἰκίαν του. Τὸ τσάϊ ἦτο ἔτοιμον, ἀλλὰ καὶ ἡ ὥρα περασμένη. Ὁ ὕπνος ἠκολούθησε τὸ τσάϊ.

Ὁ κ. Βασ. Σιφναῖος, ὁ μεγαλείτερος τῶν ἀδελφῶν Σιφναίου, ὁ δίδων καὶ τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὰς ἐργασίας αὐτῶν, θεωρεῖται ἔν ἀπὸ τὰ ὀλίγα ἰσχυρὰ ἐμπορικὰ πνεύματα τοῦ Ταϊγανίου καὶ αὐτοῦ τοῦ Ροστοβίου. Εἶναι σχεδὸν ὁ μόνος, ὁ ὁποῖος εἰς τὰ μέρη ταῦτα χάρις εἰς τὴν προβλεπτικότητά του δὲν ἔδωσεν ἀβαρίας εἰς τὴν τρικυμίαν τῆς μεγάλης Ρωσσικῆς Ἐπαναστάσεως. Θετικὸς, ὀλιγόλογος, ψυχρὸς εἰς τὴν πρώτην γνωριμίαν, ἐλκυστικὸς κατόπιν συναναστροφῆς. Συζητεῖ ἔχων γνώμην καὶ ἀποψιν ἰδικήν του, αὐτοτέλειαν σκέψεως, δυσκόλως μεταπειθόμενος. Ἐχθρὸς τῶν ἐπιδείξεων καὶ ἥκιστα θαμβωμένος ἀπὸ τὸν πλοῦτον του. Λιτὸς, ἀπέριττος. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς πολλοὺς, οἱ ὅποιοι φαίνονται περισσότερον παρ' ὅ,τι εἶναι, ὁ κ. Β. Σιφναῖος φαίνεται ὀλιγώτερον ἀπ' ὅ,τι εἶναι.

Το παλάτι του τσάρου Αλέξανδρου Ι (μεταξὺ 1900-1907)

24 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΚΥΡΙΑΚΗ

Ἐνωρὶς ἑνωρὶς ἀφήκαμεν τὰς ἀγκάλας τοῦ Μορφέως. Ὁ κ. Β. Σιφναῖος καὶ ἡ κ. Μαριέττα Β. Σιφναίου¹¹ εὐρίσκουν καιρὸν νὰ μοῦ περιποιηθοῦν ἀπὸ τὰς προετοιμασίας τοῦ ταξιδίου. Θὰ συνταξειδεύσουν οἰκογενειακῶς. Ἀφήνουν σχεδὸν ὀριστικῶς τὸ Ταϊγάνι καὶ τὴν Ρωσσίαν, τοῦλάχιστον μέχρι τῆς ὀριστικῆς βελτιώσεως τῆς καταστάσεως.

9. Το Ταϊγάνιο ἐκεῖνες τις μέρες βρισκόταν ὑπὸ τὴν κατοχὴ τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ.

10. Ο Βασίλειος Σιφναῖος (1869-1952) ἦταν τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ τέσσερα παιδιὰ τοῦ Ζάννου Σιφναίου καὶ τῆς Ασπασίας Κατσάνη.

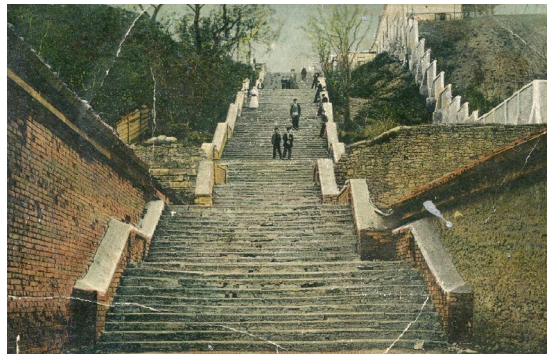
11. Ἡ Μαριέττα Σιφναίου, τὸ γένος Σακελλαρίδης (1880-1971), ἦταν σύζυγος τοῦ Βασιλείου Σιφναίου.

Ἡ κ. Μαριέττα Σιφναίου εἶναι οἰκοδέσποινα σεμνὴ καὶ σοβαρὰ ἄνευ ἐνδείξεων ἐγώισμου· ὀλιγόλογος χωρὶς νὰ προκαλῇ βάρος. Κατὰ βάθος εὐχαριστημένη ἀπὸ τὴν ζωὴν της καὶ εὐτυχὴς· φειδωλὴ ὅμως ἐν τῇ ἐξωτερικεῦσει τῆς εὐτυχίας της. Ὅταν γελᾷ, ὁ γέλως λάμπει κυρίως ἐν τῷ ὄλῳ τῆς φυσιογνωμίας της, σπανίως δὲ διὰ φωνῆς, ἢ ὅποια καὶ διακόπτεται μὲ τὴν πρώτην ἔκρηξιν.

Ὅταν πήραμεν τὸ τσαῖ, τὰ αὐτοκίνητα καὶ τὰ ἀμάξια ἦσαν φορτωμένα. Ὁ κ. Ἰ. Σιφναῖος πρὸς μεγάλην μου εὐχαρίστησιν προτείνει νὰ κατέλθωμεν πεζῇ διὰ τῆς πόλεως εἰς τὴν ἀποβάθραν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἐσκεπτόμεν καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ προτείνω διὰ νὰ μὴ τὸν κουράσω. Πρώτην φορὰν ἐπισκέπτομαι τὸ Ταϊγάνι. Δυστυχῶς ὀλίγην ὥραν διαθέτομεν. Διήλθομεν τὰς μεγαλειτέρας ἀρτηρίας· μοῦ ἔδειξε τὰ σπήτια, πρὸς τὰ ὅποια τὸν συνδέουν οἰκογενειακαὶ καὶ παιδικαὶ ἀναμνήσεις. Εἶδον τὸ ἄγαλμα καὶ τὸ παλάτι Ἀλεξάνδρου Ι¹², ἐκλέξαντος ἄλλοτε τὸ Ταϊγάνι πρωτεύουσάν του, τὴν λιθίνην σκάλαν τοῦ Τυπάλδου¹³· εἰσήλθομεν διὰ προσκύνημα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου¹⁴. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαζομένους εἶναι Ρῶσσοι· Εἶναι πολὺ κτυπητὴ ἡ

Το ἀγαλμα τοῦ τσάρου Ἀλέξανδρου Ι

Ἡ πέτρινη σκάλα τοῦ Τυπάλδου στο Ταϊγάνιο (Ταγκανρόγκ)

12. Ὁ Αυτοκράτορας Ἀλέξανδρος Ι γεννήθηκε τὸ 1777 καὶ ἦταν τσάρος τῆς Ρωσίας ἀπὸ τὸ 1801 ἕως τὸν αἰφνίδιο θάνατό του, στο Ταγκανρόγκ (Ταϊγάνιο), τὸ 1825. Τὸ ἀγαλμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Ι εἶναι ἔργο τοῦ Ivan Martos καὶ μνημονεύει τὴν παραμονὴ καὶ τὸν θάνατο τοῦ τσάρου στὴν πόλιν τοῦ Ταγκανρόγκ. Τὸ παλάτι κτίστηκε τὸ 1806 καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἔμεινε σὲ αὐτὸ τὸ 1818 καὶ τὸ 1825. Τὸ παλάτι καὶ τὸ ἀγαλμα διατηροῦνται ἀκόμα ὡς αξιοθέατα τῆς πόλης.

13. Πέτρινη σκάλα ποὺ οδηγεῖ ἀπὸ τὴν οδὸ τῶν Ελλήνων πρὸς τὴν προκυμαία, κληροδότημα τοῦ Γεράσιμου Τυπάλδου (1788-1825), ἐμπόρου ἀπὸ τὴν Κεφαλονιά.

14. Ἡ Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδας κτίστηκε με χορηγία τοῦ Ἰωάννη Βαρβάκη, ἀνήκε στο Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων καὶ ἦταν Μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου. Ἡ Μονὴ κτίστηκε κοντὰ στὴν ἐμπορικὴ ἀγορὰ σὲ οἰκόμεδο ποὺ ἀνήκε στὸν Στρατηγὸ Γ. Σαραντηνάκη, ὁ ὁποῖος ἐπὶ σειρά ἐτῶν διετέλεσε πρόεδρος τῆς τοπικῆς αυτοδιοίκησης τῆς περιοχῆς τοῦ Ντον. Βλ. Evrydiki Sifneos, Gelina Harlaftis, "Entrepreneurship at the Russian frontier of international trade: The Greek merchant community / Paroikia of Tangarog in the Sea of Azov, 1780s-1830s", in *Merchant colonies in Early Modern Period*, edited (2012) by Victor N. Zakharov, Gelina Harlaftis, Olga Katsiardi-Hering, Routledge, NY, 2016, σ. 178.

Το λιμάνι του Ταγκανρόγκ

ἀντίθεσις μεταξύ τοῦ Ρώσσου καὶ τοῦ Ἑλλήνου, ὅταν προσεύχωνται, ὅταν εὐρίσκωνται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὁ Ἕλληνας φλύαρος, περίεργος, θορυβώδης· ὁ Ρώσος ἀκίνητος σὰν ἄγαλμα, κύπτει ὑπὸ τὸ βάρος τῆς εὐλαβείας, ἐμπνέει εἰς τὸν πλησίον τοῦ εὐσέβειαν, τὴν ὁποίαν ἴσως κατὰ βάθος δὲν ἔχει ὁ ἴδιος. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ὁ Ρώσος φαίνεται εὐσεβὴς χωρὶς καὶ νὰ ᾔηται, δὲν τὸ κάμνει σὰν τὸν Ἕλληνα

ἀπὸ ὑποκρισίαν, διὰ νὰ τὸν ἰδοῦν ἄλλοι, ἀλλ' ἀπλούστατα διότι αὐτὴ εἶναι ἡ θρησκευτικὴ τοῦ ἀνατροφῆ. Ὁ Ρώσος, καὶ ὅταν κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι εὐσεβὴς καὶ ἀσκεῖ τὴν εὐσέβειαν, εἶναι ἀνώτερος τοῦ ὁμοίου τοῦ Ἑλλήνου, διότι δὲν τὴν ἐκμεταλλεύεται. Ἐχει εὐσέβειαν ἀπὸ ἄσκησιν. Δὲν ἀγαπᾷ τοὺς τύπους, εἶμαι λάτρης τῆς οὐσίας. Παρὰ ταῦτα, προτιμῶ ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ προσευχηθῶ μὲ Ρώσσους, παρὰ μὲ τοὺς δικούς μου.

Ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν διευθυνόμεθα εἰς τὴν ἀποβάθραν. Κόσμος ἄπειρος. Ἐπὶ τῆς Ζαννέττας¹⁵ κυματίζει ἡ κυανόλευκος. Οἱ φεύγοντες εἶναι πολλοὶ, περὶ τοὺς 300, ἀλλ' ὅσοι θὰ μείνουν καὶ μαζεύθησαν διὰ νὰ προπέμψουν εἶναι δέκα καὶ εἴκοσι φορὲς περισσότεροι. Παρόμοιο θέαμα ἔβλεπα εἰς τὴν μικρά μου ἡλικία, ὁσάκις οἰκογένειαι ἀνεχώρουν διὰ προσκύνημα εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους. Ὅλο τὸ χωριὸ μου ἐσηκώνετο εἰς τὸ πόδι, ἀκόμη δὲ καὶ ἀπ' τὰ γειτονικά ἔτρεχον διὰ νὰ κατευοδώσουν τοὺς εὐτυχεῖς, ποῦ θὰ ἔβλεπον ἀπὸ κοντὰ τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος, θὰ ἄναβαν τὸ κερί τους ἀπὸ τὸ ἅγιον φῶς καὶ θὰ ἐλούζοντο εἰς τὸν Ἰορδάνην. Καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν δὲν εἶναι ὀλιγώτερον εὐτυχεῖς ὅσοι ἀναχωροῦν σήμερον· θὰ ἰδοῦν τὴν Ἑλλάδα τους μεγάλην, θὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιραν ποῦ δημιουργήσαν οἱ Μπολσεβίκοι καὶ θὰ ἀπολαύσουν τὸ φῶς τῆς Ἐλευθερίας, ποῦ περιλούει ἐκεῖ κάτω τὴν πατρίδα τους.

Μετ' ὀλίγον ἀρχίζουν οἱ ἀποχαιρετισμοί, αἱ συγκινήσεις, τὰ δάκρυα. Ὅσοι θὰ μείνουν ἀσπάζονται τοὺς δικούς των ἀρχίζοντες ἀπὸ τοὺς μεγάλους καὶ φθάνοντες εἰς τοὺς μικρούς. Ὅλοι, ἀσπαζόμενοι ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ἐπιχειροῦν κᾶτι νὰ ποῦν, κᾶτι νὰ εὐχηθοῦν· ἡ συγκίνησις ὅμως τοὺς πνίγει, τὰ χεῖλη τρέμουν καὶ μέσα εἰς αὐτὰ πνίγονται αἱ λέξεις. Οἱ γεροντότεροι μὲ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ εὐλογοῦν τοὺς δικούς των καὶ εὐχονται σὰν νὰ προσεύχωνται, μὲ κάποιαν κατάνυξιν, μὲ κάποιαν συντριβὴν καὶ ἀόριστον συναίσθημα, ὅτι δὲν ἐλπίζουν νὰ συναντηθοῦν εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον. Ὅ, τι ψελλίζουν [[κάμνει τὴν ἐντύπωσιν περισσότερον]] δὲν σοῦ φαίνεται τόσον εὐχὴ καὶ συστάσεις, ὅσον διαθήκη. [[Διαθήκη

15. «Ζαννέττα» ἦταν τὸ ὄνομα τοῦ ατμόπλοιου ιδιοκτησίας των ἀδελφῶν Σιφναίου, στο ὁποῖο ἐπιβίβαστηκαν καὶ φυγαδεύτηκαν Ἕλληνες ἀπὸ τὸ Ταϊγάνιο. Βλ., σχετικὰ, Ευρυδίκη Σιφναίου, *Ἕλληνες ἐμποροὶ στὴν Ἀζοφική*, ὁ.π., σ. 239-245.

ανθρώπου υγιούς, όχι κλινήρους. Καί διαφέρει πολὺ....]] Εἶναι δύσκολον, πολὺ δύσκολον, νὰ κάμῃ κανεὶς ἀνατομίαν εἰς τὴν ψυχὴν, εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ἀποχωριζομένων αὐτῶν υπάρξεων. Ὅσοι θὰ μείνουν, αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ ὀπλισθοῦν μὲ ἀπόφασιν διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν κινδύνους· δὲν θέλουν νὰ μείνουν, ὑποκύπτουν πρὸ τῆς ἀνάγκης. Ὅσοι θὰ φύγουν, εἶναι εὐχαριστημένοι ποῦ φεύγουν, ἀλλὰ λυποῦνται συγχρόνως. Νὰ μείνουν δὲν θέλουν καὶ νὰ φύγουν δὲν μποροῦν. Ὁ καθεὶς ἀφήνει καὶ συγγενεῖς· παιδιὰ, γονεῖς καὶ συζύγους, δηλ. μέρος τῆς καρδιᾶς του. Ὅλων ἡ φαντασία, οἱ πόθοι, ἡ λαχτάρα κολλοῦνται ἀπὸ τὴν μακρὰν νοσταλγίαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα τους, πρὸς τὰ σπητάκια τους, [[ἀπὸ νοσταλγίαν μακρὰν]] καὶ ὅλων τὰ βλέμματα μὲ κάποιον πόνον, μὲ κάποιαν δυσκολίαν, ἀποσπῶνται ἀπὸ τὰ παράθυρα ποῦ ἔκλεισαν, [[ἀπὸ τὰς καπνοδόχους των ποῦ βγάζουν τοὺς τελευταίους]] ἀπ' τὰ σπήτια τους ποῦ ἐκλείδωσαν ἐδῶ.

Ὁ θόρυβος τῆς ἀγκύρας ποῦ σηκώνεται διακόπτει τὰς περιπτύξεις, τὰ φιλήματα, τὰ ὅποια ἐπαναλαμβάνονται διὰ τελευταίαν φοράν. Ἡ κυανόλευκος χαιρετᾷ, ἡ [[σφυρίκτρα]] σειρὴν σφυρίζει καὶ τὸ πλοῖον ἀρχίζει νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἀποβάθραν¹⁶. Τὰ μανδήλια ἐκεῖ ποῦ σείονται, σπογγίζουν τὰ δάκρυα. Ἐφ' ὅσον κινεῖται τὸ πλοῖον καὶ ἀλλάζει διεύθυνσιν, κινεῖται καὶ τὸ κύμα τοῦ κόσμου ποῦ πλημμυρεῖ τὴν ἀποβάθραν, ἀπὸ ἓν σημεῖον εἰς τὸ ἄλλο. Αἱ φωναὶ ἔρχονται πλέον συγκεχυμένα: ὅλοι ὁμιλοῦν, δίδουν τὰς τελευταίας των παραγγελίας· ἐπαναλαμβάνουν ὅ,τι εἶπον σὰν νὰ ἐλησμόνησαν καὶ νὰ εἶπουν· ἀπλοῦστατα θέλουν διὰ τελευταίαν φοράν νὰ ἀκούσουν τὴν φωνὴν οἱ μὲν τῶν δέ. Ἀρχίζουν νὰ γίνωνται τὰ πρόσωπα δυσδιάκριτα καὶ ὅμως ἐξακολουθοῦν τὰ μανδήλια καὶ αἱ ὀμβρέλλαι νὰ στέλλουν ἐναέρια φιλήματα.

Adieu ! Προσφιλῇ πρόσωπα... Σιγὰ σιγὰ κρύβεται εἰς τὸν ὀρίζοντα ἀπ' τὰ μάτια μας ὁ κόσμος ποῦ εἶναι εἰς τὴν ἀποβάθραν σὰν νὰ ἀποτελῇ ἓνα σῶμα, ἓνα ὄγκον... Καὶ τί δὲν λέγει, τί δὲν ἐμπνέει, τί δὲν ἐγκλείει αὐτὴ ἡ στιγμή! Ἐγείρεται ὡς μεσότοιχον καὶ χωρίζει ἓνα παρελθὸν γεμᾶτο ἀναμνήσεις καὶ ἓνα μέλλον ἀβέβαιον, ἄγνωστον! Ποιὸς ξεύρει πότε καὶ πῶς θὰ συναντηθοῦν καὶ ἂν θὰ συναντηθοῦν τὰ πρόσωπα ποῦ χωρίζει! Καὶ ἂν συναντηθοῦν, τὰ πράγματα θὰ ἔχουν ἀλλάξῃ τόσον πολὺ ποῦ θὰ λέγεται διὰ μερικούς: «Ἀλήθεια; Τί κρῖμα; Πῶς, τί εἶχε...» δι' ἄλλους: «Ὡραῖα, θαυμάσια, καλὰ ταιριάξαν» δι' ἄλλους: «Μπράβο! Ἐφαίνετο, δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ προκόψῃ» δι' ἄλλους πάλιν: «Τί λέτε; Ἐσεῖς εἴσθε; Μὰ τόση μεταβολή!»

Θαρρεῖς ὅλοι αἰσθάνονται τὴν σημασίαν τῆς στιγμῆς ταύτης. Ὅλων τὰ μάτια εἶναι στραμμένα πρὸς τὸ Ταῖγάνι καὶ ὅλοι εἶναι βυθισμένοι εἰς ρέμβην καὶ μελαγχολίαν. Οὐδεὶς τολμᾷ νὰ διακόψῃ τὴν θρησκευτικὴν σιγὴν ποῦ βασιλεύει. Μόνον οἱ ναῦται κινοῦνται καὶ ἡ Ζαννέττα μὲ μόχθον διασχίζει ἀφρισμένα κύματα... Τὸ Ταῖγάνι, λουόμενον εἰς τὰς χλιαρὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, ἀπλοῦται νωχελῶς ἐπάνω εἰς τὸ ἀκρωτήριον, ποῦ εἰσχωρεῖ

16. Σύμφωνα με το ημερολόγιο του πλοίου που δημοσίευσε η Ευρυδίκη Σιφναίου, η «Ζαννέττα» απέπλευσε από το Ταῖγάνι την Κυριακή 24 Μαρτίου / 6 Απριλίου 1919, στις 17:15.

εἰς τὴν Ἀζοφικὴν. Ἡ ἀραιὰ ὁμίχλη, ποῦ τὸ καλύπτει, σιγὰ σιγὰ σκορπίζεται καὶ τὸ Ταῖγάνι προβάλλει μὲ δροσερότητα κυρίας, ἡ ὁποία κλίνει πρὸς τὴν Δύσιν τοῦ κάλλους της. Τὸ καυμένο τὸ Ταῖγάνι! Τοῦ ἔμεινε μόνον ἡ φήμη καὶ ἡ ἱστορία. Ὁμοιάζει βαρωνίδα ποῦ ἔχασε τὰ πλούτη της καὶ τῆς μένουν γιὰ παρηγοριὰ οἱ τίτλοι! Ὁμοιάζει καλλονήν, ἡ ὁποία εἶδε νὰ τὴν ἀφήνουν ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου οἱ ἐρασταὶ της καὶ νὰ σαγηνεύωνται ἀπὸ ἄλλην ἀντίζηλον, δροσεράν, ἐρωτύλον! Τὸ Ροστὸβ χάρις εἰς τὴν τοποθεσίαν του ἀπερρόφησε ὅλον τὸν χυμόν, τὴν ζωτικότητα, τὴν κίνησιν τοῦ Ταῖγανίου. Εἰς τὸ σημερινὸ Ταῖγάνι δὲν ἀναγνωρίζεις τὸ Ταῖγάνι, τὸ ὁποῖον γνωρίζεις καὶ ἐφαντάσθης ἀπ' ὅσα ἤκουσες καὶ διάβασες. Θαρρεῖς ὅτι ἔχει ἐξαντληθῇ ἀπὸ τὴν πολλὴν ἐργασίαν καὶ ἀπεσύρθη διὰ νὰ ἡσυχάσῃ. Δὲν ἔχει τὸν ὄγκον καὶ τὸν θόρυβον τῶν Ρωσικῶν μεγαλυπόλεων. Τὰ κτίριά του πένθιμα, βωβά... [[σοῦ ὁμιλοῦν μὲ τὴν γλῶσσαν γέροντος ἀπομάχου.]]

Δὲν ὑπάρχει πιὸ ρευστό, πιὸ ἀσταθὲς πρᾶγμα ἀπὸ τὰ συναισθήματα. Ὅλα συνηθίζονται, ὅλα λησμονοῦνται. Δὲν περνᾷ πολλὴ ὥρα καὶ ἀρχίζουν αἱ ὁμιλίες, αἱ διαχύσεις, αἱ γνωριμίες. Κάμνω γνωριμίας μὲ τοὺς κ. Π. Σακελλαρίδην¹⁷ καὶ Συναδινόν¹⁸. Ὁ πρῶτος [[εἶναι]] γέρων γλυκύς, νεάζων, ζωντανὴ ἱστορία τοῦ Ταῖγανίου, ἔχει ὅλα τὰ προσόντα, τὰ ὁποῖα κάμνουν ἓνα ἡλικιωμένον εὐχάριστον εἰς τοὺς νέους: οὐδεμία δυσκολία τοῦ χαρακτῆρος καὶ δυστροπία –φαινόμενα συνήθη εἰς τὴν ἡλικίαν του– φαιδρός, διαχυτικός, τρέφει εἰλικρινῇ συμπάθειαν πρὸς τὰς μικροτέρας ἡλικίας χωρὶς κἂν ἵχνος ζήλειας, μὲ τὴν ὁποίαν [[βλέπει]] συνήθως τὸ παρελθὸν βλέπει τὸ μέλλον. Ὁ δεύτερος ἐπίσης γέρων, βαρύς, μὲ φυσιογνωμίαν αὐστηρὰν πενθεροῦ τῆς Ἀνατολῆς περασμένων χρόνων· δυσκόλως ἀποφασίζει νὰ τὸν πλησιάσῃ διὰ νὰ περάσῃς καιρὸν μαζύ του· τὰ λόγια του ὅμως φέρουν τὴν σφραγίδα μακρᾶς πείρας τοῦ κόσμου.

Ὁ κύκλος μας πολὺ γλήγορα πυκνοῦται: μᾶς πλησιάζει ἡ κ. Μεσελλά¹⁹, μὲ παράστημα ἐπιβλητικόν, χαρακτηριστικὰ ἀνεπτυγμένα καὶ ἀδρά, περιποιητικὴ, ἀγαπῶσα νὰ πειράζῃ ἔλαφρῶς. Ἡ κ. Κουρουμπακάλη²⁰, προδίδουσα εὐκόλως τὴν γυναικεῖαν φιλοπεριεργεῖαν της, ρεμβώδης, μὲ τὴν δδα κόρην της, φιλήσυχον, συνεσταλμένην σὰν νὰ μὴ ἔζησεν εἰς

17. Παναγιώτης Σακελλαρίδης, πατέρας τῆς Μαριέττας Βασιλείου Σιφναίου. Ἐμπορος ἐλληνικῆς καταγωγῆς στο Ταῖγάνιο. Βλ. Ευρυδίκη Σιφναίου, *Ἑλληνες ἔμποροι στὴν Ἀζοφική*, σ. 67. Οἱ ἐπιγαμίες ἦταν συνηθισμένες μεταξὺ των μελῶν των μεγάλων οικογενειῶν τῆς Μυτιλήνης. Βλ. Ευρυδίκη Σιφναίου, *Λέσθος. Οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία, (1840-1912)*, Εταιρεία Αρχιπέλαγος, ἐκδόσεις Αἰολίδα, 2η ἐκδ., Μυτιλήνη 2016, σ. 321.

18. Κατὰ πάσα πιθανότητα πρόκειται γιὰ τὸν Παναγιώτη Συνοδινόν, Ἑλληνα ἔμπορο τοῦ Ταῖγανίου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ Α' Συνέδριον των ἐν Ρωσίᾳ Ἑλλήνων ἐκλέχθηκε μέλος τῆς Προσωρινῆς Ἐκτελεστικῆς Επιτροπῆς τοῦ Συνδέσμου των ἐν Ρωσίᾳ Ἑλλήνων. Βλ., σχετικὰ, *Πρακτικά τοῦ Πρώτου των ἐν Ρωσίᾳ Ἑλλήνων Συνεδρίου ἐν Ταῖγανίῳ*, ὁ.π., σ. 35.

19. Ἐνδεχομένως πρόκειται γιὰ τὴν Ἀργυρῶ Μεσσαλά. Βλ. Ευρυδίκη Σιφναίου, *Ἑλληνες ἔμποροι στὴν Ἀζοφική*, ὁ.π., σ. 67.

20. Ἡ οικογένεια Κουρουμπακάλη ἦταν μία ἀπὸ τὶς ἐμπορικὲς οικογένειες τῆς Μυτιλήνης ποὺ διατηροῦσε καὶ υποκατάστημα στὴν Κωνσταντινούπολη. Βλ. Ευρυδίκη Σιφναίου, *Λέσθος*, ὁ.π., σ. 247.

τὴν Ρωσσίαν. Ἡ κ. Ροῦρα Ἀρ. Σιφναίου²¹, νεαρά, γλωσσομαθής, ἀνοικτόκαρδος, πεταχτὴ σὰν πεταλοῦδα, τρελλὰ λατρεύουσα τὴν φύσιν καὶ τὰς καλλονάς της.

Ἐν τῷ μεταξύ εἴχομεν πλησιάζει τὸ Γαλλικὸν τορπιλικόν, τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ μᾶς συνοδεύσῃ μέχρις ὠρισμένου σημείου πρὸς ἀσφάλειαν κατ' ἐνδεχομένης πειρατικῆς ἐφόδου τῶν ἐν Μαρинуπόλει Ἑρυθρῶν. Δυστυχῶς ἀπουσίαζεν ὁ Κυβερνήτης... Θὰ ἐπέστρεφεν ἀπὸ Ροστόβ, ἂν ὄχι τὸ βράδυ, τὴν ἐπομένην τὸ πρωί. Μᾶς κυριεύει ἡ ἀνυπομονησία. Οἱ νεώτεροι, ὡς τολμηρότεροι, προτείνουν νὰ συνεχίσωμε τὸ ταξίδι καὶ ἄνευ τοῦ τορπιλικοῦ. Οἱ γεροντότεροι δὲν συμφωνοῦν καὶ ἐπικρατεῖ ἡ ψῆφος των. Διακόπτομεν τὸν πλοῦν καὶ κάθε νέον δευτερόλεπτον τῆς ἀναμονῆς αὐξάνει τὴν πληξιν. Εὐτυχῶς μετ' οὐ πολὺ μᾶς ἔρχονται νὰ συντροφεύσουν ἀπὸ τὸ Ταϊγάνι μὲ ἰδιαίτερο βαποράκι οἱ κ.κ. Ἰ. Σιφναῖος καὶ Ἰ. Ἀντωνιάδης, Κ. Κανάκης²² [[μὲ ἄλλους δύο νέους]], δημιουργοῦν μὲ τὴν παρουσίαν των νέαν κίνησιν, θορυβώδεις διαχύσεις, συναναστροφὴν τόσῃν εὐτράπελον, τόσῃν εὐχάριστον καὶ ἀπολαυστικὴν, ὥστε διὰ μίαν στιγμὴν λησμονοῦμεν ὅτι ταξιδεύομεν, αἰσθανόμεθα ὅτι εἴμεθα ἐκδρομεῖς. Καὶ ἐπειδὴ διὰ τοὺς εὐχαριστημένους ἀπὸ τὸ παρὸν οἱ αἰῶνες εἶναι στιγμαὶ καὶ διὰ τοὺς δυσηρεστημένους αἱ στιγμαὶ εἶναι αἰῶνες, δὲν μπορούσαμεν νὰ ἐννοήσωμεν πῶς εἶχαν περάσει τρεῖς ὥρες, ὅταν εἶχε φθάσει ἡ ὠρισμένη ὥρα νὰ ἐπιστρέψουν καὶ νὰ μᾶς ἀφήσουν. Μόλις ἀπομακρύνθησαν ἄρκετά, ἄρχισαν πάλιν αἱ στιγμαὶ νὰ μᾶς φαίνωνται ὁλόκληροι ὥραι.

Ἐπλησίαζε πλεόν ἡ νύκτα. Δὲν ἐταξιδεύομε μὲ ὑπερωκεάνειον, ἀλλ' οὔτε μὲ κανὲν ἐπιβατικὸν βαπόρι διὰ νὰ ἔχωμε τὴν ἀξίωσιν ὅλα νὰ βροῦμεν ἔτοιμα. Αὐτὸ εἰξεύραμεν ὅλοι. Ἐπρεπε λοιπὸν ὁ καθεὶς νὰ ἐτοιμάσῃ ποῦ καὶ πῶς θὰ ἡσύχαζε τὴν νύκτα. Ἡρχισαν οἱ ἐπιβάται νὰ καταβαίνουν ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον εἰς τὰς ἀποθήκας.... τοὺς κοιτῶνας. Περίεργος εἶναι ὁ ἄνθρωπος· βρίσκει ἔκτακτον, θαυμάσιον ἐκεῖνο ποῦ θὰ ἔβρισκε φρικτόν, ἀπαίσιον εἰς ἄλλην περίστασιν. Σχεδὸν ὅλοι οἱ ἐπιβάται τῆς Ζαννέττας εἶναι καλοσυνειθισμένοι μὲ τὰ ἀναπαυτικά, πολυτελῆ μεταφορικὰ μέσα τῆς προπολεμικῆς Ρωσσίας· ἂν ἔβλεπαν ὀλίγην σκόνιν στὸν καναπὲ εἴτε τὸ τραπέζι τῆς θέσεώς των τοῦ τραίνου, εἴτε τοῦ βαποριοῦ των, θὰ ἐφώναζαν ἀμέσως τὸν ὑπάλληλον καὶ θὰ ἔκαμνον παρατηρήσεις καὶ δύο ὥρες δὲν θὰ ἔπαυαν νὰ γρινιάζουν καὶ νὰ μουρμουρίζουν. Καὶ τώρα....., ὅπως τὰ ὀρνιθόπουλα στὸ κοτέτσι, ἐχώνοντο εἰς τὰς ὑγρὰς ἀποθήκας τῆς Ζαννέττας, ἐπρόκειτο τὰ τρυφερὰ των μέλη νὰ ἀναπαύσων σὲ ὑγρὰ σανίδια ἐπάνω χωρὶς κρεβάτια καὶ καριόλες, καὶ ὅμως...., ὅλοι εὗρισκαν ἔκτακτα καὶ περίφημα ὅλα. Καὶ ἐνῶ τοιαῦτα περιστάσεις παρουσιάζονται πάρα πολλὰ εἰς τὴν ζωὴν μας, οὐδέποτε μανθάνομεν νὰ ἐκτιμῶμεν τὰ μέτρια καὶ ἀπαραίτητα,

21. Ροῦρα Σιφναίου (1893-1955), τὸ γένος Κανάκη, σύζυγος τοῦ Ἀριστείδη Σιφναίου, κόρη τοῦ Ἑλλήνα ἐμπόρου στο Ταϊγάνιο Πολύβιου Κανάκη καὶ τῆς Βικτωρίας Σιφναίου. Βλ. Ευρυδίκη Σιφναίου, *Ἑλληνες ἐμποροὶ στὴν Αἰζοφική*, ὁ.π., σ. 67.

22. Οἱ οικογένειες Σιφναίου, Ἀντωνιάδης καὶ Κανάκης συνδέονταν με συγγενικοὺς καὶ με επιχειρηματικούς δεσμούς στη Ρωσία καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη. Βλ., σχετικὰ, Ευρυδίκη Σιφναίου, *Ἑλληνες ἐμποροὶ στὴν Αἰζοφική*, ὁ.π., σ. 286.

ποτέ δὲν εὐχαριστούμεθα μὲ τὰ ὀλίγα καὶ καλὰ καὶ οὐσιώδη καὶ ὅλο τεντωνόμεθα, χανόμεθα διὰ τὰ πολυτελῆ καὶ ἀνώφελα. Ποῖος ἱατρὸς θὰ γλυτώσῃ τὰ κακόμοιρα λογικὰ ὄντα ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀσθένειαν!

Δὲν μπορούσα βέβαια νὰ ἔχω τὴν ἀξίωσιν νὰ ἦμαι ὁ ἀπαιτητικότερος. Ἐκλίνα καὶ ἐγὼ τὸ κεφάλι, τριπλοδιπλώθηκα διὰ νὰ κατεβῶ τὲς σκάλες, ἀκολουθῶν τοὺς προηγηθέντας ἀλέκτορας καὶ ἀλεκτορίδας... Δὲν χρειάσθηκε καὶ πολλὴ ὥρα διὰ νὰ συνειθίσω τὸ πτωχὸν φῶς τοῦ κοιτῶνος μας... τῆς ἀποθήκης Α. Τὸ ἄνω καὶ κάτω, τὸ ὑψηλὸν καὶ χαμηλόν, τὸ ὠραῖον καὶ ἄσχημον μόνον τῶν δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸν κόσμον. Τὸ ἄνω εἶναι ἄνω μόνον, ὅταν κυττάζῃς ἀπὸ κάτω· τὸ ὑψηλὸν εἶναι ὑψηλόν, ὅταν ἔχῃ κοντὰ τοῦ τὸ χαμηλόν, καὶ τὸ ἄσχημον εἶναι ὠραῖον, ὅταν ἔχῃ δίπλα τοῦ τὸ ἀσχημότερον. Καὶ ἐπειδὴ καὶ εἰς τὴν κόλασιν καὶ τὸν παράδεισον ἀκόμη ὑπάρχουν χειρότεροι καὶ καλλίτεροι θέσεις καὶ διακρίσεις, ἡ ἀποθήκη μας –ὁ κοιτῶν μας, τὸ ἴδιο κάνει– δὲν μπορούσε νὰ ἀποτελέσῃ ἐξαίρεσιν τοῦ κανόνος. Εἰς τὴν ἀρχὴν ὑπῆρχε ἓνα μικρὸ χωρίσμα μὲ ἄσπρο σινδόνι καὶ ἐρυθρὸν σταυρὸν ἐπάνω. Ὁ ἐρυθρὸς σταυρὸς δὲν μ' ἐφοβέριζε διὰ νὰ ζηλεύσω ἐκείνην τὴν κώχην καὶ νὰ ἐρωτοτροπῶ. Ἐκόπηκε ὁμως ἡ ὄρεξις μου καὶ ἔπαυσαν τὰ σάλια μου, ὅταν ἔμαθα ὅτι εἶναι προσωρισμένη νὰ φιλοξενήσῃ τὸν ιδιοκτήτην τοῦ πλοίου κ. Β. Σιφναῖον μὲ τοὺς υἱοὺς τοῦ καὶ τὸν κ. Ἰ. Ἀντωνιάδην, νέον πρόσχαριν καὶ προθυμότατον, ... ἱατρὸν τοῦ πλοίου. Ἀφοῦ δὲν ἐγεννήθη ἰδιοκτήτης πλοίου, διατί δὲν ἔγινε ἱατρός... Ἦτο ἀργά. Ἦρχετο ἡ σειρά μου νὰ μὲ ζηλεύουν ἄλλοι. Ἡ ἀμέσως ἐπομένη θέσις παρεχωρήθη εἰς τὴν παρέαν μας ἀπὸ τὰς δδας Πατρινοῦ, Μουχτοπούλου, ἀπὸ τὸν κ. Πατρινόν Ε. καὶ ἐμέ. Ἀλλὰ θέσις ἐν τῇ ἀποθήκῃ Ζαννέττας εἶναι ἑκτασις· αὕτῃ ἡ ἐξήγησις ἅπαξ διὰ παντὸς διὰ νὰ συνεννοούμεθα. Πρὸ τῆς ἀνάγκης –τοῦ Πανισχύρου αὐτοῦ Θεοῦ– καὶ ἡ αἰδημοσύνη τῶν δεσποινίδων κάμπτεται. Διὰ τὴν δδα Πατρινοῦ ἐτοιμάζομεν μὲ τέχνην καὶ φιλοκαλίαν κρεβατάκι ἀπὸ ἓνα σεντοῦκι καὶ μίαν καρζίνκαν· ἀπλώνομεν ἐπάνω τὰ στρώματά της καὶ αἱ ἀνισότητες ἐξαφανίζονται. Καὶ εἶδεν... καὶ εἶδαμεν, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν. Ἡ δὲς Μουχτοπούλου ὡς μικρότερα εἶναι ὀλιγώτερον ἀπαιτητική· τὸ πάπλωμά της ἀπλώνει εἰς τὸ ἔδαφος διὰ στρώμα, τὸ διπλώνει καὶ ἔχει καὶ πάπλωμα –κατὰ τὴν ἀπλὴν μέθοδον. Καὶ εἶδεν... καὶ εἶδαμεν καὶ ἰδοὺ ἐπίσης καλὸν λίαν. Τρίτος κατὰ σειρὰν ἔπρεπε νὰ τοποθετηθῇ ὁ κ. Πατρινός· Ἀνοίγει τὸ σακκὶ τοῦ καὶ βγάζει ἄλλο σακκὶ καί, χωρὶς νὰ προηγηθῶν συμβούλια καὶ διαβούλια, τὸ ἀπλώνει κατὰ γῆς καὶ ξεσκονίζεται σὰν νὰ ἐτελείωσεν ὅλα. Περιμένω περαιτέρω διατυπώσεις διὰ νὰ εἴπωμεν συμφώνως καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν· τίποτε δὲν γίνεται. Μόνον ἀργότερα, ὅταν τὸν εἶδαμεν νὰ χώνεται εἰς τὸ ιδιόρρυθμόν του ἀπὸ μουσαμμά σακκὶ διὰ νὰ κοιμηθῇ, ἀνεφώνησα καὶ τοῦτο καλὸν λίαν. Ὁ Διογένης, ἂν ζοῦσε, θὰ πουλοῦσε ὑποθέτω τὸν πῖθόν του διὰ νὰ ἀγοράσῃ τὸ σακκὶ τοῦ κ. Πατρινοῦ διὰ νὰ κουβαλᾷ μικρότερον βάρος καὶ νὰ ἔχῃ ἀπλουστέραν κατοικίαν. Ἡ πιδὲ μπελαλίδικη δημιουργία ἦτο ἡ τοῦ δικοῦ μου κρεββατιοῦ. Διότι εἰς τὰ προηγούμενα ὑπῆρχε καὶ ὀλίγον τι ὑλικὸν ἐπὶ τέλους· δι' ἐμένα ὁμως, ποῦ δὲν εἶχα φροντίσει διὰ μπάπλωμα καὶ στρώματα, ἔπρεπε νὰ δημιουργήσωμεν ἐκ τοῦ μηδενός. Ἀλλὰ, μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, ἐκ τοῦ μηδενὸς μηδὲν μόνον δημιουργεῖται. Οἱ μόνοι,

ποῦ δημιουργοῦν ἐκ τοῦ μηδενός κάτι, εἶναι οἱ κλέφται καὶ οἱ ἐπαῖται. Γιὰ νὰ κλέψωμεν κανεὶς δὲν ἦτο ἱκανὸς ἀπὸ τὴν παρέαν μας... ἔπρεπε νὰ ζητήσωμεν. Δανεῖζομαι ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτην τοῦ πλοίου ἔνα καναπὲ καὶ μίαν chaise longue. Ὁ κ. Πατρὶνὸς ὡς μηχανικός, ἐγὼ δὲ ὡς μαθητὴς τοῦ κ. Λιανοπούλου, κινητοποιοῦμεν ὅλας τὰς γνώσεις μας διὰ τὰς ἐξισώσεις καὶ τὴν ἀνατομίαν καὶ μετὰ πολλὰς ἀποπειράς, δοκιμὰς δὲ ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἀπὸ μέρους μου, φθάνομεν εἰς εὐάρεστα ἀποτελέσματα. Καὶ εἶδα... καὶ εἶδαμεν καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν. Ἡ δημιουργία μας εἶχε τελειώσει... εἴχαμε τὸ δικαίωμα ν' ἀπολαύσωμεν τοὺς ἄλλους: Αἱ οἰκογένειαι Καμπᾶ, Συναδινοῦ κ.τ.λ. ἤρχοντο κατὰ σειράν. Κάθε ὅμιλος εἶχε χαράξει τὰ σύνορά του: χαλιά, κιλίμια, μουσσαμᾶδες, σινδόνια παλαιὰ καὶ νέα, παρδαλὰ εἰς χρώματα, ποικίλα εἰς μέγεθος καὶ πλάτος, παραπετασμένα, ἐχώριζον τὰ ὅρια τῶν ἐπικρατειῶν ἐκαστοῦ ὁμίλου. Τύφλα νᾶχη ὁ χάρτης τῶν Ἡνωμένων πολιτειῶν κοντὰ εἰς τὸν πραγματικὸν χάρτην τῶν ἐπικρατειῶν ἐν τῇ Ζαννέττα, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ποικιλίαν εἰς ἐκτάσεις, γραμμὰς συνόρων, ἰδιοτροπίαν τῶν ἐσοχῶν καὶ ἐξοχῶν. Μόνον ἡ χαρτογράφησις ἐπὶ τῇ βάσει ὅλων τῶν ὑπομνημάτων, ποῦ ὑπεβλήθησαν εἰς τὸ συνέδριον τῆς Εἰρήνης ἐκ μέρους τῶν γνωστῶν καὶ ἀγνωστῶν ἐθνότητων διὰ νὰ σχηματίσουν ἀνεξάρτητα καὶ ἐλεύθερα Κράτη, θὰ ἠδύνατο νὰ πλησιάσῃ εἰς ὅ,τι παρατηρεῖτο ἐν τῇ ἀποθήκῃ τῆς Ζαννέττας, τῷ κοιτῶνι μας.

Καὶ ἐπειδὴ ζητήματα συνόρων πάντοτε καὶ ἀφοῦ λάβῃ σάρκα καὶ ὅσῳ ἡ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν θὰ ἀπασχολοῦν τοὺς ἀνθρώπους, βλέπω μὲ πολλὴν στενοχωρίαν μου ἀμέσως δίπλα μου νὰ ἐνσφηνοῦται μία Γαλλὶς γεροντοκόρη μὲ βαρεῖαν φυσιογνωμίαν. Κατὰ κακὴν μου τύχην ἦτο οἰκοδιδασκάλισσα τῆς κ. Κανάκη... δὲν μποροῦσα νὰ διαμαρτυρηθῶ. Ἡ γειτονία μας ὅμως ἐδημιουργεῖ ἔνα πολὺ δύσλυτον πρόβλημα: Πῶς νὰ μὴ προσβληθῇ ἡ σεμνοτυφία καρακάξας γεροντοκόρης ὁσάκις ἔφθανεν ἡ ὥρα τοῦ ὕπνου; Νὰ κοιμηθῶ μία ὥρα ἐνωρίτερα διὰ νὰ ξεντυθῇ καὶ ἐκείνη χωρὶς νὰ προσβάλλῃ τὰ βέβηλά μου μάτια; Ἄλλ' ἂν δὲν νυστάζω! νὰ περιμένω νὰ κοιμηθῇ ἐκείνη διὰ νὰ ἡσυχάσω καὶ ἐγώ; Ἄλλ' ἂν νυστάζω φοβερά!... Ἦμουν ὑποχρεωμένος νὰ ἐφαρμόζω ἄλλοτε τὴν μίαν καὶ ἄλλοτε τὴν ἄλλην μέθοδον. Καὶ σχεδὸν πάντοτε ὁ ὕπνος μου ἦτο ἀνήσυχος... ὁ ἐφιάλτης τῆς Γαλλίδος μὲ κυνηγοῦσε... Ἀλλοίμονον ἂν ἐπρόκειτο περὶ τῆς γαλλικῆς χάριτος νὰ σχηματίσω ἰδέαν ἀπὸ τὴν γειτόνισσάν μου Γαλλίδα! Ἡ ὁποία, ἐν παρενθέσει, εἶχε καλὴν ψυχὴν καὶ δὲν μοῦ ἐδείκνυνεν τὴν ἴδιαν ἀποστροφὴν. Ἄλλ' ἔχουσιν γνῶσιν οἱ φύλακες! Καὶ τὰ ὀλίγα μου γαλλικὰ ἐκ προμελέτης ἔκρυσαν εἰς τὸ βάθος τῆς μνήμης μου.

25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΔΕΥΤΕΡΑ

Ὁ Κυβερνήτης τοῦ Γαλλικοῦ τορπιλικοῦ ἐπέστρεψεν ἀπὸ Ροστόβ. Λίαν ἐνωρὶς ἐξεκινήσαμεν συνοδείᾳ τοῦ τορπιλικοῦ ἀπὸ μικρὰν ἀπόστασιν. Διασχίζομεν τὴν Ἀζοφικὴν, ἡ ὁποία καταχρηστικῶς ὀνομάζεται θάλασσα. Ὁμοιάζει λίμνην ἀβαθῇ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκβάλλουν ποταμοὶ παρασύροντες ἰλύν. Εἶναι θολὴ εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν παραλίαν. Δὲν ἔχει τὴν αὔραν καὶ τὸ ἰώδιον τῆς θαλάσσης. Ἐπὶ πλέον σφίγγει τὴν καρδίαν τοῦ ταξειδιώτου,

δὲν θωπεύει τὴν φαντασίαν· [[δι' ἐμπνεύσεις]] τοῦναντίον ψαλιδίζει τὰς πτέρυγας τῆς δι' ἐξάρσεις. Ὁ ὀρίζων τῆς εἶναι μολυβδόχρους, σκοτεινός, πνιγηρός...

Ἡ Ζαννέττα εἶναι ἐορτοστολισμένη. Καὶ ὅσοι εἶχον λησμονήσει, ἐνθυμοῦνται ὅτι εἶναι ἡ 25 Μαρτίου. «Τώρα εἰς τὸ Ταϊγάνι γίνεται τοῦτο... εἰς τὸ Ροστὸβ γίνεται τοῦτο... Τί νὰ γίνεται εἰς τὰς Ἀθήνας; Νὰ ἤμουνα ἐκεῖ· ...Ἄμ' εἰς τὴν Πόλιν; Ἄν λειτουργοῦν οἱ ἰδικοὶ μας εἰς τὴν ἁγία Σοφία; Πόσον εὐτυχεῖς εἶναι ὅσοι βρίσκονται τώρα στὴν Πόλι! Πῶς δὲν φύγαμε τρεῖς μέρες ἐνωρίτερα;», διεσταυρώνοντο σχόλια, εὐχαί, παράπονα. Ἡ ἀνάμνησις τῶν ἐθνικῶν γεγονότων, ὅσα περικλείει ἡ 25 Μαρτίου διὰ τὸν Ἑλληνα, ἡ χαρὰ καὶ ὑπερηφάνεια διὰ τὰς ἐθνικὰς ἐπιτυχίας καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν προαιωνίων πόθων, ἡ βεβαιότης καὶ πεποίθησις ὅλων ὅτι στὴν Ἁγία Σοφία σήμερον συνεχίζεται ἡ διακοπεῖσα λειτουργία, ἡ μεγάλη λύπη ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ παρευρεθῶμεν ἐκεῖ καὶ δὲν εἴμεθα, ἔφερον εἰς τὰ πρόσωπα ὅλων ἐναλλάξ τὸ φῶς μὲ τὸν πυρετὸν τῆς χαρᾶς ποῦ μεθύει τὸν νοῦν καὶ τὴν σκιὰν τοῦ πόνου ποῦ δαγκάνει τὴν καρδιά. Ὅλοι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ προσευχηθοῦν διὰ τοὺς ἥρωας ποῦ ἐθυσιάσθησαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους... ὅλοι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ παρακαλέσουν τὸν Θεὸν διὰ τοὺς ζῶντας ἐργάτας τοῦ ἐθνικοῦ μας μεγαλείου. Πρωτοβουλία τῶν κ.κ. Β. Σιφναίου καὶ Ε. Πατρινοῦ ἀποφασίζεται νὰ ἐορτάσωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν 25 Μαρτίου. Εἶδοποιοῦνται οἱ ἐν τῷ πλοίῳ καὶ συγκεντρώνονται εἰς ἓν σημεῖον. Σχηματίζεται ἀπὸ νέας καὶ κυρίας καὶ νέους καλλιφώνους χορός. Ἐν μέσῳ γενικῆς συγκινήσεως ψάλλεται ὁ ἐθνικὸς ὕμνος, μετὰ τὸν ὁποῖον κοινῇ προτροπῇ ἐκφωνῶ πανηγυρικὸν τῆς ἡμέρας. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ζωντανεύουν πρὸ τῶν ὀμμάτων τῆς ψυχῆς μου ὅλοι οἱ παράγοντες ποῦ ἐχάλκευσαν τὴν ἐθνικὴν μας παλιγγενεσίαν καὶ ἀποκατάστασιν, ὅλοι οἱ μακάριοι καὶ σεβάσμιοι νεκροὶ ποῦ ἐθυσιάσθησαν μὲ τὸ μεῖδιμα εἰς τὰ χεῖλη δι' αὐτὴν τὴν ιδέαν: ὁ ἱερεὺς καὶ διδάσκαλος εἰς τοὺς σκοτεινοὺς νάρθηκας, αἱ μητέρες ἀποκοιμίζουσαι τὰ μικρὰ μὲ τραγούδια ἐθνικῶν πόθων, οἱ πειραταὶ μας διασχίζοντες μὲ τὰ τρεχαντήρια των –τὴν πρωτοπορείαν αὐτὴν καὶ τὸν πυρῆνα μετὰ ταῦτα τοῦ στόλου– τὴν Μεσόγειον, οἱ ἄρματωλοὶ καὶ κλέφται εἰς τὰ βουνά, οἱ πτερωτοὶ εὐζωνες, ὅλοι οἱ μάρτυρες τῆς ιδέας ἀπὸ Ρήγα τοῦ Φερραίου μέχρι τοῦ τελευταίου ὀπλίτου... ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἔκστασις θερμαίνει τὸν νοῦν μου καὶ τὴν φαντασίαν, δίδει τροφήν εἰς τὴν γλῶσσαν μου. Τί καὶ πῶς εἶπον δὲν ἐνθυμοῦμαι. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι πολλοὶ ἦσαν οἱ συγκινηθέντες καὶ ὅλοι εὐχαρίστησαν ἐκείνους ποῦ ἔλαβον τὴν πρωτοβουλίαν διὰ τὴν ἐορτὴν μας. Μεταξὺ ἄλλων ἡ κ. Βικτ. Κανάκη, ἀδελφὴ τοῦ Ἰ. Σιφναίου, πλησιάσασά με διὰ νὰ συγχαρῇ, λέγει: «τώρα ἐννοῶ κ. Παναγιωτίδη, διατὶ ὁ ἀδελφός μου τόσον πολὺ σᾶς ἀγαπᾷ». Καὶ τότε ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἤδη ἔχομεν γνωρισθῇ μαζί της.

Ἡ κ. Βικτωρία Κανάκη, ἀνεξαρτήτως τῶν ἀπροσδοκῆτων δι' ἐμὲ διαβεβαιώσεών της καὶ τῶν συγχαρητηρίων, τὰ ὁποῖα πρὸ πολλοῦ δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ μὲ συγκινοῦν, εἶναι μία ἀπὸ τὰς ὅπως πρέπει κυρίας: Νέα ὅχι ὅσον φαίνεται, δροσερὰ παρὰ τὴν ἡλικίαν της, σοβαρὰ καὶ ἐλκύνουσα, αὐστηρὰ καὶ ἀγαπητὴ συγχρόνως. Γνώσεις, γλωσσομάθεια, σκέψις θετικὴ, χαρακτὴρ ἀξιοσέβαστος εἶναι τὰ διακρίνοντα αὐτὴν χαρακτηριστικά.

Πρὸς τὸ ἐσπέρας περνοῦμεν ἀπ’ τὰ νερὰ τῆς Μαριανουπόλεως²³. Τὸ τορπιλλικόν, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ μεταξύ εἶχε ἀπομακρυνθῇ, μᾶς πλησιάζει καὶ φέρει τὴν εἶδησιν ὅτι ἀκούονται κανονιοβολισμοί. Κίνδυνος πλέον δὲν ὑπῆρχεν. Εὐχαριστοῦμεν θερμῶς τὸν Κυβερνήτην καὶ τὸ πλήρωμα διὰ τὴν εὐγένειάν τους. Πρὶν ἀποχαιρετισθῶμεν ἀνταλλάσσονται χαριεντισμοί: τὸ πλήρωμα καυχάται εἰς τὰς ἐρωτήσεις μερικῶν περιέργων, προσθέτουν «ἐπολεμήσαμεν γιὰ τὴν πατρίδα μας ὅσον καιρὸν ἦτο ἀνάγκη, δὲν ἔχομεν καμμίαν ὄρεξιν νὰ θυσιασθῶμεν γιὰ τοὺς Ρώσους». Ἄλλην φορὰν ἐπαναλαμβάνονται αἱ εὐχαριστίαι, ἡ σημαία τῆς Ζαννέττας χαιρετᾷ τὸ τορπιλλικόν, τὸ ὁποῖον ἀποδίδει τὸν χαιρετισμόν, καὶ ἀπομακρυνόμεθα. Ἀρχίζει ἓνα μονότονο, ἐκνευριστικὸ ταξειίδι πρὸς τὸ Κέρτς.

26 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΤΡΙΤΗ

Ξύπνησα ἐνωρίτερα ἀπὸ τὸ σῶμα. Δὲν ἔχω τίποτε νὰ κάμω. Ἀναβαίνω εἰς τὸ κατάστρωμα. Πάλιν Ἀζοφική... οὔτε καράβι, οὔτε πουλί, οὔτε διάβολος φαίνεται... ὁ ἴδιος πένθος, μολυβδόχρους ὀρίζων... τὸ ἴδιο μονότονο ῥογχάλισμα τῆς Ζαννέττας ποῦ σχίζει τὰ νερὰ τῆς Ἀζοφικῆς... οὔτε ἥλιος, οὔτε κἂν ἀκτῖνες θαλπεραί... θαρρῶ πῶς πλέομεν εἰς τὸν Βόρειον Πόλον... μόνον πάγοι καὶ τὸ δυνατὸ κρῦο λείπουν... δὲν πιστεύω ἢ ἐρημιὰ τοῦ Βορείου Πόλου νὰ πειράξῃ τὰ νεῦρα περισσότερον.

Πρέπει ὅπως ὅπως νὰ περάσῃ ἡ ὥρα. Κάμνω γενικὴν ἐπιθεώρησιν. Ὑλικὸν δὲν λείπει διὰ νὰ διασκεδάσω... Ἡ Ζαννέττα ἔχει συγγένειαν μὲ τὴν κιβωτὸν τοῦ Νῶε καὶ δὲν τὸ ἐγνώριζα. Πλησιάζω τὰ κλουβιά ποῦ διακρίνω: κόττες, γουρουνάκια, πρόβατα, ἀρνάκια συναδελφωμένα ἀποτελοῦν ἰδιαιτερόν κόσμον. Αἱ κόττες ραμφίζουν ψίχουλα, τὰ γουρουνάκια γρυλλίζουν καὶ χώνουν τὴν ἀπαισίαν μύτην των σὲ λάσπες καὶ σκουπίδια, τὰ πρόβατα μὲ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἀθωότητος μυρηκάζουν εἰς ἓνα ἤχον, τὰ ἀρνάκια ἀνήσυχτα ἀλλάζουν θέσιν καὶ βελάζουν...

Τὸ θέαμα δὲν εἶναι καὶ τόσον εὐχάριστον διὰ νὰ μὲ συγκρατήσῃ. Ἀπομακρύνομαι. Κάτι ἄλλο ἀσύνηθες προσελκύει τὴν προσοχήν μου: Ἀπὸ τὰς ἀποθήκας βγαίνουν ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου ἄνδρες, κυρίαι, παιδιὰ μὲ σαποῦνια καὶ προσόψια στὸ χέρι, ἀσκεπεῖς, ἀτημέλητοι, ὑπναλέοι ὅχι τόσον ἀπὸ τὴν ἀϋπνίαν, ὅσον ἀπὸ τὴν ὑγρὰσίαν τῶν ἀποθηκῶν. Ὅπως βαστοῦν τὰ κεφάλια τους, τοῦ καθενὸς τὸ κεφάλι πρέπει νὰ ζυγίξῃ πούτια²⁴ ὀλόκληρα. Ἐξακολουθοῦν νὰ βγαίνουν μορφαὶ λερωμένοι μὲ τὴν ἔκφρασιν τῆς κουράσεως καὶ ἡμικλειστα τὰ

23. Στὴ Μαριανούπολη ἢ Μαριούπολη ὑπῆρχαν σημαντικὲς κοινότητες Ελλήνων, ποὺ εἶχαν εγκατασταθεῖ ἐκεῖ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα, μετακινούμενοι κυρίως ἀπὸ τὴν Κριμαία. Ὁ Θεολόγος Παναγιωτίδης καταγράφει 170.000 κατοίκους στὴ Μαριανούπολη καθὼς καὶ στα 23 χωριά τῆς περιφέρειᾶς τῆς. Ἡ ονομασία τῆς πόλης, κατὰ τὸν Παναγιωτίδη, φέρεται νὰ οφείλεται στὴ θαυματουργή εἰκόνα τῆς Παναγίας ποὺ εἶχαν φέρεῖ μαζί τους οἱ ἐκτοπισθέντες ἀπὸ τὴν Κριμαία, στὴν προσπάθειά τους νὰ διαφυλάξουν ιερὰ καὶ ὅσα. Βλ. Θεολόγος Παναγιωτίδης, *Ὁ ἐν Ρωσσίᾳ Ἑλληνισμός*, Δημητρ. Χ. Τρεμπέλας, Αθήνα 1919, σ. 8-9.

24. Μονάδα μέτρησης βάρους. 1 πούτι = 19 κιλά περίπου.

βλέφαρα. Μοῦ κάμνουν τὴν ἐντύπωσιν ἀνθρώπων ποῦ βγαίνουν ἀπὸ λατομεῖα κατόπιν διαλείμματος. Καὶ ὅλοι αὐτοὶ διευθύνονται πρὸς τὸ διαμέρισμα τῶν πρωϊνῶν ἀβαριῶν. Ἐκεῖ γίνεται ἄλλο κακόν. Σωστὴ πολιορκία... καὶ ἔβλεπες πολλοὺς μὲ μορφασμοὺς προδίδοντας ταραχὴν τῶν ἐντέρων νὰ κάμνουν συντόμους καὶ ρυθμικοὺς γύρους μὲ βῆμα Ἀγγλου ναύτου, φρουροῦ τῆς ὥρας. Ἄν καὶ τὸ θέαμα δὲν ἦτο ἄξιον νὰ ἀπαθανατισθῇ, διὰ τὸ ἀστεῖον μποροῦσε κανεὶς εὐχαρίστως νὰ ἐξοδεύσῃ μίαν φωτογραφικὴν πλάκα.

Μετά τινα καιρὸν ὁ πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτον κόσμος ἀραιοῦτο καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν διέκρινες κόσμον πρὸς τὸ ἀντίθετον πλευρὸν τῆς Ζαννέττας. Ἄλλη πολιορκία ἐκεῖ... ἀλλ' ἀντὶ σαπούνια καὶ προσόψια βαστοῦσαν τσαϊνικά καὶ παρόμοια δοχεῖα. Δὲν ἦτο δύσκολον νὰ μαντεύσω ὅτι δίδεται ἐπίσκεψις εἰς τὸν μάγειρα. Δὲν ἔχανα τίποτε νὰ ἀπολαύσω ἀπὸ κοντὰ καὶ αὐτὸ τὸ θέαμα: Ἄλλοι μὲ δειλίαν καὶ συστολὴν περίμεναν ἀπὸ μακρυὰ ἄλλοι μὲ μεγάλῃν οἰκειότητα καὶ θάρρος ἐπλησίαζαν τὸν μάγειρα ἄλλοι παρακαλοῦσαν καὶ ἄλλοι ζητοῦσαν ζεστό νερό. Ὁ δὲ μάγειρας μὲ Ὀλύμπιον ὕψος εὐχαριστοῦσεν ὅσους εὐνοοῦσε καὶ ἤθελε, καὶ ἔδιωχνε ὅσους δὲν ἐγνώριζε καὶ δὲν ἐχώνευεν. Ὅλοι ὑπεχρεώνοντο καὶ οὐδεὶς διεμαρτύρετο, διότι καὶ ἐκεῖνοι ποῦ τοὺς ἀρνεῖτο ἠλπίζαν ὅτι θὰ τὸν κάμψουν καὶ ἡσθάνοντο ὅτι τὸν ἔχουν ἀνάγκην σ' ὅλο τὸ ταξεῖδι. ὦ! Εἰς τοιαῦτα ταξεῖδια καὶ ἀτμόπλοια ὁ μάγειρας δὲν εἶναι κοινὸς βροτός. Εἶναι ἀντικείμενον περιποιήσεων ἢ φιλίας του εἶναι πολὺτιμος. Ἐχει ἐξουσίαν, τὴν ὁποίαν θὰ ἐζήλευαν καὶ οἱ σκηπτροῦχοι. Ὅχι μόνον εἶναι ἀνεκτός, ἀλλὰ καὶ προσφιλὴς μ' ὅλον τὸ βαρὺ καὶ σκαιὸν ὕψος του: τοῦ συγχωροῦνται αἱ ἰδιοτροπίαι, αἱ φωναί, ἡ τραχύτης τῆς συμπεριφορᾶς. Ἐνα veto δικό του εἶναι ἀπαισιώτερον καὶ ἀπ' τὰ πλέον σκληρὰ οὐλτιμάτα. Ἡ εὐνοιά του περιζήτητος περισσότερον ἀπὸ τὸ ἐνθαρρυντικὸν μειδιάμα ἐρωμένης πολιορκουμένης ἐπὶ μῆνας. Εἶναι ἐντελὼς ἀνεξέλεγκτος καὶ ἀνεύθυνος ὅσον ὁ παθολόγος εἰς τὰς διαγνώσεις του καὶ ὁ πλοίαρχος μας εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀποφάσεων. Δὲν βλέπετε κανὲν σκεῦος νὰ βράζῃ ἐπὶ τῆς ἐστίας του καὶ ὅμως, ἂν δὲν θέλῃ νὰ σᾶς εὐχαριστήσῃ, λέγει ὅτι δὲν ὑπάρχει θέσις διὰ νὰ βράσῃ τὸ τσαϊνικό σας καὶ δὲν σοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἔχῃς ἐμπιστοσύνην εἰς τὰ μάτια σου. Μπορεῖ ἡ ἐστία τοῦ μαγειρίου του νὰ ἦναι γεμάτη πέρα καὶ πέρα ἀπὸ μαγειρικά σκεύη ποῦ βράζουν δὲν τοῦ κάμνει κόπον ν' ἀργίση μιὰ-δυὸ ὥρες τὸ φαγὶ τοῦ ἰδιοκτήτου καὶ τοῦ πληρώματος διὰ νὰ σ' εὐχαριστήσῃ, ἀρκεῖ νὰ σ' εὐνοῇ. Εὐτυχῶς ὁ δικός μας ὄμιλος μεσίτην τοῦ μάγειρα ἔχει τὴν δδα Μουχτοπούλου, τὴν ὁποίαν ἄδικα πειράξαμε ἕνα διάστημα ὅτι ἀγαπᾷ πολὺ τὸ κρασί. Ἡ πονηρὰ μ' αὐτὸ εἶχεν ἐξαγοράσει τὸν περίφημον μάγειρα μετεχειρίζετο δὲ καὶ ἄλλο ἰσχυρὸν ὄπλον: εἶχε μάθει ὅτι ὁ μάγειρας ἦτο Χιώτης καὶ δὲν τῆς ἐκόστιζεν νὰ τὸν ρωτᾷ κάθε λίγο διὰ τὴν Χίον... τὴν πατρίδα της, ἐνῶ ἦτο ἀπὸ τὴν Σύρον. Καὶ ὁσάκις ὁ μάγειρας ἐνθυμεῖτο συγγενεῖς του εἰς ἄλλα νησιὰ καὶ μέρη, πρὸς ἐκπληξιν καὶ εὐχαρίστησίν του ἀνεκάλυπτε καὶ αὐτὴ εἰς τὰ ἴδια μέρη ἀνυπάρχτους συγγενεῖς. Μὲ τὴν διπλὴν αὐτὴν μέθοδον τῆς δδος Μουχτοπούλου, ἡ παρέα μας εἶχε πάντοτε, ὅ,τι ὦρα ἤθελε, πρόχειρον καὶ πρόθυμον τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ μάγειρα.

Περὶ τὴν μεσημβρίαν εἰσερχόμεθα εἰς τὸν λιμένα τοῦ Κέρτς. Τὸ Κέρτς²⁵ εἶχε ἀπὸ τὰς ἀρχαιοτέρας ἐν Κριμαίᾳ Ἑλληνικὰς ἀποικίας. Ἡ ἀρχαία του ὀνομασία εἶναι Παντικάπαιον. Δὲν εἶναι καὶ τόσον ὠραία, οὔτε μεγάλη πόλις. Ἀλλὰ μετὰ τὴν κουραστικὴν μονοτονίαν τῆς Ἀζοφικῆς μου κάμνει εὐχάριστον ἐντύπωσιν. Ἔχει λιμένα καλόν, προστατευόμενον ἀπὸ βραχίονα τεχνητόν. Τὸ τεῖχος τοῦτο, ποῦ ἀποτελεῖ τὸν βραχίονα τοῦ λιμένος, εἶναι ἀρκετὰ φαρδὺ καὶ χρησιμεύει εἰς νυκτερινούς περιπάτους ἐρωτολήπτων ζευγῶν καὶ μᾶλλον τῶν πωλούντων καὶ ἀγοραζόντων τὸν ἔρωτα. Εἶναι ὁμολογουμένως ἀπόλαυσις ἕνας περίπατος ἐπὶ τοῦ τεῖχους αὐτοῦ μετὰ τὸ φῶς τῆς σελήνης. Ἔχει κανεὶς μπροστὰ τὸ Ταμὰν εἰς ἀπόστασιν 12 περίπου μιλίων, μίαν σκιερὰν γραμμὴν ξηρᾶς, δεξιὰ το Βουλευβάρ τῆς πόλεως, ὅπου διακρίνεις τὸν κόσμον, ὑπὸ τὸ φαντασμαγορικὸν φῶς τῆς σελήνης καὶ τοῦ ἡλεκτρικοῦ συγκερασμένου, νὰ περιδιαβάζον κατὰ πυκνοὺς ὁμίλους, ἀριστερὰ δὲ τὰ διάφορα ἀτμόπλοια, ἀτμοβαρίδας καὶ ἱστιοφόρα ἐκατέρωθεν τοῦ λιμένος παραταγμένα ὡς διὰ ναυμαχίαν, ὑπερθεῖν δὲ ἔχεις τὴν πόλιν νὰ ἀναρριχᾶται πρὸς τὴν ἀκρόπολιν εἰς σειρὰς κτιρίων καὶ ὁδῶν ἐν εἵδει κορδελῶν. Τὰ κτίρια ταῦτα πρὸς τὴν κορυφὴν στέφει ἡ Ἀκρόπολις²⁶ μετὰ τὸν περίφημον μνημεῖον καὶ μουσεῖον τοῦ Μιθριδάτου. Τὸ μνημεῖον τοῦτο μετὰ τὸ μουσεῖον ἀπὸ μακρὰν φαίνονται ὡς λησμονημένα ἐκεῖ λείψανα τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν.

Απεικόνιση του Κέρτς σε πίνακα του Ιωάνη Αϊβάζοφσκυ

Χωρὶς νὰ διεκδικῶ περγαμηνὴν ἱστορικοῦ καὶ ἀρχαιολόγου, ἠθέλησα νὰ ὠφεληθῶ τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ ἴδω ἀπὸ κοντὰ τὰς ἀρχαιότητας αὐτάς. Δὲν ἤῤῥα ἄλλους νὰ ἔχουν τὴν

25. «Εἰς τὰς 14:30 ἐπεράσαμεν τὰ σημεῖα τῆς εἰσόδου τοῦ Κέρτς. Τὸ πλήρωμα ἐξήλθε διὰ τροφάς», ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιον τοῦ ατμόπλοιου «Ζαννέττα», στο Ευρυδικὴ Σιφναίου, *Ἑλληνες ἐμποροὶ στὴν Ἀζοφικὴ*, ὁ.π., σ. 242. Τὸ Κέρτς βρίσκεται στὴ διώρυγα ποῦ συνδέει τὴν Ἀζοφικὴ μετὰ τὴ Μαύρην Θάλασσα. Ἡ πόλις χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ εἶχε κτισθεῖ στὴν Ταυρικὴ χερσόνησο ἀπὸ τοὺς Μιλήσιους κατὰ τὸν πρῶτον 7ο αἰ. π.Χ., μετὰ τὸ ὄνομα Παντικάπαιον. Πλήθος περιηγητικῶν ἐκδόσεων μετὰ ἐιδικὴν ἀναφορὰν στὴν πόλιν τοῦ Κέρτς σημειώνονται σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα, μετὰ ἐμφάση ἀμέσως πρὶν καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου. Οἱ ἐιδικότερες πολιτικὲς συνθήκες καὶ ἡ ἀναζήτησις ἀρχαιοτήτων συνιστοῦσαν κίνητρα τῶν ταξιδιωτῶν καὶ τῶν περιγραφῶν τους. Ενδεικτικὰ, βλ. Anatole de Demidoff, *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie, la Moldavie*, Παρίσι 1854, σ. 416-438. Ἡ πόλις ἀναπτύχθηκε σημαντικὰ χάριν τῆς ἐιδικῆς γεωγραφικῆς θέσεως ποῦ ἐπέτρεπε τὸν ἀσφαλὲς ἐλλιμενισμό ἐμπορικῶν πλοίων. Στὸ Κέρτς υπῆρχε καὶ σημαντικὴ ἐλληνικὴ κοινότητα. Βλ. Νατάλια Β. Μπικόβσκαγια, «Ἡ συμβολὴ τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς Κέρτς – Γενί Καλέ, 18ος-20ός αἰῶνας» (μτφρ. Άννα Στυτορένκο), στο *Οἱ Ἑλληνες τῆς Ἀζοφικῆς, 18ος-ἀρχὲς 20οῦ αἰῶνα. Νέες προσεγγίσεις στὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλλήνων τῆς νότιας Ρωσίας*, ἐπιμέλεια Ευρυδικῆς Σιφναίου – Τζελίνα Χαρλαύτη, ΙΙΕ/ΕΙΕ, Ἀθήνα 2015, σ. 435-460.

26. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀρχαίαν Ἀκρόπολιν, στὸ ὄρος Μιθριδάτης.

Σύγχρονη φωτογραφία της εκκλησίας Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στο Κερτς

Ίδια δασκαλική ἐπιθυμία διὰ συντροφιά. Ὁ μόνος ποῦ εὐρέθη πρόθυμος, ὁ κ. Β. Σιφναῖος, ἦτο ἀπασχολημένος μὲ τὰς διατυπώσεις τοῦ πλοίου. Ἡ ὥρα τῆς ἀναχωρήσεώς μας ἀφ' ἑτέρου εἶναι ἄγνωστος. Μὲ τὸ περίμενε, περίμενε τὸν κ. Β. Σιφναῖον καὶ ἐκεῖνο ποῦ ἐπιθυμοῦσα δὲν ἐπέτυχα καὶ τὰς κ. Ἰ. & Θ. Σιφναίων ὡς καὶ τὴν Β. Κανάκη δυσηρέστησα, διότι ἠρνήθη μὲ τρόπον νὰ τὰς ἀκολουθήσω εἰς τὴν ἀγοράν. Τὸ τί εἶδα καὶ ἔπαθα ὡς ποῦ νὰ τὰς ἐξιλέωσω ἀργότερον καὶ λάβω τὸ συγχωροχάρτι ἐγὼ ξεύρω. Ὑπε-

χρεώθην δὲ προκαταβολικῶς νὰ δώσω τὴν ὑπόσχεσίν μου ὅτι ὁσάκις κατὰ τὸ ταξεῖδι θὰ πλησιάζομεν νέαν πόλιν δὲν θὰ ἀποχωρισθῶ ἀπὸ τὸν ὁμιλόν τους.

Ἀλλ' ἂν δὲν ἐπέτυχα νὰ ἐπισκεφθῶ τὸν γερο-Μιθριδάτην εἰς τὸ ἀναπαυτήριόν του, ἀπεζημιώθην διαφορετικὰ. Ἡῦρα καιρὸν νὰ ἐπισκεφθῶ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἱ. Προδρόμου²⁷, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἡ ἀρχαιότερα ἀπὸ τὰς ἐν Κριμαίᾳ Ἐκκλησίας. Ἡ σωζομένη Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἡ ἀρχικὴ καὶ ἀρχαία, ἀλλὰ μετερρυθμισμένη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πρώτης. Ἡ ἀρχικὴ Ἐκκλησία διακρίνεται ἀμέσως ἀπὸ τοὺς τέσσαρας κίονας τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ κυρίως ναοῦ κοντὰ κοντὰ καὶ ἀπὸ τὸ γείσωμα μέχρι τοῦ ὁποίου ὑψοῦτο. Ἡ σημερινὴ Ἐκκλησία εἶναι μία ἀκανόνιστος προσθήκη καὶ συμπλήρωμα τῆς πρώτης εἰς μάκρος, ἀλλὰ περισσότερον εἰς πλάτος καὶ σχεδὸν πενταπλασία αὐτῆς. Ἡ ἀρχικὴ Ἐκκλησία ποῦ ἦτο, φαίνεται, ἓνα ἀριστοτεχνικὸ παρεκκλήσι πολὺ κατάλληλον διὰ μονήρη προσευχὴν, ἔχει παραμορφωθῆ ἀκαλαισθήτως. Φυλλομετρῶ τὰ ὀλίγα ἀρχαῖα χειρόγραφα ποῦ σώζονται, λαμβάνω μικρὰν ιδέαν τῶν κειμηλίων τῆς, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι καὶ πολὺ σπουδαῖα. Περισσοτέρας ἀξίας εἶναι τὰ χειρόγραφα καὶ δύο ἀρχαῖαι εἰκόνες, μία τοῦ Ἱ. Προδρόμου ἀναγομένη εἰς τὸν 10ον αἰῶνα καὶ ἡ ἄλλη τῆς ἁγίας Βαρβάρας, ἐπίσης ἀρχαία, ἀλλὰ πάντως ἀρκετὰ μεταγενεστέρα τῆς τοῦ Προδρόμου. Τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὸ ὅλον τῆς εἰκόνος τοῦ Ἱ. Προδρόμου δικαιολογοῦν τὴν ἀποδιοδόμενην εἰς αὐτὴν ἡλικίαν καὶ συμφωνοῦν μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ζωγραφικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων. Τῆς ἄλλης εἰκόνος – τῆς ἁγ. Βαρβάρας – ἡ ἔκφρασις καὶ ζωηρότης τῶν ἀμυγδαλοειδῶν ὀφθαλμῶν, αἱ γραμμαὶ τοῦ προσώπου εἶναι ἀντάξια τοῦ χρωστήρος τοῦ Ραφαήλ.

27. Ἑλληνικὴ ἐκκλησία βυζαντινοῦ ρυθμοῦ στο Κερτς, που χρονολογεῖται ἀπὸ το 717 μ.Χ. Οι πληροφορίες που παραθέτει ο Παναγιωτίδης για τις εἰκόνες τῆς ἐκκλησίας εἶναι σπάνιες.

Εἰς τὸ Κέρτς συναντῶμαι μὲ γνωστούς μου τύπους. Μοῦ δίδεται ἀφορμὴ νὰ ἐνθυμηθῶ τὴν ἐν Κερασούντῃ Ὀδύσειάν μου²⁸... Τὸ Κέρτς, ὅπως μοῦ εἶπον, διήλθε νύκτα φρικτῆς ἀγωνίας διὰ φόβον καθόδου τῶν Μποσελβίκων. Ὅλοι εἶναι τρομαγμένοι, μουδιασμένοι, ἐκνευρισμένοι καὶ σκεπτικοί, ἔτοιμοι νὰ ἀναχωρήσουν μὲ τὸ πρῶτον μέσον. Ὁ ἱερεὺς τῆς Κοινότητος ζητεῖ τὴν γνώμην μου πῶς νὰ περισώσῃ τὰ κειμήλια τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς στενότατον κύκλον ἐμπιστεύομαι τὴν πληροφορίαν ποῦ εἶχα ὅτι ἡ Συνεννόσις²⁹ θὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ρωσσίας, διὰ νὰ ἀγρυπνοῦν καὶ λάβουν ἐγκαίρως ὅ,τι μέτρα νομίζουν κατάλληλα, χωρὶς νὰ προκαλέσουν πανικόν.

Πρὸς τὸ ἐσπέρας ἀναχωροῦμεν ἐκ Κέρτς.

27 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΤΕΤΑΡΤΗ

Περάσαμεν νύκτα καὶ μάλιστα στὰ ξημερώματα κοντά, φοβερὰ ἀνήσυχον. Ὁ καιρὸς διὰ μιᾶς ἐχάλασε. Ἀέρας δυνατὸς κάμνει ἄνω-κάτω τὴν θάλασσαν. Τὸ σκάφος κουνεῖται σὰν κούνια. Θέλω νὰ κατεβῶ ἀπ' τὸ κρεβάτι, δὲν κατορθώνω. Αἰσθάνομαι τὴν τρικυμίαν μέσα μου· τὸ κεφάλι μου γυρίζει σὰν μύλος. Τὸ καλλίτερο ποῦ ἔχω νὰ κάμω εἶναι νὰ ξαπλωθῶ· κλείω καὶ τὰ μάτια μου ἐπιμόνως διὰ νὰ μ' εὕρῃ ὁ ὕπνος. Ποῦ ὕπνος; Τὸ σκάφος σὰν μεθυσμένος παραδέρνει... μιὰ κλίνει δεξιὰ, μιὰ ἀριστερά... καὶ εἰς τὴν κάθε κλίσιν του τὸ στομάχι, τὰ σπλάγχνα μου καὶ τὰ ἔντερα πιέζονται καὶ ἀναβαίνουν πρὸς τὸ στόμα μου... κάτωθεν δημιουργεῖται ἓνα ἄχρουν, περίεργον κενόν, τὸ ὁποῖον νομίζω ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς ἐμένα... Ὅσάκις μὲ τὸ σκάφος καὶ τὸ κρεβάτι μου γέρνω ὁλόκληρος, θαρρῶ τὰ μυαλά μου καὶ τὸ κρανίον θὰ πεταχθοῦν ἔξω ἀπὸ τὸν φεγγίτην... Θέλω νὰ σκεφθῶ ἄλλα καὶ ἄλλα πράγματα διὰ νὰ μὴν παρακολουθῶ τὸν σάλον τοῦ στομάχου μου... ἄδικα. Εὐτυχῶς δὲν διαρκεῖ πολὺ ἡ κατάστασις αὕτη. Σιγὰ σιγὰ μετριάζεται τὸ κακὸν καὶ ἔπειτα σχεδὸν παύει... Εἴχομεν εἰσέλθει εἰς τὸν λιμένα τῆς Γιάλτας³⁰ καὶ δὲν τὸ εἴξευρα. Οὔτε ἦτο εἰς τὸ πρόγραμμά μας. Ἄς

28. Ὁ Θεολόγος Παναγιωτίδης το 1915 ἦταν ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος στὴν Κερασούντα, μία ἀπὸ τις πιο σημαντικές πόλεις τοῦ Πόντου στὶς ὁποῖες κατοικοῦσαν ἐλληνικοὶ πληθυσμοί. Τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη οἱ Χριστιανοί, ὅπως καὶ οἱ Ἀρμένιοι προηγουμένως, υπέστησαν σφοδροὺς διωγμούς ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ Παναγιωτίδης μετεῖχε στὴν ἐπιτροπὴ τῶν διαπραγματεύσεων γιὰ τὴν προστασίαν τῶν Χριστιανῶν, προκειμένου νὰ μὴν ἐκτοπιστοῦν στο ἐσωτερικὸ τῆς Ἀνατολίας. Μάλιστα, λίγο ἔλειψε νὰ χάσῃ καὶ τὴ ζωὴ του σὲ ἐνέδρα τῶν Τούρκων, ποὺ προσπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν τὶς διαπραγματεύσεις. Βλ. «Απομνημονεύματα τοῦ ἀρχιεπ. ἐπιτρόπου κ. Θεολόγου Παναγιωτίδου», στο Γεώργιος Βαλαβάνης, *Σύγχρονος γενική ιστορία τοῦ Πόντου*, 1925, φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Ἐκδόσεις Αἴων Κυριακίδου, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 136-137.

29. Οἱ συμμαχικὲς δυνάμεις, ἡ Ἀντάντ (Entente).

30. Ὁμορφὴ παραθαλάσσια πόλις στὴ Μαύρῃ Θάλασσα, στὴν Κριμαία, στο βάθος ἐνός κόλπου, ἡ Γιάλτα ἦταν τουριστικὸς προορισμὸς καὶ θέρετρο μὲ ξενοδοχειακὴ υποδομὴ, ἡδὴ ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα. Βλ., ἐνδεικτικὰ, J. Bastin, *Guide du voyageur à St. Pétersbourg, ses environs immédiats et ses résidences impériales*, St. Pétersbourg ἑκδ. Hermann Hope καὶ Leipzig, ἑκδ. Fr. Wagner, [1866], σ. 318. Ἡ Γιάλτα ἦταν ἀγαπημένος προορισμὸς καὶ τῆς τσαρικῆς οἰκογένειας.

Οι Ρομανώφ φεύγουν από την Κριμαία

Αποψη της Γιάλτας τον 19ο αιώνα.

ἦναι καλὰ αἱ κυρίαί... Ἦτο ἡ ἐπιθυμία των διὰ νὰ μὴ ὑποφέρωμεν. Ἦκουα ἐπανειλημμένως Γιάλταν. Ἐννόησα τὸ πρᾶγμα. Δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ ἤμαι κολλημένος στὸ κρεβάτι μου. Σὲ δύο λεπτὰ ντύνομαι, νίπτομαι, καὶ εἶμαι εἰς τὸ κατάστρωμα.

Ἡ Γιάлта μοῦ ἐπεφυλάσσετο ἐκπλήξεις. Ἀκούω ἀπὸ τὴν σκάλαν διαταγὰς Ρώσσου ἀξιωματικοῦ: «Μὴ πλησιάζετε». Δὲν ἐννοοῦμεν τί θέλει, διατί ἡ ἀπαγόρευσις, καὶ προχωρεῖ βραδέως ἡ Ζαννέττα. Ἐτοιμάζεται ὁ καλὸς νὰ πυροβολήσῃ. Ἄσχημα τὰ μπλέξαμεν. Σταματοῦμεν, ἀλλὰ καὶ δὲν γυρίζομεν.

Νευρική, πυρετώδης, ἀσυνήθης κίνησις εἰς τὴν Γιάλταν. Ἡ ἡ πόλις πρέπει νὰ καίεται ὁλόκληρος, ἢ οἱ ἄνθρωποι ὅλοι πρέπει νὰ τρελλαθήκανε. Διαφορετικὰ δὲν ἐξηγεῖται τὸ κακὸ ποῦ γίνεται. Ἀμάξια ὅλων τῶν εἰδῶν καὶ τύπων, αὐτοκίνητα ἄπειρα ἀσθμαίνοντα τρέχουν ἀπ' τὴν πόλιν εἰς τὴν σκάλαν καὶ ἀπ' τὴν σκάλαν εἰς τὴν πόλιν. Ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιὰ τρεχᾶτοι πλημμυροῦν τὴν ἀποβάθραν καὶ στιβάζουν βουνὰ ἀπὸ καλάθια, βαλίτσες, τσάντες, στρώματα, σεντούκια. Εἰς τὴν σκάλαν πολεμικὰ Ἀγγλο-γαλλικὰ παραλαμβάνουν τὰ κύματα ἐκεῖνα τῶν ἀνθρώπων³¹. Γεμίζει τὸ ἕνα καὶ φεύγει, ἔρχεται τὸ ἄλλο. Τὸ θέαμα

31. Εκείνες τις μέρες, στις αρχές Απριλίου 1919, λίγο πριν την κατάληψη της Γιάλτας από τους Μπολσεβίκους, τα πολεμικά πλοία "HMS Marlborough" και "HMS Lord Nelson" του Βρετανικού Βασιλικού Πολεμικού Ναυτικού παρέλαβαν και διέσωσαν 17 μέλη της τσαρικής οικογένειας των Ρομανώφ που είχαν απομείνει εγκλωβισμένοι στην εκεί θερινή τους κατοικία. Τα πλοία είχαν σταλεί με εντολή του

εἶναι σκληρόν. Ἐπὶ πλέον κύματα πελώρια σποῦν ἀφρισμένα εἰς τὸν μῶλον, ὑπερπηδοῦν τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο τεῖχος καὶ σὰν ραγδαία βροχὴ βρέχουν τοὺς δυστυχεῖς ποῦ ἔρχονται, εἴτε βρίσκονται εἰς τὴν σκάλαν. Αὐτὸ θὰ ἦναι φαίνεται τὸ μικρότερον κακόν, διότι οὐδεὶς φαίνεται νὰ δίδῃ προσοχὴν καὶ νὰ λαμβάνῃ μέτρα. Κυρίαὶ καλοφερμέναι, κύριοι καλοντυμένοι οὔτε προσέχουν τί τοὺς γίνεται. Κᾶπου, κᾶπου, κάμνουν ἓνα τίναγμα, ὅπως ἀκριβῶς τινάσσουν τὰ φτερὰ τὰ πουλιά, ὅταν βραχοῦν. Ὅλοι ἔχουν ἔκφρασιν ἀγωνίας σὰν νὰ τοὺς κυνηγᾷ ἀπὸ ὀλίγα βήματα μακρὰ ἐχθρὸς μὲ τὸ ὄπλον στὸ χέρι ἔτοιμος νὰ πυροβολήσῃ. Καὶ ἀκριβῶς περὶ αὐτοῦ ἐπρόκειτο. Εἶχε διαδοθῇ ὅτι οἱ Μπολσεβίκοι εἶναι ἔξω ἀπ’ τὴν πόλιν... ὅτι ὀλίγαι ὥραι, ὀλίγα λεπτὰ καὶ εἶναι μέσα. Εἰς ἐπίμετρον διεσταυρώνοντο φῆμαι ὅτι ἡ Ὀδησσὸς ἤδη ἔπεσεν, οἱ κάτοικοι ἐν μεγάλῃ ἀπελπισίᾳ καὶ φοβερᾷ ἀταξίᾳ ἐξεκένωσαν τὴν πόλιν... ὅλα πλέον ἦσαν πιστευτά.

Πρὸς τὸ βράδυ διεδίδετο ὅτι οἱ Μπολσεβίκοι ἀπεμακρύνθησαν πρὸς τὸ Περεκὸν³², ὅτι ἄμεσος κίνδυνος δὲν ὑπάρχει. Ἀνέπνευσαν ὅσοι δὲν πρόφθασαν νὰ σωθοῦν εἰς τὰ πλοῖα, ἀνέπνευσαν ὅλοι, ἀνεπνεύσαμεν καὶ ἡμεῖς, γιατί δὲν εἶχαμε νερὸ καὶ ὁ Ρῶσος ἀξιοματικὸς δὲν ἔπαυε νὰ μᾶς δεικνύῃ τὸν δρόμον. Τώρα εὗρισκα καιρὸν καὶ διάθεσιν ὅπωςδὴποτε νὰ ἀπολαύσω τὴν Γιάλταν, τὴν ξακουστὴν αὐτὴν νύμφην τῆς Κριμαίας. Πραγματικῶς ἡ Γιάλτα εἶναι δροσερὰ σὰν νυμφούλα. Ἐὰν ἡ Ν. Ρωσσία εἶναι τὸ πολῦτιμον περιδέραιον τῆς Ρωσσίας, ἡ Κριμαία εἶναι τὸ ἀκριβὲς μετάλλιον ποῦ δίδει μεγαλείτερην ἀξίαν εἰς τὸ περιδέραιον καὶ ἡ Γιάλτα ἡ πλουσία διαμαντόπετρα ποῦ φεγγοβολεῖ εἰς τὸ μετάλλιον. Ὅπως βλέπεις τὴν Γιάλταν κατάντικρυ ἀπ’ τὸν λιμένα, ὁμοιάζει βιβλίον ἀνοικτό, στολισμένο μὲ τὰς ὡραιότερας ζωγραφιάς. Ἀριστερὰ ἔχεις ἐπαύλεις ἐπιβλητικὰς εἰς ὄγκον, ἔκτασιν, ἀναπαυομένας μέσα εἰς πλουσίαν βλάστησιν, ἐγκατεσπαρμένας φιλαρέσκως εἰς ἓνα ὕψωμα, εἰς μίαν περίβλεπτον θέσιν, εἴτε κοντὰ εἰς ἓνα δάσος καὶ μεταξὺ ὅλων διακρίνονται δύο τοῦ Ἑμίρου τῆς Βουχάρας. Μέσα ἀπὸ τὰς ἐπαύλεις ἓνας ὡραίος ἀμαξιτὸς δρόμος ὁδηγεῖ πρὸς τὰ περίφημα Λειβάδια· [[ὡς εἶδος λεπτῆς ταινίας]] μεταξὺ [[τῆς ὁποίας]] δὲ τοῦ δρόμου καὶ τῆς θαλάσσης εἶναι ἐγκατεσπαρμένα εἰς ὅλα τὰ ιδιόρρυθμα σχέδια καὶ εἰς ιδιοτρόπους θέσεις ἐπίσης ἐξοχικά, πλούσια, μεγαλοπρεπῇ, παλάτια. Δεξιὰ τοῦ ἀνοίγματος

Ἡ λευκὴ ντάτσα, τὸ ἐξοχικὸ σπίτι τοῦ Ἄντον Τσέχωφ στὴ Γιάλτα.

Βασιλέα τῆς Μ. Βρετανίας Γεωργίου τοῦ Ε΄. Βλ. Frances Welch, *The Russian Court at Sea. The voyage of HMS Marlborough, April 1919*, Short Books Ltd, 2011.

32. Οικισμὸς στὸν ἰσθμὸ που συνδέει τὴ χερσόνησο τῆς Κριμαίας με τὴν Ουκρανία.

τοῦ βιβλίου τούτου, [[τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται Γιάλτα]] ἀνοίγματος ποῦ σχηματίζεται ἀπὸ μίαν βαθειὰν εἰς τὴν κορυφὴν καὶ στενὴν εἰς τὸ [[θαλάσσιον]] ἄκρον χαράδραν, εἶναι τὸ κύριον σῶμα τῆς πόλεως μὲ κτίρια πελώρια, πύργους ὅξεις. Μεταξὺ ὧν προεξέχει τὸ ξενοδοχεῖον «Ρωσσία».

Τὸ ὥραϊον τοῦτο βιβλίον –ποῦ λέγεται Γιάλτα– εἰς τὸ κάτω ἄκρον πρὸς τὴν θάλασσαν πλαισιοῦται ἀπὸ ταινίαν πρασινάδος ἡμέρου, τερψιθύμου [[ἀμέσως εἰς τὴν παραλίαν καθ’ ὅλην τὴν ἑκτασιν]], ἔπειτα ἀπὸ ἓνα δρόμον χαριτωμένον, κανονικόν, εἰς τὸ μῆκος τοῦ ὁποῖου εἶναι σειρὰ καταστημάτων καὶ κτιρίων καθαρῶν, ἀνοικτοκάρδων, ὥραϊων. Τὸ ὅλον τῆς πόλεως ἀποπνέει ἡγεμονικὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ γαλήνην. Οὐδὲν τὸ βαρὺ, οὐδὲν τὸ ὁποῖον νὰ καταπλήσῃ. Ὅλα ἐλκύουν, σαγηνεύουν, μεθύουν, δεσμεύουν τὴν καρδίαν. Ὁ θεατὴς δὲν κουράζεται βλέπων τὴν Γιάλταν. Πάντοτε κᾶτι νέον, ὥραϊον, ἀπολαυστικὸν τὸν προσελκύει καὶ γοητεύει. Ἡ Γιάλτα πολὺ εὐκόλα ὑπενθυμίζει τὰ Θεραπεῖα τοῦ Βοσπόρου μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι δὲν ἔχει τὴν χάριν τοῦ Βοσπόρου καὶ ἡ φύσις καὶ ἡ πρασινάδα τῆς ἔχει τι τὸ σκοτεινὸν τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ Βορρᾶ.

Φαντάζομαι τί ἀπόλαυσις, τί μαγεία θὰ ἦτο ἡ Γιάλτα, ὅταν ἐφιλοξένηι τοὺς εὐγενεῖς καὶ ἑκατομμυριούχους τῆς Πετροπόλεως καὶ Μόσχας, ὅταν οἱ πρίγκηπες καὶ ὁ Τσάρος παρεθέριζον εἰς τὰς ἐπαύλεις τῆς! Φαντάζομαι τί ὄψιν ἐλάμβανεν, ὅταν ἡ χλιδὴ καὶ ὁ πλοῦτος ἐγέννα ἐν αὐτῇ κίνησιν πολυθόρυβον καὶ διωργάνωνεν διασκεδάσεις ἀμερίμους!

Καὶ τώρα; Οἱ Σύμμαχοι τὴν ἀδειάζουν εἰς τὰ βαπόρια ὅς οἱ κάτοικοι τὴν ἀφήνουν. Θὰ τὴν πατήσῃ τὸ [[Μποσελβικικὸν πόδι]] πόδι τοῦ Μπολσεβίκου, ποῦ δὲν τρέφει καμμίαν εὐλάβειαν εἰς τὸ ὥραϊον καὶ τὰς τέχνας, ποῦ δὲν αἰσθάνεται καμμίαν συγκίνησιν δι’ ἐκεῖνο ποῦ εἶναι ἀπόλαυσις διὰ τὰς καλαισθητοὺς φύσεις [[καὶ ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀνθρωπίνης εὐτυχίας]]. Φαντάζομαι πόσον θὰ παραμορφωθῇ τότε ἡ κοῦκλα αὐτῆς τῆς Κριμαίας!

Δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω κατὰ πόσον ἡ καταστροφὴ καὶ ὁ βανδαλισμὸς μποροῦν ν’ ἀποτελέσουν μέρος τοῦ προγράμματος μιᾶς Ἐπαναστάσεως. Ἐστὼ, ἡ Ρωσικὴ κοινωνία εἶχε πολλὰ τὰ τρωτά, εἶχεν ἀνάγκην σπουδαίας ἐγχειρήσεως ἥτο οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ πέσῃ καὶ εἰς τὴν θέσιν του νὰ ὑψωθῇ νέον. Ὅλα αὐτὰ καλά. Ἀλλὰ διατί νὰ καταστρέφονται καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης, προϊόντα μακρᾶς ἐργασίας καὶ ἐκφάνσεις τῆς ἀνθρωπίνης καλαισθησίας διὰ μέσου τῶν αἰώνων!

Εὐρισκόμεθα δυστυχῶς ἐνώπιον ἐκφυλισμοῦ μιᾶς ἰδέας, ἐνώπιον τυφλοῦ καὶ παραφόρου ρεύματος Ἐπαναστάσεως, ποῦ παρασύρει διευθύνοντας καὶ διευθυνομένους τοῦ Μπολσεβικισμοῦ καὶ δὲν ἔχει τόπον ἡ λογικὴ.

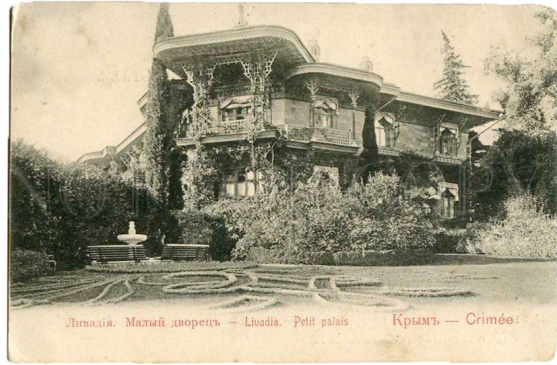
Δυστυχὴς ἀνθρωπότης! Πόσον ἀκριβὰ πληρώνεις τὰς προόδους σου! Πόσον σὲ κοστίζουν τὰ σφάλματά σου καὶ οἱ ἐκτροχιασμοί!

28 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΠΕΜΠΤΗ

Διενυκτερεύσαμεν εἰς τὸν λιμένα Γιάλτας. Πότε θὰ ἀναχωρήσωμεν ἄγνωστον! Μοῦ δίδεται ἡ εὐκαιρία ν' ἀπολαύσω ἀπὸ κοντὰ τὴν μαγευτικὴν νυμφούλαν τῆς Κριμαίας. Ἀμέσως εὐρισκόμεθα εἰς τὸν κεντρικὸν παραλιακὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον πλαισιώνουν καταστήματα καὶ κτίρια κομψά, προθηκαὶ μεγαλοπρεπεῖς καὶ ἐπιβλητικά. Ὅσον καὶ ἂν γηράση μία καλλονή, ὅσον καὶ πρόωρα τὴν ρυτιδῶσουν τῆς τύχης τὰ πλήγματα, πάντοτε μένουν τὰ ὠραῖα καὶ νεάζοντα χαρακτηριστικά, ἡ θαλερά της δροσερότης καὶ ὁ τελευταῖος θαυμαστὴς εὐκόλως ἀναπαριστᾷ τὰς ἐντυπώσεις τῶν πρώτων θαυμαστῶν. Τοιοῦτον τι συμβαίνει καὶ μὲ τὴν σημερινὴν Γιάλταν. Τὰ περισσότερά της κτίρια φιλοξενοῦν τὴν ἐρημίαν· αἱ προθηκαὶ τῶν καταστημάτων εἶναι σχεδὸν ἄδεια· εὐρίσκεις εἰς αὐτὰς κάθε ἄλλο πρᾶγμα παρὰ ἐκεῖνο ποῦ λέγει ἡ ἐπιγραφή τοῦ καταστήματος: ὀλίγα γουναρικά ποῖος ξεύρει ποιᾶς ἀριστοκράτιδος, σκευὴ χρυσᾶ καὶ ἄργυρᾶ, ἔργα τέχνης, ὀλίγους πήχεις ὑφάσματος προπολεμικῆς ἐποχῆς, ὠρολόγια τοίχου, ἐπωμίδες καὶ ὑποδήματα ἀξιωματικῶν, ὅλα συναδελφωμένα εἰς τὴν κοινὴν δυστυχίαν καὶ προωρισμένα νὰ θεραπεύσουν τὰς ἐπειγούσας ἀνάγκας τῶν ἰδιοκτητῶν, πολὺ συχνὰ προβάλλουν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν προθήκην μὲ κάποιαν μελαγχολίαν. Ἡ ἀθλιότης αὕτη, εἰς τὴν ὁποίαν κατεδίκασαν τὴν Γιάλταν αἱ περιστάσεις δὲν ἐμποδίζουν τὸν παρατηρητὴν νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν προπολεμικὴν Γιάλταν καὶ νὰ ἀπολαύσῃ τὸ μεγαλεῖον της...

Ἡ παρατεταμένη συρίκτρα τῆς Ζαννέττας, τὰ μανδῆλια τῶν γνωστῶν ποῦ μ' ἄγωνίαν μᾶς προσκαλοῦν, διακόπτουν τὴν ἐκδρομήν μου ἀνὰ τὴν πόλιν... Εὐκόλως ἐννοῶ ὅτι πρόκειται ν' ἀναχωρήσωμεν... σπεύδω πρὸς τὴν ἀποβάθραν καὶ μὲ παράπονον ἀνέρχομαι εἰς τὸ πλοῖον. Ὅλίγα λεπτὰ καὶ ἀποχαιρετῶμεν τὴν πόλιν. Ἡ Γιάлта ὁμοιάζει τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν ιδιότητα νὰ ἐλκύουν ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν· νομίζεις ὅτι χρόνια τώρα γνωρίζεις καὶ λυπεῖσαι διότι ἀποχωρίζεις. Μὲ τοιαύτην λύπην καὶ νοσταλγίαν ἔρριπτον τελευταῖον βλέμμα, ὅταν ἐξήρχετο ἡ Ζαννέττα ἀπὸ τὸν λιμένα.

Πλέομεν πρὸς τὴν Σεβαστούπολιν³³. Ὁ καιρὸς εἶναι ἄρκετὰ καλός, ἂν καὶ ἡ θάλασσα δὲν ἡσύχασεν ὀλοτελῶς. Ὁ γερο-Ποσειδῶν τὴν τaráσσει ἄρκετὰ ζωηρὰ μὲ τὴν τρίαίναν

Λιβιάδια. Παραθεριστικὴ κατοικία στη Γιάлта
τοῦ τσάρου Νικόλαου II

33. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ Σεβαστούπολις ἦταν ἀποικία τῶν Μιλησίων. Στὴ σύγχρονη ἐποχὴ, σημαντικὴ ναυτικὴ βάση στη χερσόνησο τῆς Κριμαίας, στὶς ακτὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας. Βλ. Βλάχης Αἰγυζίδης (ἐπιμ.), *Ἀτλὰς τῆς ἐλληνικῆς διασποράς*: Ἱστορία τοῦ ἀποδόμου ἐλληνισμοῦ, Πολιτισμικὸς ὀργανισμὸς / Δῆμος Ἀθηναίων, Αλέξανδρος, Ἀθήνα 2005.

του... Νὰ πλαγιάσω μοῦ εἶναι ἀνυπόφορον... νὰ σταθῶ μοῦ εἶναι δύσκολον... Κάθημαι εἰς μίαν chaise longue, λαμβάνω στάσιν ἀγάλματος, ἀποφεύγω καὶ νὰ ὀμιλῶ φοβούμενος «τὰ καθ' ἑκάστα», ὅπως καθιερώθη νὰ ὀνομάζεται ἡ ναυτίασις. Εἶναι κατὰ τὸ ἐξαίσιον ἡ ταινία ποῦ ἐκτυλίσσεται ἐνώπιόν μας: Ὁλόκληρον τὴν παραλίαν, ἀνερχομένην βαθμιαίως μὲ κλίσιν ρυθμικὴν εἰς γήλοφον, στεφανώνει πέρα καὶ πέρα εὐθεΐα, ὁμαλὴ σὰν λαξευμένη μὲ σμίλην λοφοσειρά, ἀδιάκοπος, βραχῶδης, ἡ ὁποία ὑψοῦται ὡς ἔπαλξις φρουρίου. Μεταξὺ τῆς λοφοσειρᾶς αὐτῆς –διὰ τὴν ὁποίαν ἀμφιβάλλεις διὰ μίαν στιγμὴν ἂν εἶναι ἔργον φύσεως ἢ τέχνης– καὶ τῆς παραλίας ποῦ παιχιδιάρᾳ διαγράφει ἐλαφρὰς καμπύλας, εἶναι ἐγκατεσπαρμένα θέρετρα, ἐπαύλεις, μαγευτικὰ χωρία μέσα εἰς πλουσίαν καὶ θάλλουσιν βλάστησιν. Τὸ πράσινον χρῶμα κυριαρχεῖ παντοῦ. Εἰς πρώτην γραμμὴν προβάλλουν τὰ Λειβάδια. Ἐδῶ εἶναι τὰ θέρετρα τοῦ ἀτυχοῦς αὐτοκράτορος Νικολάου καὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν πριγκήπων. Κτίρια ιδιόρρυθμα, ἄλλα διαχυμένα εἰς πλάτος μὲ ἀχανῆ ἑξαρτήματα ποῦ κάμνουν τὴν ἐντύπωσιν στρατώνων, ἄλλα ὑψηλὰ ὡς πύργοι ἱπποτῶν. Νομίζεις ὅτι θέλουν νὰ ἀπολαύσουν ὅσο μποροῦν ἀπὸ ὑψηλὰ τὴν θάλασσαν, ἄλλα ἀμέσως παρὰ τὸν γιᾶλὸ κτισμένα ὁμοιάζουν χαριτωμένες νηρηΐδες ποῦ εἶναι ἔτοιμες νὰ λουσθοῦν, ἄλλα κρυμμένα μέσα σὲ δύο βράχους χάνονται ἐντὸς μυστηριώδους περιβάλλοντος καὶ ἄλλα ὡς φρούρια ἀναπαύονται ἐπάνω εἰς ἀπόκρημνον κορυφὴν. Εἰς τὴν κορυφὴν ἐνὸς τοιούτου ἀποκρήμνου, μεμονωμένου βράχου μὲ ἐσοχὰς καὶ ἐξοχὰς εἶναι κτισμένη ἡ λεγομένη «φωλιὰ τῆς χελιδόνος», εἶδος φάρου, εἶδος πύργου ναυαρχίδος. Καὶ ὅλα τὰ κτίρια αὐτά, λευκὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, περιβάλλονται ἀπὸ ὀργῶσαν βλάστησιν, ἀπὸ δένδρα φυλλομανῆ. Ὁ ἐπίγειος ὅμως αὐτὸς παράδεισος δὲν ἔχει τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὐὰν του, διὰ νὰ τὸν ἀπολαύσουν, διὰ νὰ τοῦ δώσουν τὴν ζωὴν τὴν πραγματικὴν, τὴν ἀξίαν τὴν ἰδιαιτέραν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἔνα μπριλλάντι, ὅταν στολίζῃ τὸ δακτυλίδι ὠραίας σελφίδος, τὸ σπαθί, ὅταν περιβάλλῃ τὴν ζώνην γενναίου ἀξιωματικοῦ, τὸ στέμμα, ὅταν λάμπῃ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἡγεμόνος ἀγαπητοῦ. Τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὐὰν τῶν τοπείων τούτων τῆς μέθης, τῆς μαγείας ἔχει ἐκδιώξει καὶ ἀπομακρύνει ἡ πυρὶν ρομφαία τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Μπολσεβικισμοῦ. Ζωὴ καὶ κίνησις ἔχουν φυγαδευθῇ καὶ τὴν θέσιν των ἔχει καταλάβει ἡ ἔρημις καὶ μελαγχολία μυστική. Τὰ ἐγκαταλειμμένα αὐτὰ παλάτια, εὐρύχωρα, βαθέα μὲ σκιὰν πυκνὴν ὅπισθεν τῶν κλειστῶν παραθυροφύλλων νομίζεις ὅτι φιλοξενοῦν τὸ στοιχειό, νομίζεις ὅτι θρηνοῦν περασμένα μεγαλεῖα τῆς ἀνθρωπίνης ματαιότητος. Κατὰ περισσότερο: ἐμπνέουν ἀόριστον φόβον.

Αἱ ταινίαι διαδέχονται ἡ μία τὴν ἄλλην: παρελαύνουν πρὸ τοῦ θεατοῦ κατὰ μῆκος τῆς παραλίας χωρία ἀνοικτόκαρδα, ἄλλοι μὲ σπήτια πυκνά, ἄλλοι ἀραιὰ καὶ ὅλα πλέοντα εἰς πλοῦτον βλαστήσεως καὶ πρασίνου χρώματος. Καὶ ὅταν ὅλα μαζὺ θέλεις νὰ ἰδῇς νὰ τὰ συλλάβῃς εἰς μίαν εἰκόνα, νὰ τὰ περιλάβῃς σὲ μιά σου ματιὰ, θαρρεῖς ὅτι εἶναι ἰδιότροπα κεντήματα ποῦ στολίζουν τὴν ποδιά τῆς δροσερᾶς νυμφούλας, τῆς Κριμαίας.

Ἡ ἀπόλαυσις, τὴν ὁποίαν σοῦ δίδει ἡ μαγευτικὴ αὕτη θέα εἶναι τόσο πλουσία, ὥστε μόλις διαθέτομεν καιρὸν νὰ ρίχνωμεν μιὰ ματιὰ εἰς τὰ πολεμικὰ καὶ μεταγωγικὰ ποῦ διασταυρῶνται κάθε λίγο, ἄλλα ἀνερχόμενα καὶ ἄλλα κατερχόμενα. Ἀλλάζει ὅμως τὸ πρᾶγμα, ὅταν

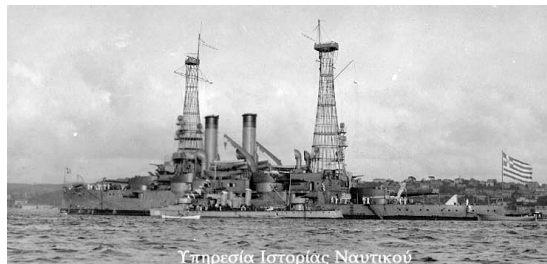

κάποιος ανέκάλυψε μακράν Ἑλληνικὴν σημαίαν. Τὰ τηλεσκόπια ἔγιναν ἀνάρπαστα καὶ περνοῦσαν ἀπὸ χέρι σὲ χέρι· ὅλοι οἱ ἐπιβάται μαζεύονται εἰς τὴν μίαν πλευρὰν καὶ ἡ Ζαννέττα γέρνει ἀπὸ τὸ βάρος. Παιδικὰ σκιρτήματα καὶ ἐνθουσιασμοί. Καὶ ὅλα διατί; Διότι ἐθεάθη Ἑλληνικὴ σημαία. Τόσο σπουδαῖον ἦτο τὸ φαινόμενον; Ὅχι βέβαια καθ' ἑαυτό. Σπουδαῖον τὸ καθίστα ἡ δίψα Ἑλληνικῆς σημαίας, ποῦ εἶναι δροσισμένη ἀπὸ τὴν αὔραν τῆς Ἑλληνικῆς θαλάσσης, ἀπὸ τὰ πρόσφατα φιλήματα τῆς Νίκης, καὶ τώρα καμαρωμένη κολποῦται ἀπὸ τὸν ἀέρα τοῦ Εὐξείνου καὶ σκορπίζει γύρω μας τὸν ἀσπασμὸν τῆς τιμημένης μητρὸς Ἑλλάδος...

Περὶ τὸ δειλινὸν διακρίνομεν τὴν Σεβαστούπολιν εἰς δύο βαθεῖας γλώσσας μέσα εἰς τὴν θάλασσαν. Αἱ γλώσσαι αὗται, ποῦ προστατεύουν καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως κλείουν τὸν εὐρύν της καὶ βαθὺν λιμένα, εἶναι ὡπλισμένοι μὲ σειρὰν τηλεβόλων ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, τὰ ὅποια μὲ ζηλοτυπία μνηστῆρος καὶ φόβον διὰ τὴν μνηστὴν ἀγρυπνοῦν πρὸς τὸν ἀνοικτὸν ὀρίζοντα. Ἡ εἰς κάθε δευτερόλεπτον ἐμφάνισις καὶ νέας σειρᾶς κτιρίων, μέσα εἰς τὰ ὅποια παίζουν αἱ τελευταῖαι ἀκτίνες τοῦ ἡλίου καὶ χάνονται μετὰ τὸν ἀσπασμὸν ποῦ ἀνταλλάσσουν μὲ τὰ ἀναπτόμενα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἠλεκτρικά, θὰ ἦτο εὐχάριστον θέαμα εἰς ἄλλην περίστασιν. Τὸ θέαμα αὐτὸ ὑποχωρεῖ πρὸ τοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον προκαλοῦν τὰ πελώρια πολεμικά, τὰ ὅποια φιλοῦν τιθασσευμένα θαρρεῖς τὰ νερὰ τῆς Σεβαστουπόλεως,

Το θωρηκτὸ Αβέρωφ κατὰ τὴ διάρκεια των Βαλκανικῶν Πολέμων.

Το θωρηκτὸ Κιλκίς. Φωτογραφίες προερχόμενες ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ιστοσελίδα τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ.

συναισθανόμενα την ισχὺν καὶ τὴν δόξαν των. Ὅπου... ἀνακαλύπτουμε τὸν Ἀβέρωφ καὶ τὸ Κιλκίς³⁴. Αὐτὴν τὴν ἔκπληξιν κανεὶς δὲν περίμενε. Λησμονοῦμε τὰς τραγικὰς σκηνὰς τῆς Γιάλτας... ὁ δοξασμένος στόλος μας εἰς τὴν Μαύρην Θάλασσαν! Εἶναι τὸ παυσίλυπον τῶν πόνων μας. Ρίγη χαρᾶς καὶ συγκινήσεως μᾶς καταλαμβάνουν... Ὅλοι σιωποῦν... εἰς τὴν καρδιὰ τοῦ καθενὸς τελεῖται καὶ μία μυσταγωγία... λὲς καὶ μόνον ἡ ἀναπνοὴ θὰ τὴν μολύνῃ... σιωποῦν ὅλοι· ἀλλὰ καὶ πολλοὶ δακρύουν. ὦ! ἡ Ζαννέττα διατὶ δὲν προχωρεῖ; Πρὸ ὀλίγου ἀκόμῃ σχεδὸν πετοῦσε! Ἡ ἀγωνία μας νὰ τὰ φθάσωμεν εἰς ἓνα δευτερόλεπτον μᾶς κάμνει ἀδίκους ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ζαννέτταν... Νὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τὴν σπρώξῃ κανεὶς! Νὰ ἦτο δυνατὸν μὲ κουπιδὰ νὰ ταχύνωμε τὸν δρόμον της! Κολύμβι δὲν ξεύρω· ἐκείνην τὴν ὥραν θαρρῶ πῶς ξεύρω· αἰσθάνομαι ὅτι εἶμαι ἱκανὸς μὲ ἓνα μακροβούτι νὰ φθάσω εἰς τὰ παλλάδια τῆς ἐθνικῆς μας τιμῆς καὶ δόξης καὶ νὰ τὰ προσκυνήσω. Ὁ πλοίαρχός μας καπετάν-Παντελῆς, εὐτραφής, μὲ μάτια ζωηρά, ἐνθουσιώδης πατριώτης, μᾶλλον ἀσυνειδήτως παρὰ σκοπίμως διευθύνει τὴν Ζαννέτταν εἰς γραμμὴν διερχομένην πρὸ τοῦ στόλου μας. Τὸ τί γίνεται αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἶναι ἀπερίγραπτον. Ὅλοι εἶναι μεθυσμένοι ἀπὸ πατριωτικὸν ἐνθουσιασμόν. Πανζουρλισμὸς πέρα καὶ πέρα. Δὲν μπορεῖς νὰ διακρίνης ποῖος εἶναι γέρων καὶ ποῖος παιδί... ὅλοι σὰν παιδιὰ σκιρτοῦν, ζητωκραυγάζουν. «Ζήτω ὁ Ἀβέρωφ», ἀντηχεῖ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον. Τὰ μανδύλια μὲ τὴν ὀρμὴν ποῦ σείονται ἀδιάκοπα σχηματίζουν ἰσχυρὸν ρεῦμα ἀέρος. Συγκινητικὰ εἶναι αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ Νανάκη τῆς Ρούρας Ἀρ. Σιφναίου, χαριτωμένου, ἐξύπνου, μὲ σοβαρότητα νέου ἡλικίας 5 ἐτῶν μικροῦ· ἡ παιδικὴ του ὀξεῖα φωνὴ «Ζήτω ὁ Ἀβέρωφ» διακρίνεται μεταξὺ ὅλων· εἶναι ὁλόκληρος κόσμος ἐνθουσιασμοῦ. Τὰ δάκρυα εἶναι ὀλίγα διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν παρομοίας συγκινήσεις. Αἱ ἴδιαι σκηναὶ ἐπαναλαμβάνονται περὶ τὸ Κιλκίς, τὴν πυργωτὴν αὐτὴν κατοικίαν τῆς θεᾶς Νίκης· περὶ τὸν Πάνθηρα, τὸν Ἑλληνικὸν δελφῖνα ποῦ διέσχισε πρῶτος τὰ νερὰ τῆς Μαύρης Θαλάσσης καὶ μᾶς ἔφερε τὸν ἀσπασμὸν τῆς δοξασμένης Μ. Ἑλλάδος μας· περὶ τὸν Κανάρην, μαυρισμένον θαρρεῖς ἀπὸ τὴν θρυαλλίδα, ποῦ ἄναψεν ὁ ἥρως εἰς τὸ Αἰγαῖον... Ἡ Ζαννέττα μας, διὰ τὸν πρωτοφανὴ θόρυβον ποῦ ἔκαμε, μεταβαπτίζεται ... εἰς τὴν Κων/πολιν τὴν ὀνομάζουν «ἡ μάρτζα ποῦ φώναζε Ζήτω».

Μετὰ τὴν παρέλασιν αὐτὴν καὶ τὸ προσκύνημα εἰσερχόμεθα εἰς τὸ βάθος τοῦ λιμένος: ἀριστερὰ ἀπέραντοι στρατῶνες ποῦ σχηματίζουν ὁλόκληρον πόλιν· δεξιὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ κτίρια ἐπιβλητικά, ξενοδοχεῖα μεγαλοπρεπῆ, τὸ βουλευτάρ μὲ τὰ ἐξαρτήματά

34. Τα ελληνικά πλοία «Αβέρωφ», «Κιλκίς», «Πάνθηρ» κ.ά. βρίσκονταν στην περιοχή προκειμένου να συνδράμουν τα γαλλικά στρατεύματα στον αγώνα τους κατά των Μπολσεβίκων, στο πλευρό των λευκών αντεπαναστατών. Πρόκειται για την εκστρατεία της Ουκρανίας, που οργανώθηκε στο πλαίσιο της αλυτρωτικής πολιτικής του Ελευθερίου Βενιζέλου και στο πλευρό των Συμμάχων, αλλά απέβη άκαρπη και ξεσήκωσε ποικίλες αντιδράσεις. Βλ., σχετικά, Δημήτριος Βακάς, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος πολεμικός ηγέτης. Ιστορικά σελίδες από την δημιουργίαν της Μεγάλης Ελλάδας (1910-1920)*, Αθήνα 1949, σ. 393. Κωνσταντίνος Διώγος, «Περὶ ανοήτου ταύτης εκστρατείας... Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η συμμετοχή της Ελλάδας στην εκστρατεία της Ουκρανίας (Νοέμβριος 1918 – Απρίλιος 1919)», *Βαλκανικά Σύμμεκτα*, 14-15 (2003-2004), σ. 109-138. Αναλυτικότερα, βλ. επίσης εδώ την «Εισαγωγή».

του, θέατρον, ἐστιατόριον καὶ καφενεῖον κρεμαστὸν ἐπάνω εἰς τὴν θάλασσαν. Ὅσον προχωροῦμεν, κρύβεται ἡ πόλις καὶ διακρίνομεν μόνον πενιχροὺς οἰκίσκους, κτισμένους εἰς ἀνώμαλον ἔδαφος, εἰς τὴν ἄκρην τοῦ λιμένος. Εἶναι ἀπελπιστικοὶ οἱ δρόμοι ποῦ κατεβαίνουν εἰς τὸν λιμένα μετὰ τὰ πολλά τους ζικ-ζάκ καὶ τὰς πρωτογενεῖς σκάλας. Πρέπει νὰ κάμῃς τὸν σταυρόν σου καὶ νὰ μεταλάβῃς διὰ νὰ περάσῃς ἀπ’ αὐτοὺς τοὺς δρόμους τὴν νύκτα, περασμένην ὥραν.

Εἰς αὐτὸ τὸ μέρος ἄλλο ἀξιοθρήνητο θέαμα μᾶς ἐπεφυλάσσετο: Εἶναι τραβηγμένα κατὰ σειρὰν πρὸς τὴν ξηρὰν ὑποβρύχια, τορπιλλικὰ καὶ θωρηκτὰ διαφόρων σχεδίων, ὅλα δὲ εἰς σκελετὸν μόνον· τὰ τηλεβόλα των εἶναι βωβά, καὶ τὰ περισσότερα ἔχουν ἀφαιρέσει. Μεταξὺ ὧν διακρίνεται ἕνα, ποῦ ἐχρησίμευεν ἄλλοτε ὡς πλωτὸν φρούριον καὶ τελευταίως ὡς σχολή· ἕτερον δὲ λίαν περίεργον ὡς χελώνη περὶ τὴν βάσιν. Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἄλλη ἔκφανσις τοῦ Ρωσικοῦ κολοσσοῦ, τοῦ καταρρεύσαντος εἰς ἐρείπια. Ὁμοιάζουν ὀργανισμοὺς σωματώδεις, τοὺς ὁποίους κατεδίκασεν εἰς ἀκίνησιν ἢ παραλυσίαν καὶ κατὰ περισσότερον: κάμνουν τὴν ἐντύπωσιν κενοταφίων, εἰς τὰ ὅποια ἀναπαύεται ἡ Ρωσικὴ δόξα. Τί θὰ γίνουν αὐτά; Οἱ Σύμμαχοι δὲν φαίνονται νὰ δίδουν σημασίαν τινά. Πολὺ ὅμως φοβοῦμαι μήπως περιερχόμενα εἰς χεῖρας Μπολσεβικῶν, ἀνακληθοῦν εἰς ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν, μήπως στοιχειωθοῦν καὶ χρησιμεύσουν ὄργανα ἐρημώσεως καὶ τρομοκρατήσουν τὸν Εὐξείνιον.

Τὸ περιβάλλον εἰς τὸ ὅποιον φιλοξενεῖται ἡ πένθιμος αὐτὴ εἰκὼν εἶναι στυγνόν, ἀπαίσιον καὶ ἱκανὸν νὰ προκαλῇ φρίκην καὶ ρῖγος. Τὸ μέρος τοῦτο εἶδε μίαν ἀπὸ τὰς τραγικωτέρας σκηνὰς τῆς Μπολσεβικικῆς ἀγριότητος: Ἡ μανία τῶν ματρώζ, τῶν γενιτσάρων τῆς θαλάσσης ἐν Ρωσίᾳ, ἔπνιξεν εἰς αὐτὰ τὰ νερὰ ἑκατοντάδας τοῦ ἄνθους τῶν Ρώσων ἀξιωματικῶν. Καὶ μόνον ἡ ἰδέα ὅτι ὀλίγα μέτρα κάτω ἀπὸ τὴν Ζαννέτταν, εἰς τὸ βάθος τῆς θαλάσσης, στρατιὰ ὀλόκληρος νέων ἀξιωματικῶν εἶναι πασσαλεμμένοι εἰς γραμμὴν παρατάξεως μετὰ τὸ κεφάλι πρὸς τὰ κάτω, δεμένο σὲ πέτρα, μετὰ μᾶτια ὀρθάνοικτα καὶ τὰ πόδια πρὸς τὰ ἐπάνω κινούμενα καὶ συγκρουόμενα ἴσως, ὅταν κινῆται ἡ θάλασσα, μετὰ κάμνει νὰ ἀνατριχιάζω. Τρελλὸς θὰ ἦτο ὁ δῦτης, ποῦ ἀνέλαβε νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ ἀνασύρῃ τὸν προσφιλεῖ υἱὸν πλουσίας οἰκογενείας, ἃν δὲν ἔχανε τὰ μυαλά του, ὅταν ἀντίκρυσεν τὸν Ἄδην τοῦτον, τὸν ὅποιον καὶ ὁ Δάντης δὲν θὰ ἐτόλμα νὰ φαντασθῇ... Εὐτυχῶς διαταγῇ Γάλλου ἀξιωματικοῦ ἀπομακρυνόμεθα ἀπ’ ἐκεῖ, καί... μᾶς ἐδίδετο θέσις περὶ τὸν Πάνθηρα νὰ ἀγκυροβολήσωμεν. Ἀπ’ τὸν Ἄδην εἰς τὸν Ἑλληνικὸν παράδεισον.

Καὶ μία ἀνέλπιστος εὐτυχία... Ὁ προξενεύων Σεβαστουπόλεως κ. Στ.³⁵ μᾶς εἰδοποιεῖ ὅτι παρεχωρεῖτο εἰς ὠρισμένον ἀριθμὸν ἐξ ἡμῶν προσώπων θέσις εἰς τὸ «Ἀβέρωφ» μέχρι Κων/πόλεως. Καὶ ὅμως... θὰ ἐφαντάζεσο ὅτι αὐτὴν τὴν εὐτυχίαν δὲν ἀπήλαυσεν κανεὶς ἐξ ἡμῶν! Ἡ αἰτία; Διὰ νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ἐδῶ τὸ *cherchez la femme*. Αἱ κυρίαι ἐλογάριασαν

35. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἰωάννη Σταυριδάκη, εἰδικὸ ἐκπρόσωπο τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης στὴν Κριμαία. Ὁ Σταυριδάκης εἶχε προειδοποιήσει γιὰ τὸ ατελέσφορο τῆς ἐκστρατείας στὴν Ουκρανία. Βλ. Κωνσταντῖνος Διώγος, «Περὶ ἀνοήτου ταύτης ἐκστρατείας...», ὁ.π., σ. 111.

τὰ τῆς διαμονῆς ἐν Κων/πόλει μέχρι τῆς ἀφίξεως τῆς Ζαννέττας, τὰς πιθανὰς συνεπείας εἰς ἀνησυχίας, φασαρίας δι' εὗρεσιν ξενοδοχείων καὶ παρόμοια, ἤϊραν τὸν τρόπον νὰ περιορίσουν τὸν ἐνθουσιασμόν των καὶ μὲ τὸ βέτο τους μᾶς ἔκοψαν καὶ τῶν ἀνδρῶν τὸν βῆχα. Χαιρεκάκως ἐμειδίασε καὶ ὁ καπετὰν-Παντελῆς, ὁ ὁποῖος μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης εἶχε συννεφιασμένο τὸ πρόσωπον, διότι διὰ μίαν στιγμὴν ἐνόμισεν ὅτι δυσκολευόμεθα νὰ ἐμπιστευθῶμε τὴν ζωὴ μας εἰς τὴν ἰκανότητά του καὶ τὴν Ζαννέτταν.

29 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ

Ταξεῖδι εἰς τὴν Σεβαστούπολιν χωρὶς ἐπίσκεψιν εἰς τὸ φημισμένο Πανόραμά της³⁶ δὲν μπορῇ νὰ ἐννοηθῇ. Το Πανόραμα, κτισμένο εἰς ἓνα μεγάλο, καταπράσινο, ἡμερο δάσος, ἐπάνω εἰς ἓνα ὕψωμα τῆς Σεβαστουπόλεως καὶ ὡς τοποθεσία εἶναι πανόραμα, διότι ἔχεις ὑπὸ τὴν θεάν ὅλην σχεδὸν τὴν πόλιν, ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἔχει τὴν ὀνομασίαν ἀπὸ τὸ πανόραμα ποῦ ἀντικρύζεις, ὅταν εἰσέλθης εἰς τὸ κτίριο μέσα. Εἰς τὴν αἴθουσαν δεξιὰ παρὰ τὴν εἴσοδον εἶναι γύψινα ἀνδρεῖκελα ἀξιωματικῶν καὶ ὀπλιτῶν διαφόρων ταγμάτων τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, μὲ τὰς ποικίλας στολάς των. Ὅσο τὰ παρατηρεῖς, ἀπομακρύνεσαι ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ ζωντανεύουν θαρρεῖς. Ἐνας μουζικός τὰ εἶχε πλησιάσει, εἶχε χωθῇ μεταξὺ δύο ἀνδρεῖκῶν διὰ νὰ τὰ θωπεύσῃ: δὲν μποροῦσα νὰ ξεχωρίσω τὸν ζωντανὸν ἀπὸ τὸ ἀνδρεῖκελον παρὰ ὅταν κινήθηκεν ὁ ζωντανὸς καὶ βγήκε ἀπὸ τὴν γραμμὴν. Ἐξαίσιος εἶναι ἡ σκηνή, ποῦ πρόβαλε, ὅταν ἀνέβηκα εἰς τὸ κυρίως πανόραμα. Ὅρίζων ἀνοικτὸς εἰς δεκάδας χιλιομέτρων: ἡ θάλασσα ἀπλουτα ἤρεμος καὶ τὰ ἐχθρικά πλοῖα παρατεταγμένα εἰς γραμμὴν περικυκλώνουν τὴν Σεβαστούπολιν. Τὴν ἀπειλὴν τῶν πλοίων ἀντικρύζουν σειραὶ τηλεβόλων τοποθετημέναι γύρω τῆς πόλεως ὡς ὁδοντοστοιχία. Εἰς τὸ ἔν ἄκρον τῆς πόλεως ἔχει ἀποβῆ ὁ ξένος καὶ προελαύνει κατὰ χιλιάδας. Περαιτέρω λυσσώδης διεξάγεται μάχη πρὸς ἀπόκρουσιν. Καπνὸς καὶ κονιορτός, ξένοι καὶ Ρῶσσοι συμφύρονται, πολεμοῦν σῶμα πρὸς σῶμα, αἵματα, πτώματα σχηματίζουν βουνὰ καὶ ποτάμια· ὀβίδες πίπτουν εἰς τὰ χαρακώματα καὶ μεταβάλλουν εἰς στάχτην τὰ πέριξ καὶ μέσα στὴν φλογισμένη στάχτη μόλις φαίνονται ἓνα κεφάλι, ἓνα χέρι καὶ κνήμη. Ἐνας πελώριος μουζικός προβάλλει μὲ προφύλαξι ἀπὸ μιὰ χαράδρα τὸ κεφάλι. Ἀναβαίνει διὰ νὰ ὀρμήσῃ. Ὁ στρατηγὸς μὲ τὸ τηλεσκόπιον παρακολουθεῖ Ὀλύμπιος τὴν μάχην, τὴν ὁποίαν διευθύνει, καὶ παρέκει στιβαραὶ καὶ χαλύβδιναι χεῖρες τροφοδοτοῦν τὰ κανόνια μὲ ὄγκους τεραστίους μολύβι καὶ

36. Το «Πανόραμα της Ἀμυνας της Σεβαστούπολης» εἶναι Μουσεῖο που ιδρύθηκε το 1905, στὴν ἐπέτειο των 50 χρόνων ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου. Σὲ εἰδικὰ διαμορφωμένο χώρο παρουσιάζεται υπερμεγέθους ζωγραφικὴ πανοραμικὴ ἀπεικόνιση, ἐκτασης 360 μοιρῶν, με θέμα τὴν πρώτη ἐπίθεση κατὰ τῆς Σεβαστούπολης το 1855, ἔργο τοῦ Ρώσου ζωγράφου Franz Roubaud (1856-1928) σε καμβά με διαστάσεις 1600 τ.μ. Ἡ τεχνικὴ τῆς πανοραμικῆς ἀπεικόνισης προϋπέθετε εἰδικὰ διαμορφωμένο χώρο γιὰ τὴν ἐκθεσὴ τῆς καὶ υπέβαλλε τὸν θεατὴ σὲ μιὰ εἰκονικὴ πραγματικότητα, ἐν προκειμένῳ με ἀντικείμενο τὴν ἀναπαράσταση τῆς πρώτης καὶ μεγαλύτερης ἕως τότε μάχης τῆς Σεβαστούπολης.

«Η πολιορκία της Σεβαστούπολης», έργο του Ρώσου ζωγράφου Franz Roubaud (1856-1928)

σίδηρο. Τοὺς προφυλάσσουν, καθὼς καὶ τὰ κανόνια, προχώματα τῆς ἐποχῆς: δηλ. σειρὰ ἀπὸ καλάθια γεμᾶτα χῶμα. Οἱ πολεμισταὶ δὲν εἶναι ἄνθρωποι σημερινοί, εἶναι Τιτᾶνες, μὲ σώματα γιγάντων μὲ μύστακας ἀρειμανίους, μὲ βραχίονας χαλυβδίνους... Ἐννοεῖς ἀμέσως ὅτι εὐρίσκεσαι εἰς ἄλλην ἐποχὴν, ἀλλὰ δὲν μπορεῖς νὰ πείσης τὸν ἑαυτόν σου ὅτι δὲν βλέπεις πραγματικότητα, δὲν μπορεῖς νὰ πιστεύσης εἰς τὸν ἑαυτόν σου ὅτι ὅλα αὐτὰ λαμβάνουν χώραν εἰς τὸ μικρὸ κτίριον, εἰς τὸ ὁποῖον πρὸ ὀλίγου εἰσῆλθες, δὲν ἔχεις τὸν τρόπον νὰ ἀπαλλαγῇς ἀπὸ τὴν ὀφθαλμαπάτην, τῆς ὁποίας γνωρίζεις ὅτι εἶσαι θῦμα. Ὄταν μπῆκα, [[ἄνευ σκοποῦ]] χωρὶς νὰ θέλω, εἶχον ρίψει τὰ μάτια μου ἀμέσως μπροστὰ καὶ εἶχον διακρίνει κορμούς καὶ χῶματα καὶ σκεύη καὶ ὅπλα πραγματικά καὶ, ὅταν ὑψήλωσα τὰ μάτια, ἀντελήφθην ζωγραφιάν, ἀλλὰ... εἰς τὴν στιγμὴν ἔχασα τὴν ιδέαν τοῦ πραγματικοῦ καὶ ὅλα πλέον μοῦ ἐφαίνοντο ζωντανὰ καὶ δὲν μπορούσα νὰ ξεχωρίσω ἀπὸ τὰ ἄλλα, ὅσα τὴν πρώτην φορὰν κατὰ τύχην ἔβλεπα ὅτι εἶναι πραγματικά. Το μεγαλεῖον τοῦ Πανοράματος δὲν χορταίνεται, ὅσο καὶ νὰ τὸ ἀπολαύσῃ κανεὶς. Ὄταν ἐξῆλθα, μοῦ φάνηκε πῶς ἐξηρχόμην ἀπὸ πραγματικὴν μάχην, ἤμουν ἰδρωμένος καὶ ἱκανὴν ὥραν δὲν μπορούσα νὰ ἀπαλλαγῶ ἀπὸ τὴν φρίκην καὶ τὸ ρῖγος.

Ἀλλὰ μία εἰκὼν, μία παράστασις, ὅσον ζωντανὴ καὶ ἂν ᾔηναι, ὅσον τραγικὴ καὶ νὰ ᾔηναι, εἶναι ἐπὶ τέλους εἰκὼν, παράστασις, ποῦ ἀναφέρεται σὲ κάτι, τὸ ὁποῖον ἦτο μία φορά, σὲ κάτι τὶ ποῦ πέρασε καὶ ἡ συγκίνησις καὶ ἡ ἐντύπωσίς της δὲν πληγώνει τόσο βαθειά, οὔτε διαρκεῖ τόσο πολὺ, ὅσο μία τραγικότης τῆς ὥρας, πραγματικὴ, ὀλοζώντανη, τὴν ὁποίαν ἀντικρύζεις μὲ ὀρθάνοικτα μάτια καὶ ἡ ὁποία σὲ πληγώνει κατ' εὐθείαν καὶ συντρίβει.

Ἡ ἐντύπωσις ἐκ τοῦ πανοράματος ὥχριασε διὰ μιᾶς, πρὸ τῆς ἀθλιότητος τὴν ὁποίαν παρουσίαζεν ἡ σκάλα: Γνωστοὶ καὶ ἄγνωστοι ὁμογενεῖς Συμφερουπόλεως καὶ ἄλλων μερῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ, οἱ ὅποιοι καὶ αὐτοὶ ἔφευγον τὸ φάσμα τῶν ραγδαίως ἐπερχομένων Ἐρυθρῶν, εἶχον προστεθῇ εἰς τὸ ρεῦμα τῶν ἐκ Σεβαστουπόλεως φευγόντων καὶ εἶχον πλημμυρίσει τὴν ἀποβάθραν. Ἡ ἀγωνία τους εἶναι ἀπελπιστικὴ· κανεὶς δὲν συναισθάνεται τὸ τί κάμνει· ἀκολουθοῦν ἀσυνειδήτως τὸ ρεῦμα, σὰν τὰ πρόβατα ποῦ παίρνουν τὸν κατήφορον καὶ πηδοῦν τὸν κρημνόν, ὅταν ἄπαξ δώσῃ τὸ σύνθημα τὸ πρωτοποροῦν πρόβατον. Ἡ ἀμηχανία ἔχει παραλύσει τὰ νεῦρα πολλῶν ποῦ ἀφῆκαν τοὺς δικούς των εἰς τὸν δρόμον, εἴτε εὐρέθησαν χωρισμένοι κατὰ τύχην... ὁμιλοῦν μόνον τὰ χέρια ποῦ τρίβουν τὸ ἕνα τ' ἄλλο σπασμωδικά. «Ἐρχονται»... εἶναι ἡ μόνη λέξις, μὲ τὴν ὁποίαν σὲ ἐξηγοῦν γιὰ τὸ φεύγουν, ἀπὸ ποίους φεύγουν, τί φοβοῦνται, διατὶ ὑποφέρουν. Εἶναι ἐπὶ τέλους τόσον θηρία, τόσον αἰμοβόροι οἱ Ἐρυθροὶ καὶ τί εἶναι ὁ Μπολσεβικισμός; Ὅτι αἵματα χύνουν ἄφθονα, ὅτι τὸ μῖσος,

μὲ τὸ ὅποῖον ἐκδικοῦνται οἱ Ἐρυθροὶ τοὺς Λευκοὺς, ἀλλὰ καὶ οἱ Λευκοὶ τοὺς Ἐρυθροὺς, δὲν συναντᾶται καὶ εἰς τὰ θηρία, ὅτι ἡ ἀδελφοκτονία τῶν Ρώσων, ἡ λύσσα, ἡ ἀγριότης τῶν εἶναι μοναδικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Οἱ λαοὶ εἶναι πάντοτε σὰν τὰ ἀσυνείδητα κύματα τοῦ ὀρμητικοῦ χειμάρρου, τὰ ὅποια, ὅταν φουσκώσουν οἱ ἐπιτήδειοι καὶ τροφοδοτήσουν, δὲν συγκρατοῦνται, παρασύρουν καὶ κρημνίζουν καὶ καταστρέφουν ὅ,τι ἔλθει μπροστά. Ἡ συνήθης ἐξήγησις ἀποδίδει ὅλο τὸ πρωτοφανὲς αὐτὸ φαινόμενον εἰς τοὺς Ἑβραίους, οἱ ὅποιοι, ζῶντες ἐν Ρωσσίᾳ καὶ στερούμενοι μερικῶν δικαιωμάτων, προσβαλλόμενοι εἰς τὸ φιλότιμον, ἀποκλειόμενοι ἀπὸ ὠρισμένα στάδια, εἶχον λόγους νὰ ᾔναι ἐκδικητικοί. Εἴτε εἶναι Ἑβραῖοι ἀποκλειστικῶς ποῦ κινοῦν τὸν τεράστιον αὐτὸν μοχλὸν τῆς Ρωσσοικῆς Ἐπαναστάσεως, εἴτε δὲν εἶναι οἱ μόνοι, εὐρίσκουν πολὺ κατάλληλον ἔδαφος διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸν. Οἱ περιορισμοὶ ἐπὶ τοῦ Τσαρικοῦ καθεστῶτος, αἱ πιέσεις τῆς μυστικῆς ἀστυνομίας, αἱ πολιτικαὶ εἰς Σιβηρίαν ἐξορίαι, ἡ ἀθλία θέσις τοῦ Μουζίκου, ποῦ ἦτο ἠναγκασμένος δι' ἓνα ψυχίον ἄρτου νὰ καλλιεργῇ τὰς ἀπεράντους ἐκτάσεις τῆς Ἀριστοκρατίας χωρὶς νὰ ἐλπίζῃ ποτὲ νὰ γίνῃ κύριος καὶ ἰδιοκτῆτης σπιθαμῆς γῆς, τὴν ὁποίαν νὰ ἀφήσῃ εἰς τὰ παιδιὰ του, ἡ ζωηρὰ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ἐσχάτης πενίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἔζων ὠρισμένη τάξις, καὶ τῆς σκανδαλώδους χλιδῆς καὶ σπατάλης ἄλλης τάξεως, εἶχον δημιουργήσῃ ἀτμόσφαιραν πνιγηράν. Οἱ στεναγμοὶ τῶν πιεζομένων καὶ πενομένων, αἱ βακχικαὶ ἱαχαὶ τῶν πλεόντων εἰς ὠκεανὸν ἀπολαύσεως, ἀφθονίας καὶ ἐκθαμβωτικοῦ πλούτου εἶχον πληρώσει τὴν ἀτμόσφαιραν ἀπὸ ἡλεκτρισμοὺς ἀντιθέτους. Τὰ ἔργα τοῦ Τολστόϊ καὶ ὠρισμένων διηγηματογράφων εἶχον ἐτοιμάσει τὸν ἀπαιτούμενον σπινθῆρα διὰ νὰ ἀνάψουν οἱ ἡλεκτρισμοὶ εἰς κεραυνούς. Δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν Ρωσσίαν ἡ μεσαία τάξις τοῦ πλούτου καὶ τῆς μορφώσεως, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ ἐλαττώσῃ τὴν βίαν τῶν ἄκρων ρευμάτων, νὰ τὰ συγκεράσῃ καὶ δώσῃ νέαν μορφήν καὶ τροπήν. Καὶ οἱ ἀντίθετοι ἡλεκτρισμοὶ ἐξέσπασαν εἰς τοὺς κεραυνούς καὶ τὰς καταιγίδας τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅταν προσετέθησαν ὁ μολύβδινος καὶ καταφορτωμένος οὐρανὸς τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἡ μεγάλη κόπωση, ἡ σκαὶ συμπεριφορὰ τῶν ἀξιοματικῶν καὶ τῶν ἐν ταῖς ἀρχαῖς. Ἡ ἐκτροχιάσις τῆς Ἐπαναστάσεως πέρα τῶν ὁρίων, εἰς τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ σταματήσῃ, ἦτο μοιραία μὲ τὰ στοιχεῖα ποῦ διετίθεντο. Κυριότης καὶ διανομὴ γαιῶν, ἰσότης καὶ ἀργότερον ἀντικατάστασις εἰς τὴν θέσιν τῆς μπουρζουαζὶ ἦσαν αἱ ὑποσχέσεις ποῦ ἐδίδοντο εἰς τὸν Ρωσσοικὸν ὄχλον, ὁ ὁποῖος φύσει κλίνει εἰς τὴν ἀρπαγὴν καὶ δὲν ἔχει τίποτε νὰ φονεύσῃ δι' ἓνα καπίκι. Ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ηὔξανεν ὁ φανατισμὸς, ἡ λύσσα, καὶ ἡ αἱματηρὰ καὶ ἔνοπλος ἀντεπανάστασις τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος ἠῦρηνε τὸ πεδίων τῶν ἀντεκδικήσεων, ἤνοιγε ἐπὶ μᾶλλον τὸ χάσμα, ἐγινάντων τὸ μῖσος. Περαιτέρω ἡ Ἐπανάστασις ἔτρεφεν ἑαυτήν: Ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ παραγωγή ἐλθισμονεῖτο, αἱ πρῶται ὕλαι καὶ τὰ τῆς πρώτης ἀνάγκης ὀλιγόστευον ἐπαισθητῶς· ἐντεῦθεν ἡ ἐξακολούθησις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ἡ ἐπέκτασις τῆς κατακτῆσεως εἰς νέας πόλεις καὶ περιφερείας ἦσαν μέσον πορισμοῦ τῶν πρὸς τὸ ζῆν, συγκρατήσεως τοῦ στρατοῦ, ἐπιτυχίας τῆς Ἐπαναστάσεως.

Δι' αὐτὰ θέλω νὰ παραδεχθῶ ὅτι ὁ Ρωσσικὸς ὄχλος, ὡς στρατὸς ἐνεργῶν καὶ πράττων, σύμφωνα μὲ τὰ ἔνστικτά του καὶ τὴν κτηθεῖσαν ταχύτητα, εἶναι μὲν ἀνεκτὸς κατ' ἀνάγκην ὑπὸ τῶν κορυφαίων Ἀρχηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ μάλιστα τοῦ Λένιν, ὅσα πράττει ὁμῶς δὲν εἶναι καὶ μέρος τοῦ προγράμματος τοῦ Λένιν. Ὁ Λένιν, σύμφωνα μὲ ὅσα μανθάνω περὶ τοῦ ιδιωτικοῦ του βίου, σύμφωνα μὲ τὴν νέαν κατεύθυνσιν καὶ τὸν νέον προσανατολισμόν, τὸν ὅποιον διαγράφει διὰ τὴν κοινωνίαν τὴν Ρωσικὴν, δὲν μπορῇ παρὰ νὰ ἦναι ιδεολόγος καὶ νὰ λυπῇται εἰλικρινῶς διὰ τὸ αἷμα ποῦ χύνεται καὶ διὰ τὰς παρεκτροπὰς καὶ ἀσχημίας καὶ βαρβαρότητας τῶν ὀργάνων του. Ὁ Λένιν μὲ τὸ εὐρύ του πρόγραμμα –καθὰ ἀντιλαμβάνομαι– νὰ ἐθνικοποιήσῃ ὅλα τὰ μέσα τῆς ἐργασίας καὶ παραγωγῆς καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ εἰς κάθε ἄτομον ἄνευ διακρίσεως τὸ δικαίωμα ἴσης ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς ἀπολαυῆς εἶναι σοφὸς παθολόγος καὶ βαθὺς διαγνώστης τῶν κοινωνικῶν ἀσθενειῶν. Ἡ κεφαλαιοκρατία, ἡ νωθρότης καὶ βλακεία ποῦ κληρονομεῖ καὶ σπαταλᾷ [[τοὺς κόπους]] περιουσίας ζυμωμένας μὲ κόπους τιμίους, εἴτε μὲ ἀδικίας καὶ ἰδρώτας ἄλλων, τὸ νόμισμα, αἱ κοινωνικαὶ συνθῆκαι ποῦ ἐμποδίζουν τὴν συνένωσιν δύο ὑπάρξεων, ἐνῶ συμπαθοῦν ἢ μία τὴν ἄλλην καὶ ἔλκονται, εἴτε καταδικάζουν εἰς αἰώνιαν συμβίωσιν, ἐνῶ μισοῦνται, εἶναι ὡς τόσα σκάνδαλα καὶ πληγαὶ τῆς κοινωνίας. Καὶ ὁ κόσμος δὲν θὰ γνωρίσῃ ἡσυχίαν καὶ εὐτυχίαν ἐνὸς ὧς δὲν κλείουν αὐτὰ αἱ πληγαί, ἐνὸς ὧς δὲν ἐκλείπουν αὐτὰ τὰ σκάνδαλα. Εἶναι τόσον ἀνόητοι, τόσον βλακῶδεις, τόσον ψευδεῖς καὶ κατὰ συνθήκην, τόσον ἄδικοι αἱ κοινωνικαί μας συνθῆκαι, μὲ τὰς ὁποίας συνειθίσαμεν καὶ τὰς ὁποίας δὲν βλέπομεν, διότι ἀπὸ γενετῆς τὰς συνειθίσαμεν καὶ μᾶς φαίνονται φυσικαί, ὥστε, σὰν ἀπὸ ἄλλον πλανήτην μᾶς ἤρχετο κανένας ἐπισκέπτης, μὲ τὸ δίκαιό του θὰ μᾶς ἔπαιρνε γιὰ τρελλούς. Δὲν ὑπῆρχε μεγαλειτέρα ἀναξιοπρέπεια διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἢ ὁποία καταντᾷ ὕβρις καὶ εἰς τὸν πλάστην καὶ εἰς τὸ πλᾶσμα, νὰ πολεμᾷ καὶ νὰ ἀγωνιᾷ νύκτα καὶ μέρα ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποῦ γεννᾶται μέχρι τῆς στιγμῆς ποῦ κλείει τὰ μάτια... Γιατί;... Δι' ἓνα κομμάτι ψωμί, διὰ νὰ μὴ πεινάσῃ καὶ ὅταν ἔχει ἀσφαλισμένο τὸ σημερινὸ ψωμί, νὰ τὸ φάγῃ πικρὸ ἀπὸ τὴν ἀγωνίαν τῆς αὔριον καὶ ὅταν ἔχῃ ἀσφαλισμένο τὸ αὐριανό, νὰ ἀγωνιᾷ πάλι διὰ τὰ γηρατεῖα του καὶ νὰ μὴ τὸ θεωρῇ ἄρκετό διὰ τὰ παιδιὰ του, καὶ νὰ μὴ γνωρίζῃ καὶ νὰ μὴ ἔχῃ καιρὸν καὶ ὄρεξι νὰ γνωρίσῃ πνευματικὰς εὐχαριστήσεις καὶ ἀπολαυὰς. Καὶ ὅλα αὐτά, ἐνῶ ἐργάζεται ἀκατάπαυστα σὰν ὑποζύγιον, ἐνῶ κουράζεται περισσότερον, καὶ ὅταν δὲν ἐργάζεται, βασανιζόμενος νὰ δημιουργήσῃ ἐργασίαν ἔνῳ εἴτε μὲ τὴν ἐθνικοποίησιν τῆς ἐργασίας, εἴτε μὲ ἄλλην τινὰ διάταξιν τῆς κοινωνίας, θὰ εἰργάζετο τὸ πολὺ το ¼ τῆς σημερινῆς ἐργασίας καὶ θὰ εἶχε νὰ ἀπολαύσῃ πολὺ περισσότερα ἀπ' ὅσα σήμερον δὲν τολμᾷ νὰ ὀνειροπολήσῃ, καὶ θὰ τὰ ἀπῆλαιε χωρὶς ἀγωνίαν διὰ τὴν αὔριον καὶ διὰ τὸ μέλλον τῆς οἰκογενείας του. Εἶναι φρικτὸν οἱ μόνοι ἄνθρωποι, ποῦ μποροῦν νὰ ἔχουν γνώμην καὶ θέλησιν ἀγίαν λόγῳ τῆς μορφώσεώς των, νὰ μὴ ἔχουν γνώμην καὶ νὰ ὑποκύπτουν πρὸ τοῦ χρυσωμένου κτήνους, ποῦ παρουσιάζεται πάτρων, διὰ νὰ μὴ χάσουν μὲ τὴν εὐνοίαν του καὶ τὸν πόρον τῆς ζωῆς των. Εἶναι αἰσχος κοινωνικὸν οἱ μὴ ἔχοντες τὰ μέσα καὶ προστάτην, ἀνάπηροι, ἀσθενεῖς, ἡλικιωμένοι, νὰ θεωρῶνται ἀποτρίμματα κοινωνικά, ἡ μηδαμινὴ καὶ πρόσκαιρος καὶ μόνον

τὴν ἀθλιότητά των ἐπὶ στιγμὰς παρατείνουσα ἰδιωτικὴ ἐλεημοσύνη νὰ παρέχῃ ἱκανοποιήσιν εἰς τὸν ἐλεοῦντα! Ὅτι ἔκαμε ἄγιον καθῆκον καὶ νὰ ἐξοδεύῃ ἡ κοινωνία περισσότερα ἀπὸ τὴν ἐλεημοσύνην διὰ νὰ ρεκλαμάρῃ τὴν κοινωνικὴν ἀλληλεγγύην (!!) τοῦ εὐεργέτου. Πόσα καὶ πόσα εἶναι τὰ τοιαῦτα κοινωνικὰ ψεύδη καὶ αἵσχη καὶ σκάνδαλα καὶ πληγαί! Μὲ αὐτὰ δὲν θέλω νὰ καταφέρωμαι ἐναντίον τῶν ἐχόντων, ἐναντίον τῶν εὐεργετούντων κατὰ τὸν ἄνω τρόπον. Ὅχι! Τὰ πρόσωπα δὲν μ' ἐνδιαφέρουν· καί, τὸ κάτω τῆς γραφῆς, ὅλοι οἱ πλούσιοι δὲν εἶναι οὔτε ἀγενεῖς, οὔτε ἄξεστοι οὔτε κακοί· ἡ δὲ ἐλεημοσύνη ἐν πάσῃ περιπτώσει κάμνει κατὰ τὸν τρόπον. Τί πταῖουν τὰ πρόσωπα, ἂν ἀκολουθοῦν τὸ ρεῦμα, τὸ ὁποῖον αὐτοὶ δὲν ἐδημιούργησαν! Εἶναι σαθρὸν καὶ ψευδὲς τὸ κοινωνικὸν σύστημα. Ἐννοεῖς λοιπὸν ὅτι τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον θέτει ὁ Μπολσεβικισμὸς δὲν εἶναι μερικόν, ἰσχυρὸν μόνον διὰ τὴν Ρωσσίαν. Εἶναι γενικόν, παγκόσμιον καὶ θὰ τεθῇ, ἂν ὅχι σήμερον, αὔριον, ἂν ὅχι αὔριον, μεθαύριον πρὸ τοῦ κόσμου ὅλου. Ἐννοεῖς ὅτι ἡ ἀσθένεια εἶναι γενικὴ· σήμερον παρουσιάζεται Ρωσικὴ, αὔριον θὰ παρουσιασθῇ πανευρωπαϊκὴ καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν παγκόσμιος. Ἄλλο ζήτημα εἶναι, ἂν ὁ Λένιν εἶναι μόνον παθολόγος τῆς πασχούσης κοινωνίας καὶ παραλλήλως μὲ τὴν διάγνωσιν δὲν ἔχει καὶ δὲν γνωρίζει τὰ κατάλληλα φάρμακα. Ἄλλο εἶναι ζήτημα, ἂν ἡ λύσις, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Μπολσεβικισμὸς εἰς τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα, δὲν εἶναι ἡ πρέπουσα. Οὐδέποτε μία ἰδέα ἐθριάμβευσε χωρὶς νὰ δώσῃ τὴν θέσιν της εἰς τὴν ἀντίστοιχον κατάχρησιν. Οὐδέποτε μία Ἐπανάστασις κατεστάλαξε εἰς τὸν προορισμὸν της χωρὶς νὰ πέσῃ εἰς τὸ ἀντίθετον τοῦ σκοποῦ ἄκρον. Τὸ κύμα δὲν γίνεται ποτὲ γαλήνη χωρὶς νὰ διακυμανθῇ εἰς παλιρροίας. Αὐτὸς εἶναι δυστυχῶς ὁ φυσικὸς καὶ κοινωνικὸς νόμος. Ἡ φιλοσοφία τῶν Στωϊκῶν διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν Σωκράτειον φιλοσοφίαν ἐγέννησε πρῶτον τοὺς Σοφιστάς. Οἱ Μπολσεβίκοι εἶναι οἱ κοινωνικοὶ σοφισταὶ καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι, κατόπιν τούτων καὶ ἀπὸ τὰς καταχρήσεις καὶ ὑπερβολὰς των, θὰ γεννηθῇ ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Σωκρατισμὸς τῆς κοινωνίας. Καὶ θὰ ἔλθῃ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν ὁφείλῃ ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὸν Μπολσεβικισμόν, διὰ τὸν ὁποῖον σήμερον μόνον φρίκην αἰσθάνεται καὶ ἀποτροπιασμόν. Δὲν θὰ ἔχῃς βέβαια τὴν ἀξίωσιν εἰς τὰ στενὰ ὅρια μιᾶς ἐπιστολῆς νὰ σοῦ ἐξηγήσω καὶ ἀναλύσω ἓνα τόσο μέγα κοινωνικὸν φαινόμενον καὶ πρόβλημα. Ἀλλὰ φοβοῦμαι ὅτι καὶ ὅσα ἔγραψα εἶναι τόσον ὀλίγα, ὥστε τὸ συμπέρασμά σου νὰ κινδυνεύῃ νὰ ἦναι ὅτι καὶ ἐγὼ εἶμαι Μπολσεβίκος! Ἐχω ὁμως πεποίθησιν εἰς τὴν ὀξύτητα τῆς ἀντιλήψεώς σου διὰ νὰ μ' ἐννοήσῃς καλλίτερα παρ' ὅσα διετύπωσα.

30 ΜΑΡΤΙΟΥ 1919. ΣΑΒΒΑΤΟΝ

Καὶ σήμερον εἴμεθα εἰς τὴν Σεβαστούπολιν. Ἐχομεν ἀνάγκην ἀπὸ κάρβουνα καὶ νερὸ διὰ νὰ ξεκινήσωμεν. Ἄλλοι εἶναι νὰ φροντίσουν διὰ τὰς διατυπώσεις. Εἶμαι ἐλεύθερος. Συνοδεύω τὰς κ.κ. Σιφναίων, Μεσελλᾶ καὶ Ἀντωνιάδου εἰς τὸ βουλευτᾶρ τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ἀπὸ τὰ καλλίτερα τῆς Ρωσσίας. Καὶ ἐδῶ νέκρωσις καὶ ἐρημιά. Τὸ βουλευτᾶρ κενὸν ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ἔρημον ἔχει εἰς τὴν Ρωσσίαν τὴν ἰδικήν του γλῶσσαν, εἶναι τὸ

ασφαλέστερον βαρόμετρον τῆς καταστάσεως. Νομίζεις ὅτι σοῦ μιλεῖ μὲ παράπονο καὶ ἐξηγεῖ ὅλα. Μοῦ φαίνεται πῶς ἀκούω ἀπὸ κάθε του γωνία καὶ ἀπὸ τὰ κλαυθμηρίζοντα δένδρα: «Λεῖπει ὁ νοικοκύρης». Καὶ ξεύρεις βέβαια, τί θὰ πῇ «Λεῖπει ὁ νοικοκύρης»! Τὰ ρόδα γίνονται ἀγκάθια, εἰς τοὺς δρόμους φυτρώνουν χορτάρια.

Οὕτε τὸ βουλευτάριον εἶχε τὴν δύναμιν καὶ τὸ θέλητρον νὰ ἡσυχάσῃ τὰ νεῦρά μου διὰ τὴν δυστυχίαν τόσων οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι πανικόβλητοι ἐστοιβάζοντο σὰν σαρδέλλαι εἰς τὰ ἀτμόπλοια, χωρὶς νὰ λάβουν καιρὸν νὰ σκεφθοῦν ποῦ θὰ πᾶνε καὶ τί τοὺς περιμένει. Ἐπιστρέφω εἰς τὴν Ζαννέτταν. Ἀντικρύζω θέαμα ἀπροσδόκητον. Ὅλοι οἱ ἐπιβάται ἔχουν ἐπιταχθῇ... ἄνδρες, γυναικες φορτωμένοι ἀπὸ μίαν κούφαν κουβαλοῦν κάρβουνα. Εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν εἶχον καταλήξαι διὰ νὰ μὴ καθυστερήσωμεν καὶ ἄλλην ἡμέραν. Ὁ φόβος τοῦ κινδύνου εἶχε φέρει τὴν ἰσότητα, διὰ τὴν ὁποίαν πολεμοῦν οἱ Μπολσεβίκοι. Μεταξὺ τῶν κοινῶν βροτῶν ἔβλεπες τοὺς φίλους Β. Σιφναῖον, τὸν ἰδιοκτήτην τῆς Ζαννέττας, καὶ τὸν Ε. Πατρινόν. Εἶναι ἀμίμητοι καὶ οἱ δυὸ εἰς τὴν ἀδεξιότητα μὲ τὴν ὁποίαν εἰς μίαν στιγμὴν ἐχρήσθησαν ἐργάται τοῦ ἀνθρακωρυχείου. Ὁ κ. Β. Σιφναῖος φυσᾷ σὰν φάλαινα, καμπουριάζων ὑπὸ τὸ βάρος τῆς κούφας σὰν παπποῦς ἐνενήντα χρονῶν. Ὁ κ. Ε. Πατρινὸς εἰς κάθε του βῆμα θαρρεῖς σφυγμομετρεῖ μὲ τὰ πόδια του τὴν στερεότητα τῆς γεφύρας. Δὲν λείπουν ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτὴν οἱ ἀστεῖσμοι τῶν ἀργοσχόλων εἰς βάρος των· μόλις εὐρίσκουν καιρὸν μ' ἓνα χαμόγελο νὰ ἀπαντήσουν καὶ πηγαινοέρχονται κουβαλοῦντες κάρβουνα μὲ ταχύτητα ἐργολάβου, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει ἐργασίαν διὰ μισθοδοσίας.

Εἰς ὀλίγας ὥρας ἔχει τελειώσει ἡ φόρτωσις τῶν καρβούνων. Μᾶς δίδουν καὶ νερὸ διὰ τὸ καζάνι καὶ εἰς τὰς 4 μ.μ. ἀφήνομεν τὸν λιμένα τῆς Σεβαστουπόλεως, ἀκολουθούμενοι ἀπὸ μεταγωγικὰ κατὰμεστα ἀπὸ πρόσφυγας³⁷. Ἐχομεν νὰ διανύσωμεν τὸ μεγαλείτερον μέρος τοῦ ταξειδίου μέχρι Κων/πόλεως, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὸ δυσκολώτερον διὰ τὴν Ζαννέτταν. Σκουπίζω τὴν πέννα μου νὰ ξεκουρασθῇ, διότι δύο ἡμερόνυκτα περίπου θὰ πλεύσωμεν εἰς ἀνοικτὴν θάλασσαν. Καὶ δὲν ἐκληρονόμησα τὸν χρωστῆρα τοῦ Ἀἰβαζόφ-σκυ³⁸, διὰ νὰ περιμένῃς ἐντυπώσεις καὶ εἰκόνας ἀπὸ τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ ταξειδίου. Ἡ ἀνοικτὴ θάλασσα μπορεῖ νὰ νανουρίζῃ τὸ ναυτόπουλο σὰν γλυκὸ τραγούδι· μπορεῖ νὰ ἐμπνέῃ ὅποιον διάβολον καὶ ἄν θέλῃς. Δι' ἑμένα εἶναι ἡ κακὴ πενθερὰ ποῦ πάντα εἶναι κατσουφιασμένη καὶ τὰ στήθη της φουσκώνει ἡ γρίνια, εἶναι τὸ ἡφαίστειο ποῦ σὲ κάθε στιγμὴ μπορεῖ νὰ ἐκραγῇ. Ἡ ἀγάπη μου πρὸς αὐτὴν δὲν περνᾷ τὰ σύνορα τῆς ἀμμουδιᾶς, εἰς τὴν ὁποίαν ξεσπάζουν τὰ κύματά της.

37. «Ελάβομεν διαταγὴν ἀπὸ το Ἑλληνικόν θωρηκτόν 'Κικλὶς' νὰ υψώσωμεν ἐλληνικὴν σημαίαν καὶ ἀναχωρήσωμεν διὰ Πειραιά. Ἀπήραμεν καὶ ἀναχωρήσαμεν χωρὶς νὰ λάβωμεν ἀδειαν ἀπόπλου ἀπὸ τας Ῥωσικὰς αρχάς, ἐπειδὴ ἐξηκολούθη δυνατὸς βομβαρδισμὸς καὶ ἦτο ἀδύνατον». Ευρυδίκη Σιφναίου, *Ἑλληνες ἐμποροὶ στὴν Ἀζοφικὴ*, ὁ.π., σ. 243.

38. Ο Ivan Konstantinovich Aivazovsky (1817-1900) ἦταν Ῥώσος ζωγράφος τοῦ ρομαντισμοῦ, γνωστός γιὰ τὰ θαλασσογραφίαις του.

1 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1919. ΔΕΥΤΕΡΑ

Εύρισκόμεθα εἰς τὰ Καβάκια τοῦ Βοσπόρου. Τὰ Καβάκια³⁹ εἶναι διὰ τὴν Βασιλίδα τῶν πόλεων ὅ,τι εἶναι τὸ purgatorium γιὰ τὸν Παράδεισον. Ἡ Βοσποριανὴ αὔρα μᾶς φέρει τὸν ἀέρα νέου κόσμου, τὴν δροσιτικὴν πνοὴν μεθυστικῆς Ἑδέμ. Διὰ τὴν εἴσοδον ὅμως εἰς τὸν Παράδεισον τοῦτον, τὸν ὁποῖον ἡ νοσταλγοῦσα φαντασία μας ἐξωραΐζει ἀπείρως, χρειάζονται διατυπώσεις purgatorium εἰς τὰ Καβάκια. Καὶ αὐτὸ δὲν θὰ μᾶς κόστιζε πολὺ, ἐὰν ἤμεθα βέβαιοι ὅτι θὰ μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἐξέλθωμεν εἰς τὴν Κων/πολιν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναμένονται σχετικαὶ ὁδηγαί. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπορροφώμεθα ἀπὸ τὴν καλλονὴν τῆς πέριξ φύσεως. Ὁ καιρὸς εἶναι θαυμάσιος· ἀτμόσφαιρα καθαρὰ σὰν τὸν κρύσταλλον· τὸ ἄρωμα τῶν βουνῶν, τὸ ὁποῖον μᾶς φέρει δροσιὰ γλυκεῖα, θεσπέσιον. Δὲν λείπουν καὶ αἱ κτυπηταὶ παραφωνίαι ἀπὸ τὴν εἰκόνα, ἄλλως τε τόσον συνήθεις εἰς τὴν πόλιν τῶν ἑπτὰ λόφων. Φεσοφόροι Τοῦρκοι, λυγδωμένοι Ἑβραῖοι, τριγυρίζουν μὲ τὰς βάρκες τὴν Ζαννέτταν διὰ νὰ πωλήσουν τροφίμα καὶ φρούτα καὶ ν' ἀγοράσουν .... ρούβλια. Τὰ ρούβλια κατήντησαν τὸ φθηνότερο ἐμπόρευμα. Αἱ τιμαὶ τῶν εἰναι ἐξευτελιστικά. Ὁ ἑκατομμυριοῦχος εἰς τὰ Ρωσικὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου, ταξιδεύων μέχρι τοῦ στομίου τῆς ἰδίας θαλάσσης, ἀνακαλύπτει ὅτι εἶναι πτωχός. Τὸ μᾶλλον κτυπητὸν ἀποτέλεσμα τῆς Ρωσικῆς ἐπαναστάσεως εἶναι ἡ ἐκμηδένισις καὶ ἀεροποίησης τοῦ Ρωσικοῦ χαρτονομίσματος. Εἶναι τὸ θετικώτερον κέρδος εἰς τὸ Μπολσεβικὸν πρόγραμμα. Ἡ θεωρία ὅτι τὸ νόμισμα ἔχει ἀξίαν κατὰ συνθήκην δὲν εἶναι ἀντιληπτὸν εὐκόλως· ὅταν

Ἀποψη τῆς Χρυσούπολης (σημερινό Σκούταρι) ἀπὸ τῆς θάλασσης (Scutari, vue de la mer, sur la côte asiatique). DE AMICIS, Edmondo. Constantinople ouvrage traduit de l'Italien avec l'autorisation de l'Auteur par Mme J. Colomb et illustré de 183 dessins pris sur nature par C. Biseo, Παρίσι, Hachette, 1883, σ. 11

ὅμως εἶσαι φορτωμένος μὲ ρούβλια καὶ κινδυνεύεις νὰ ἀποθάνῃς ἀπὸ πείναν, ἐννοεῖς τὴν ἀλήθειαν. Δι' ἓνα κομμάτι ψωμὶ πληρώνεις περιουσίαν ὁλόκληρον τῆς ἄλλοτε ἐποχῆς. Καὶ ὁ Ἑβραῖος, ὁ ὁποῖος ἐξέσχισε τὴν [[τεμάχια]] σάρκα τῆς Ἄρκτου τοῦ Borra, ἐδῶ κάμνει λυσσασμένην ἔφοδον ἐπὶ τοῦ [[ιδίου]] αὐτοῦ πτώματος, τὸ ὁποῖον διαρρέει εἰς τεμάχια καὶ φέρεται πρὸς τὸν Βόσπορον ναυάγιον! Ἡ ἡμέρα διέρχεται ἄνευ ἰδιαίτερου ἀξιοσημειώτου γεγονότος καὶ ὁ ὕπνος, γλυκύτερος ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τοῦ Βοσπόρου, ἔρχεται νὰ

39. Δενδρόφυτες ακτές στον Βόσπορο με χαρακτηριστικό τοπίο, κοντά στο σημερινό χωριό Anadolu Kavağı. Απάγκιες τοποθεσίες και φρούρια στη σύζευξη Βοσπόρου και Εύξεινου Πόντου.

μᾶς ἀποκοιμίσῃ γλυκὰ καὶ νὰ ξεκουράσῃ ἀπὸ τοὺς κόπους τοῦ ἀρκετὰ περιπετειώδους καὶ πλήρους συγκινήσεων ταξιδίου.

2 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1919. ΤΡΙΤΗ

Μᾶς ἐπετράπη ἄνευ διατυπώσεων ἀπολυμάνσεως νὰ διέλθωμεν τὸν Βόσπορον καὶ νὰ ἀγκυροβολίσωμεν πρὸ τοῦ Σκουτάρεως⁴⁰. Φαντάζεσαι τὴν χαρὰν μας. Παύουν αἱ μικροδιασκεδάσεις καὶ τὰ παιγνίδια ποῦ εἴχομεν ἀρχίσει διὰ νὰ σκοτώσωμεν τὸν καιρὸν. Κατερχόμεθα ἀπὸ τὰ νερά τοῦ Βουγιούκ-δερέ⁴¹: Ἀπ' ἐδῶ ἀρχίζει κυρίως ὁ πραγματικὸς Βόσπορος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐφαρμόζεται μὲ κυριολεξίαν τὸ ὁμηρικὸν «ὕγρὸ κέλευθος». Πράγματι ὁ Βόσπορος παρουσιάζεται ἕνας δρόμος ἀπὸ νερὸ μὲ καμπὰς χαριτωμένας, πλαισιούμενος ἀπὸ τὰ δύο μέρη μὲ γηλόφους καταπρασίνους, οἱ ὅποιοι πολὺ συχνὰ σχίζονται εἰς μικρὰς σκιερὰς χαράδρας. Διερχόμενος αὐτὸν τὸν φαντασμαγορικὸν δρόμον, εὐρίσκειαι ἐνώπιον παρελάσεως μεγαλειώδους τοπείων Παραδεισίων, χλόης καταπρασίνου ποῦ σχηματίζει τάπητα ἀληθῆ βλαστήσεως ζωηρᾶς, ἡ ὁποία ἀναρριχᾶται εἰς ὑψώματα νωχελῆ, εἴτε κρύβεται εἰς τὰς σκιερὰς χαράδρας καὶ πολὺ συχνὰ διακόπτεται ἀπὸ θέρετρα καὶ συνοικισμοὺς παραλιακοὺς εἰς τοὺς ὁποίους ἀναγνωρίζεις Εὐρώπην καὶ Ἀνατολὴν μαζύ. Αἱ καλλοναὶ τῆς Γιάλτας ὑποχωροῦν πρὸ τοῦ Βοσπόρου: Ἐκεῖ ἡ φύσις ἔχει τι τὸ ἡμίαιον, τὸ σκοτεινόν, ἐνῶ εἰς τὸν Βόσπορον εἶναι ἴλαρὰ σὰν τὸν φωτοστέφανον τῶν ἀγίων, γελαστὴ σὰν τὸ πρόσωπο παιδιοῦ ποῦ ὄνειρεύεται ἀγγέλους, ἐρωτύλῃ σὰν τὰς χανούμισσας ποῦ φιλοξενεῖ. Εἶναι ἀνωτέρα πάσης περιγραφῆς. Ἡ μεθυστικὴ μαγεία τοῦ Βοσπόρου δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ οὔτε μὲ χρώματα οὔτε μὲ λέξεις. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θωπεύει [[τὴν φαντασίαν]] τὰς αἰσθήσεις εἶναι ἕνα συναῖσθημα μεταρσιώσεως χασισοπότου, εἶναι τὸ ξεψύχημα φευγαλέων ἀπηχήσεων μελωδίας οὐρανίας.

Ἀγκυροβολοῦμεν πρὸ τοῦ Σκουτάρεως. Ἡ ἀθάνατος πόλις τοῦ Βυζαντίου μὲ μεγαλεῖον Ὀλύμπιον ἔχει τὰς ὑψηλοτέρας του κορυφὰς βυθισμένας εἰς διαφανῆ ὁμιχλώδη ἀτμόσφαιραν. Ἡ ἀγία Σοφία, τὸ θρυλικὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τέμενος, προέχει ὅπως ὁ Ζεὺς εἰς τὸ Συνέδριον τῶν Θεῶν εἰς τὰ ἀθάνατά του δώματα. Ἡ Προποντίς, γαλακτώδης σὰν χανούμισσα, τὴν ὁποίαν δὲν εἶδε ποτὲ ἥλιος, ρυτιδοῦται ἐλαφρότατα. Τὰ νησιά, ὡς νηρηίδες λουόμεναι, περιβρέχονται ἀπὸ τοὺς ἐναγκαλισμοὺς τῆς Προποντίδος.

Ἐπιχειρῶ μίαν στιγμὴν ὅ,τι ὠραῖον εἶδα εἰς τὰς πόλεις τῆς Ρωσσίας νὰ φέρω εἰς ἕνα μέρος καὶ δὲν κατορθώνω νὰ σχηματίσω μίαν Κων/πολιν μὲ τὸν Βόσπορον καὶ τὰ νησιά.

Εὐτυχὲς τὸ Ἔθνος, τὸ ὁποῖον τὴν κατεῖχε καὶ θὰ κατέχη!

40. Το Σκούταρι ἢ Üsküdar εἶναι οἰκισμὸς στα περὶχωρα τῆς Κωνσταντινούπολης, στο νότιο ἄκρο του Βοσπόρου.

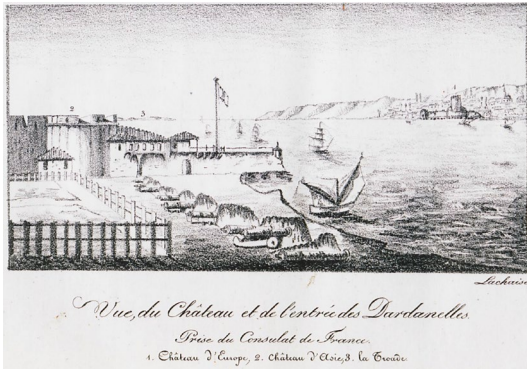
41. Κατὰ λέξιν σημαίνει μεγάλος κόλπος.

3 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1919. ΤΕΤΑΡΤΗ

Μόλις πρὸς τὸ βράδυ συνεπληρώθησαν αἱ διατυπώσεις ἀναχωρήσεως τῆς Ζαννέττας διὰ τὴν Μυτιλήνην. Ὅλοι αἱ ἐνέργειαι καὶ προσπάθειαι διὰ τὴν ἀποβίβασιν εἰς Κων/πολιν τῶν προωρισμένων δι' αὐτὴν 40 περίπου ἐπιβατῶν κατέληξαν εἰς ἀποτυχίαν. Ἐννοεῖς ὅτι ἡ θέσις των δὲν διαφέρει ἀπὸ τοῦ Ταντάλου ποῦ ἦτο καταδικασμένος νὰ βλέπῃ τὸ ρυάκι νὰ ἀπομακρύνεται προδοτικῶς ἀπὸ τὰ διψασμένα χεῖλη του τὴν ὥρα ποῦ τὸ ἤγγιζε διὰ νὰ σβύσῃ τὴν φλόγα του. Εἶναι ὁμως παρατηρημένον ὅτι οἱ νόμοι οἱ αὐστηροὶ καὶ αἱ ἀπαγορευτικαὶ διατάξεις εὐρίσκουν πάντοτε τοὺς ἐπιτηδεῖους διὰ νὰ τοὺς παραβοῦν καὶ ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐδῶ ὅ,τι συμβαίνει ἐν Ρωσσίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Ματαιοπονεῖς διὰ νὰ ἐπιτύχῃς ὅ,τι ζητεῖς διὰ τῆς ἐπισήμου ὁδοῦ· εἶναι ὁμως εὐκολώτατον νὰ τὸ ἔχῃς διὰ σκολιῶν ὁδῶν καὶ τεχνασμάτων.

Οἱ 40 ἐπιβάται τῆς Κων/πόλεως ἤϊρον τὸν τρόπον, παρὰ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ πλοιάρχου, νὰ φυγαδεύσουν τὰς ἀποσκευὰς των καὶ οἱ ἴδιοι νὰ διασκορπισθοῦν εἰς Χαϊδάρ-Πασὰ καὶ Καδὴ-κισὲ καὶ ἐκεῖθεν, ὡς κάτοικοι Κων/πόλεως, νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς Γαλατὰ. Ἦτο ἀργά, ὅταν κατῶρθωσα νὰ πείσω τὸν νομοταγὴ μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς φίλον κ. Πατρινὸν νὰ ἐξέλθωμεν καὶ ἡμεῖς. Ὑποχρεωμένοι νὰ συνεχίσωμεν τὸ ταξίδι μας μὲ τὴν Ζαννέτταν, εὐρέθημεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναβάλωμεν τὴν ἐπίσκεψιν τῶν Πατριαρχείων διὰ τὴν ἀποστολὴν μας κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν.

Ἐκ Κων/πόλεως προστίθεται συνταξιδιώτης ὁ κ. Ἀρ. Κανάκης⁴², νέος εὐχάριστος, γλυκύς, περιποιητικὸς καὶ μὲ τρόπους καλλίστης ἀνατροφῆς.

Ἀποψη τῶν κάστρων τῶν Δαρδανελλίων. Στα ἀριστερὰ τὸ Κάστρο Σουλτανιγιέ καὶ στα δεξιὰ τὸ κάστρο Κιλίτ Μπαχίρ. LACHAISE. Costumes de l'Empire turc, avec des notes explicatives; Vues de Constantinople, des Dardanelles et de Smyrne, prises en 1817, 1818, 1819, 1820, Παρίσι, Pélicier, Janet et Cotele, MDCCCXXI [=1821]

4 ΑΠΡΙΛΙΟΥ. ΠΕΜΠΤΗ

Ἐξακολουθεῖ ἡ παρέα μας τὰ σχόλια καὶ τὰς εὐφυολογίας τῆς χθεσινῆς βραδυᾶς εἰς βάρος μου. Τί εἶχε συμβῆ; Τὸ πολυσύνθετο κρεβάτι μου εὐρίσκεται κοντὰ εἰς τὸν φεγγίτην, ποῦ μένει ἀνοικτὸς τὴν ἡμέρα διὰ ἀερισμόν. Ὅταν χθὲς τὴν νύκτα κατέβηκα νὰ κατακλιθῶ, εὐρίσκω τὴν παρέαν μας ἐπηυξημένην μὲ τὴν κυρίαν καὶ δδα Κουρουμπακάλη καὶ ἄλλας νὰ περιτριγυρίζουν τὴν περίφημον κλίνην μου μὲ χέρια σταυρωμένα καὶ νὰ κρυφομιλοῦν. Ποῦ νὰ φαντασθῶ εἰς τί

42. Ο Αρ. Κανάκης ἦταν μέλος τοῦ ευρύτερου συγγενικοῦ καὶ επιχειρηματικοῦ δικτύου τῆς οικογένειας Σιφναίου. Βλ. Ευρυδίκη Σιφναίου, *Ἑλληνες ἔμποροι στὴν Αἰοφικὴ*, ὁ.π., σ. 286.

ὀφείλω αὐτὴν τὴν τιμὴν! Μὲ ὑποδέχονται μὲ καγχασμοὺς καὶ σαρδονίους γέλωτας. Εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀπορίας μου δεικνύουν τὸν καναπέ μου δηλ. τὸ κρεβατάκι μου βρεγμένο. Κατὰ τὸν νόμον τῶν μιμητικῶν κινήσεων εὐρίσκομαι καὶ ἐγὼ μὲ σταυρωμένα τὰ χέρια. Τὰ συλλυπητήριά τους τὰ ὑποκριτικὰ δὲν εἶναι ἱκανὰ νὰ μὲ παρηγορήσουν, ἀφοῦ δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ στεγνώσουν τὸ κρεβατάκι μου διὰ νὰ ἡσυχάσω τὴν

Καλλίπολη. CHOISEUL-GOUFFIER, Gabriel Florent Auguste de. *Voyage pittoresque de la Grèce*, Παρίσι, J.-J. Blaise, M.DCCC.XXII [=1822], σ. 447

νύκτα. Τοὺς οἰστρηλατεῖ πειρακτικὴ διάθεσις· εὐρίσκουν θέμα διασκεδάσεως εἰς τὸ πάθημά μου καὶ ἀρχίζουν εὐφυολογίας καὶ σχόλια περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ὕγρου, ἐνῶ ἐγὼ μένω βωβὸς πρὸ τῆς συμφορᾶς. Διατυποῦνται διάφοροι γινῶμαι καὶ διαγνώσεις καὶ ἡ πλειοψηφία καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ὕγρον δὲν δύναται νὰ ᾔῃ ξένον πρὸς τὸν Νανάκην καὶ τὸν Τέτικ τῆς Ρούρας. Τὰ χαριτωμένα αὐτὰ παιδάκια τὰ ἀγαπῶ πολὺ· δὲν ἡδυνάμην ὅμως νὰ τρέφω συμπάθειαν καὶ πρὸς τὸ ὕγρό τους. Δὲν τολμῶ νὰ θίξω τὸ κλινোসκέπασμα διὰ νὰ ἀντιληφθῶ τὰς διαστάσεις τοῦ κακοῦ καὶ τὸν βαθμὸν τῆς εἰσχωρήσεως τοῦ ὕγρου. Ὅπου ἀρχίζει ὁλόκληρος φιλολογία. Κατ' ἄλλους εἶναι κάζο πενσάτο τὸ πάθημά μου· κατ' ἄλλους κάζο χυσάτο· κατ' ἄλλους κάζο βρεξάτο καὶ κατ' ἄλλους κάζο περιλουσάτο. Ὁ μόνος συγκινηθεὶς ἐπὶ τέλους εἶναι ὁ κ. Πατρινὸς, ὁ κύριος κόντες κατὰ τὴν δδα Μουχτοπούλου καὶ *pater familias* κατ' ἐμέ. Μὲ ἄκραν προσοχὴν σηκώνει ἀπὸ τὸ ἄκρον τὸ σκέπασμα, τὸ διπλώνει, φέρει ἐπάνω τὸ στεγνὸν μέρος καὶ μετριάζει τὸ πάθημά μου. Ὅταν διελύθη ἡ ὁμήγυρις, ἐξηκολούθη νὰ καγχάζῃ χωρὶς νὰ σέβεται τὰ νεῦρα μου.

Αἱ ἐντυπώσεις αὗται τῆς βραδυνῆς ἦσαν τὸ θέμα τῆς γενικῆς ὁμιλίας καὶ σήμερον τὸ πρωί. Μόνον μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, ὅταν ἐφθάσαμεν εἰς τὸ στόμιον τοῦ Ἑλλησπόντου, μὲ τὰς νέας ἐντυπώσεις τῆς ἡμέρας ἤρχισαν νὰ μὴν ὁμιλοῦν διὰ τὸ πάθημά μου.

Ὁ Ἑλλήσποντος εἶναι ἀντιγραφὴ τοῦ Βοσπόρου εἰς μεγάλην κλίμακα ὑπὸ τὴν ἔννοιαν «ὕγρᾳς κελεύθου» τοῦ Ὀμήρου μέ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ ξηρὰ, ἡ ὁποία τὴν ἐναγκαλίζεται, εἶναι λεῖα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μὲ ἐλαφρὸν κυματισμὸν γηλόφων χαμηλῶν καὶ ὑστερεῖ τοῦ Βοσπόρου εἰς τὴν πλουσίαν βλάστησιν, τὴν πυκνότητά καὶ τὴν χάριν τῶν χωρίων καὶ συνοικισμῶν. Εὐθὺς ἀπὸ τὴν εἴσοδον διαγράφει ἐλιγμοὺς ὀφιοειδεῖς, ἀλλοῦ στενοὺς καὶ ἀλλοῦ πλατεῖς. Ἐδῶ ἡ θάλασσα εἰσχωρεῖ εἰς τὴν ξηρὰν σὰν νὰ ζητῇ καταφύγιον, ἐκεῖ ἡ ξηρὰ χώνεται εἰς τὴν θάλασσαν ὡς ὀχληρὸς ἐπισκέπτης. Ἡ ἐρημία, ἡ ὁποία βασιλεύει πέρα γιὰ πέρα, σὲ δίδει νὰ ἐννοήσῃς ὅτι ἐριννύες ἤλθον καὶ πέρασαν ἀπ' αὐτὰ τὰ μέρη. Τὰ ἄλλοτε περίφημα φρούρια Κελέτ-πάχρ, Σέδελ-πάχρ μὲ τὰ συντρίμματα τῶν φρουρίων καὶ χαρακτηρισμάτων, αἱ κεναὶ θέσεις τῶν τηλεβολοστοιχειῶν, τὰ τηλεβόλα, τὰ ὁποῖα εἰς δυσδιάκριτα μέρη καὶ ὑπὸ τὴν πρασινάδα τεχνητῶν ὑψωμάτων μὲ χαίνοντα στόματα κατεδικάσθησαν

εἰς ἀχρηστίαν, ὅμοια μὲ φαρμακερὰ φεῖδια κρυμμένα ὑπὸ χλόην, τῶν ὁποίων ἀφήρεσαν τὸ δηλητήριο, πολεμικὰ ἀφωπλισμένα, πεταμένα σὰν σκελετοὶ εἰς τὴν παραλίαν, μὲ μύρια στόματα διαλαλοῦν εἰς τὸν διαβάτην ὅτι αὐτὸ τὸ μέρος ὑπῆρξε θέατρον πολεμικῶν γεγονότων ἐσχάτης λύσσης καὶ πείσματος.

Ἡ Καλλίπολις βωβῇ ὡς νεκρόπολις, τὰ Δαρδανέλλια μὲ παράθυρα καὶ θύρας ἀνοικτὰς εἰς ὅλα τὰ σημεῖα, λὲς ὅτι θρηνοῦν τὴν εὐτυχίαν καὶ χαράν, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ καιροῦ ἔφυγαν ἀπὸ αὐτὴν τὴν γωνίαν τρομαγμένοι ἀπὸ τὸν δαίμονα τῆς καταστροφῆς, ὁ ὁποῖος ἦλθε νὰ ἐγκατασταθῇ. Αποτείνω μερικὰς ἐρωτήσεις εἰς τὸν Τοῦρκον ἀστυνόμον, ὁ ὁποῖος μᾶς πλησιάζει. Εἶναι φουσκωμένος ἀπὸ ἀδράνειαν καὶ τὴν χρῆσιν ποτοῦ. Εἰς τὸ ὅλον τὸν ἀναγινώσκω ὡς ὁπαδὸν τοῦ πεπρωμένου. Εἶναι τύπος τοῦ Τούρκου, ὁ ὁποῖος αἷτια καὶ αἰτιατὰ δὲν γνωρίζει, οὔτε ἀναγνωρίζει. Μοῦ ἔλεγε λοιπὸν μὲ τὴν ἀπάθειαν ἀνθρώπου ὑπνωτισμένου ἀπὸ μοιρολατρείαν καὶ ὁμιλοῦντος ἐξ ὑποβολῆς: «ἡ καταστροφή εἶναι μεγαλειτέρα εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ψυχὴ δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ, εἰς τοὺς χριστιανοὺς δὲν ἐπετράπη ἀκόμη νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς ἐστίας των». Στενοχωρεῖται ὅμως ὡς πταίστης νὰ συνεχίσῃ αὐτὴν τὴν ὁμιλίαν, νομίζει ὅτι ὁμιλεῖ μὲ ἄνθρωπον ἐλθόντα δι' ἐκδίκησιν καὶ ζητοῦντα λόγον. Διακόπτω καὶ ἐγὼ τὴν ὁμιλίαν εὐρίσκων ἀρκετὴν τὴν καταδίκην του: νὰ πλανᾶται ὡς φάσμα καὶ κουκουβάγια ἐπάνω εἰς τὰ ἐρείπια, τὰ ὁποῖα συνεσώρευσεν ἡ Τουρκικὴ ἀπερισκεψία καὶ βαρβαρότης.

Ὅταν βγήκαμε ἔξω ἀπὸ τὸν Ἑλλήσποντον, ἕνα καράβι μὲ ὀλόλευκα πανιά, ἔλαφρὸ πεταχτὸ σὰν γλᾶρος εἰς τὰ κύματα ἐπάνω, μὲ φλοῖσβον γλυκύτατον ἔσχιζε δεξιὰ μας τὴν θάλασσαν καὶ ἐχάνετο μακρυὰ λουζόμενο σὲ ἀφροστεφανωμένα κύματα, ἐνῶ συγχρόνως μὲ τὴν κυανόλευκον μᾶς χαιρετοῦσε μὲ χάριν συγκινητικὴν. Ὅλοι συνεκινήθησαν, πολλοὶ ἐδάκρυσαν. Ἀκόμη δὲν μπορῶ νὰ ἐξηγήσω γιατί μᾶς συνεκίνησε αὐτὸ τὸ ὀλόλευκο καράβι μὲ τὴν κυανόλευκον, ποῦ ἀντιπαρῆλθε ὅπως οἱ ἀρχαῖοι οἰωνοί. Μετ' ὀλίγον διακρίνομεν τὴν Τένεδον μὲ τοὺς ἀνεμομύλους της, [[ποῦ]] οἱ ὁποῖοι ὁμοιάζουν ἀπὸ μακρυὰ εἰλητάρια ἀρχαῖα. Εἶχε νυκτώσει. Ὑπάρχουν φόβοι ἀπὸ τορπίλλας πλωτάς. Πρέπει νὰ διανυκτερεύσωμεν ἐδῶ. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποῦ συμφωνοῦν ὅλοι καὶ μὲ τὸ θάρρος, τὸ ὁποῖον θέλουν νὰ δανεισθοῦν καὶ νὰ δώσουν ὁ εἷς εἰς τὸν ἄλλον, ζητοῦν νὰ μειώσουν καὶ νὰ ἐξουδετερώσουν τὸν κίνδυνον ἀπὸ τὰς τορπίλλας, διότι ὅλοι ἀνεξαίρετως δὲν ἔχουν πλεον ὑπομονήν, θέλουν νὰ φθάσουν μία ὥρα ἐνωρίτερα εἰς τὴν πατρίδα τους τὴν Μυτιλήνην, τὴν ὁποίαν ἔχουν νὰ δοῦν χρόνια. Μία ὀλόκληρη νύκτα καθυστέρησις! Ὡ! Αὕτῃ ἡ νύκτα εἶναι ἀτέλειωτη, ὅπως ἡ Μ. Ἑβδομάδα διὰ τὸν νηστεύοντα. Ὅταν ἀπὸ τὸ ἐκεῖ ἀγκυροβολημένον Ἀγγλικὸ πολεμικὸ μᾶς ἐδηλώθη ὅτι δυνάμεθα νὰ συνεχίσωμε τὸ δρομολόγιον ἀκολουθοῦντες τὴν γραμμὴν, τὴν ὁποίαν ἔδειξαν, ἡ Ζαννέττα ἔγινε ἀνάστατος ἀπὸ χαρὰν καὶ ἐνθουσιασμόν, ὅσον δὲν ἦσθάνθησαν οἱ μύριοι τοῦ Ξενοφῶντος, ὅταν εἶδον τὴν θάλασσαν, οἱ σύντροφοι τοῦ Κολόμβου, ὅταν εἶδον φῶς, καὶ οἱ Σταυροφόροι, ὅταν ἐπάτησαν τὰ ἅγια χῶματα. Ὁ πλοίαρχος δίδει διαταγὰς εἰς τὸν πηδαλιούχον δέκα φορὰς δεξιὰ καὶ ἄλλας τόσας φορὰς ἀριστερὰ εἰς ἕνα δευτερόλεπτον ὅτι θερμασται εἰς μίαν στιγμὴν θέλουν νὰ καύσουν ὅλα τὰ κάρβουνα. Ὁ χαριτωμένος Νανάκης σκέπτεται ὅτι πρέπει νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν ἐξαδέλφην του

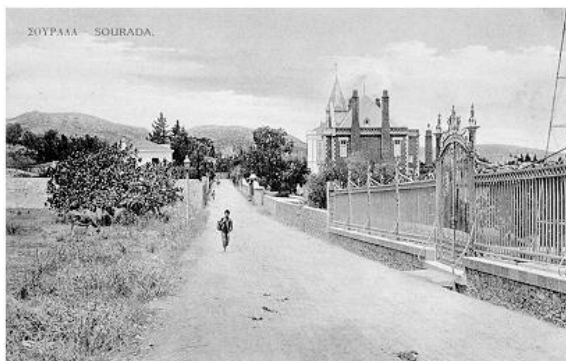
α.

γ.

β.

δ.

- α. Η προκυμαία της Μυτιλήνης γύρω στα 1919
β. Κεντρικός δρόμος στην αγορά της Μυτιλήνης
γ. Άποψη της Σουράδας, στην είσοδο της πόλης της Μυτιλήνης από τα νότια
δ. Δρόμος στη Σουράδα. Στο βάθος διακρίνεται η έπαυλη Αλεπουδέλη

Ρίταν, την οποίαν γνωρίζει ἐξ ἀκοῆς. Μοῦ δίδει ἓνα χαρτάκι, εἰς τὸ ὁποῖον γράφει μερικοὺς κύκλους· εἶναι τὸ τηλεγράφημά του. Αἱ κυρίαι μὲ σπουδὴν [[διορθώνουν]] ἐτοιμάζουν τὰς ἀποσκευὰς των, διότι θὰ φθάσωμεν ἔνωρίς εἰς τὴν Μυτιλήνην καὶ δὲν θὰ ἔχουν καιρόν. Ὅλοι εἶναι πολυάσχολοι.

Ἡ Ζαννέττα ἐν τῷ μεταξύ προχωρεῖ μὲ ἀσυνήθη ταχύτητα. Ἀλλά! Αὐτὸ τὸ αἰώνιον ἀλλά!... Ἡ θάλασσα, ὄργανον ἀπὸ τὰ πολλὰ, τὰ ὁποῖα διαθέτει τὸ θεῖον διὰ νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν χαρὰν καὶ εὐτυχίαν, ἐκεῖ ποὺ ἀπλώνουν οἱ ἄνθρωποι τὰ χέρια διὰ νὰ τὴν πιάσουν, ἀρχίζει νὰ ἀγριεύεται. Ἡ εὐτυχία καὶ ἡ χαρά, ἀπὸ τὰ ἀκριβώτερα καὶ σπανιώτερα δῶρα

θεοῦ φθονεροῦ, δίδονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους δύσκολα καὶ πολὺ ἀργά. Τὸ θεῖον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπὶ τῆς διανομῆς των, ἔχει τὴν γλισχρότητα Ἑβραίου τοκογλύφου καὶ τὰ ζυγίζει μὲ ζυγαριὰ φαρμακείου. Ἐπρεπε νὰ παραιτηθῶ ἀπὸ τὴν ἀπόλαυσιν, τὴν ὁποῖαν παρουσίαζε ἡ θάλασσα φωσφορίζουσα περιέργως, πέρα καὶ πέρα φαινόμενον πρωτοφανὲς εἰς τὴν ζωὴν μου. Ἦτο καιρὸς νὰ καταφύγω εἰς τὸ σωσίβιόν μου, τὸ κρεβάτι μου ἐννοῶ. Μὲ βήματα μεθυσμένου διασκελίζω τὸ κατὰστροφικὸν καὶ φθάνω εἰς τὸν προορισμόν μου εὐχαριστημένος διότι ἔφθασα σῶος. Μετ' ὀλίγον ἀκούω νὰ κλείουν ἐρμητικῶς τὰς ἀποθήκας διὰ νὰ μὴ εἰσέλθουν νερά. Μὲ πειράζει ἡ ἰδέα ὅτι ὁ πλοίαρχος μᾶς βλέπει σὰν τὲς ὄρνιθες, τὰς ὁποίας περιορίζουν εἰς τὸ κοτέτσι. Ἀκούω νὰ σπάνουν τὰ κύματα ἄγρια εἰς τὰ πλευρά τῆς Ζαννέττας καὶ νὰ ροχθοῦν μὲ βοητὸ καὶ ρογχάλισμα εἰς τὴν διαπασῶν τοῦ κ. Πατρινου. Ἐνόμιζες ὅτι εἶναι τὸ προανάκρουσμα τῆς δευτέρας παρουσίας. Ἐκ διαλειμμάτων ὁ ἔλιξ τῆς Ζαννέττας στρεφόμενος εἰς τὸν ἀέρα ὠμίλει μὲ φωνὴν Ἀρχαγγέλου, τὴν ὁποῖαν ἀκούοντα θὰ ζωντανεύσουν τὰ ὅσα εἰς τὰ μνημεῖα κατὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν. Ὅπως δὲν θὰ ἤθελα νὰ ἀκούσω αὐτὴν τὴν φωνήν, ἔξω καὶ ἂν θὰ μὲ ὁδηγήσουν εἰς τὸν Παράδεισον, δὲν θέλω νὰ ἀκούσω καὶ τοὺς τριγμοὺς τοῦ ἔλικος· ἀπλώνω τρίδιπλα τὴν κουβέρτα εἰς τὸ κεφάλι μου διὰ νὰ μὴ ἀντιληφθῶ τίποτε.

Ἐνα ἀπὸ τὰ μεγαλείτερα δῶρα τῆς θείας Προνοίας, καὶ ἀντιφάρμακον εἰς τὰς δυστυχίας αὐτοῦ τοῦ κόσμου, εἶναι ὁ ὕπνος. Δὲν λυποῦμαι τόσον τὸν ρακένδυτον, ὅσον τὸν πάσχοντα ἀπὸ ἀϋπνίας. Μὲ εἶχε καταλάβει ὁ ὕπνος. Ὁ ἔλιξ δὲν ἦτο πλέον δι' ἐμένα ἢ φωνὴ τοῦ Ἀρχαγγέλου· ἦτο ὁ κανονικὸς ρυθμὸς μύλου διὰ νὰ νανουρίσῃ τὸν μυλωνᾶ.

5 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1919. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ

Ὅταν τὸ πρωὶ ἐξύπνησα, ἔμαθα ὅτι ἡ Ζαννέτα ἐπὶ ἓνα διάστημα τὴν νύκτα ἦτο ἀκυβέρνητος καὶ ἐχόρευεν βάλς σὰν μεθυσμένος. Ἀλλὰ καὶ ἡ θάλασσα εἶχε κουρασθῇ σὰν τὸ τρελλὸ ἄλογο, τὸ ὁποῖον τρέχει ἀνυπότακτο καὶ εἰς τὰ τελευταῖα ξεθυμαίνει ἀφίνον νὰ τρέχουν ἀπὸ τὸ στόμα του ἀφροί. Εἶχομεν εἰσέλθει εἰς ἀκτῖνα προφυλασσομένην ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς Μυτιλήνης, τὰ ὅποια νομίζεις ὅτι χορεύουν καὶ παρελαύνουν ὑπενθυμίζοντα τὸν στρόβιλον τῶν Μεβλεβήδων⁴³.

Πλησιάζομεν πρὸς τὴν πόλιν Μυτιλήνην. Ὁ κ. Β. Σιφναῖος μὲ μεγάλῃν του εὐχαρίστησιν ἀναλαμβάνει καθήκοντα ξεναγοῦ καὶ μοῦ ἐξηγεῖ ὅ,τι βλέπομεν. Ἡ ψυχικὴ του διάθεσις ὅτι ἐπιστρέφει εἰς τὴν γενέτειράν του, ἐλευθέραν πλέον Ἑλλάδα, μετὰ τὴν Μπολσεβικικὴν ἀναρχίαν, ἡ ἐσωτερικὴ του ἱκανοποίησις ὅτι διασώζει τοὺς κόπους τῶν ιδρώτων του ἐν Ρωσσίᾳ, ἡ κρυφία του ὑπερηφάνεια ὅτι ἡ Ζαννέτα του, διασχίσασα τόσας θαλάσσας, τὸν

43. Των δερβίσηδων.

ἀποδίδει εἰς τὴν γενέτειράν του, ὅλα αὐτὰ δι' ἓνα παρατηρητὴν δὲν ἦσαν ἀπὸ τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα κρύβονται, ἐνῶ ἡ μετριοφροσύνη τοῦ ἀνδρὸς οὐδὲν προδίδει.

Ἡ Μυτιλήνη ἀρχίζει νὰ παρουσιάσῃ ἐνδιαφέρον καὶ δι' ἡμᾶς τοὺς ξένους. Εἶναι ἡ πρώτη ἐλευθέρα Ἑλληνικὴ πόλις, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσερχόμεθα μετὰ πολυήμερον ταξίδιον. Στενωτέρα εἰς τὸ κέντρον, ἀπλοῦται κατὰ τὰ ἄκρα ἐπὶ δύο γηλόφων μὲ κτίρια ἀναπνέοντα ἐλεύθερα καὶ ἀναπαύόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μέσα εἰς κήπους καὶ αὐλὰς μὲ δένδρα. Ἐκκωφαντικὸς συριγμὸς τῆς Ζαννέττας πληροῖ τὴν ἀτμόσφαιραν. Εἰσερχόμεθα εἰς τὸν λιμένα ὑπὸ τοὺς διαρκεῖς συριγμούς της. Ὁ καπετὰν-Παντελῆς ἔχει ὕψος ἐξερευνητοῦ τοῦ Β. Πόλου ἐπιστρέφοντος μετὰ ἐξερευνήσεις περιπετειώδεις. Προσέρχονται ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου οἱ συγγενεῖς καὶ οἰκεῖοι τῶν κ. Σιφναίου: ὁ κ. Δ. Σιφναῖος, μέσης ἡλικίας, τύπος συμπαθητικὸς μὲ ὕψος καθ' ὅλον γνησίου ἀριστοκράτου· ἡ κυρία Π. Καμπούρη Σαπφώ, ἀδελφὴ τῶν κ. Σιφναίου, ζωηρά, εὐθυμος, μὲ φωνὴν σταθερὰν καὶ ἡχηράν, ἀπὸ τοὺς χαρακτῆρας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν ἀποκαλύπτονται ὅπως εἶναι, ἀκέραιοι, ἀπέριττοι, εἰλικρινεῖς· αἱ ἀδελφαὶ τῆς κ. Ἑλένης Ι. Σιφναίου, μὲ τὸν ἰδιάζοντα εἰς τὴν οἰκογένειαν αὐτὴν τόνον, γλυκύτητα ὀφθαλμῶν, χάριν τῶν κινήσεων, λεπτότητα τῶν τρόπων καὶ τὸ γελαστὸν πρόσωπον.

Δὲν ἐφантаζόμην ποτὲ τόσον γλήγορα νὰ ἴδω ἐν τῇ πραγματικότητι ὅσα σχετικὰ σοῦ ἔγραψα κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς Ζαννέττας ἀπὸ τὸ Ταϊγάνι. Μετὰ τὰ πρῶτα φιλήματα, τὰ ἀνταλλαγέντα μετὰ τῶν συναντωμένων συγγενῶν, αἱ πρῶται λέξεις, αἱ ὁποῖαι διεσταυρώνοντο ἦσαν: «Καλὲ τί λές; Κρίμα· τὸν δυστυχή! ... Ἀλήθεια; Ὡραῖα· μὰ τόσον ἄλλαξες, ποῦ νὰ σὲ γνωρίσω ...»

Ἡ συγκίνησις, ἡ ὁποία θέλει νὰ συγκρατηθῇ καὶ δὲν κατορθώνει, τὰ δάκρυα τῆς χαρᾶς, τὰ ὁποῖα θαρρεῖς ἐντρέπονται ποῦ χύνονται καὶ συγχρόνως γελοῦν εἶναι κάτι τι ἄξιον νὰ περιγραφῇ ἀπὸ ἰσχυρότερον κάλαμον. Ἡ σημερινὴ συγκίνησις εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν συγκίνησιν τοῦ Ταϊγανίου. Ἐκεῖ ἦτο συγκίνησις καρδιᾶς ποῦ ἐπνίγετο, ἔπαλλε· ἐδῶ εἶναι συγκίνησις καρδιᾶς ποῦ δὲν χωρεῖ τὴν εὐτυχίαν καὶ χαράν της, ποῦ νομίζει ὅτι ὀνειρεύεται. Καὶ ἓνας ξένος δὲν μπορεῖ νὰ μείνῃ ἀσυγκίνητος πρὸ μίας τοιαύτης συγκινήσεως.

Εἰς τὴν Μυτιλήνην θὰ μείνωμεν ὀλίγας ἡμέρας. Ἐπιφυλάσσομαι νὰ σοῦ γράψω τὰς ἐντυπώσεις μου περὶ αὐτῆς ἐκ τοῦ σύνεγγυς.

6-12 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1919

Ἀκριβῶς εἶναι μία ἐβδομάδα ὅπου μένομεν ἐν Μυτιλήνῃ. Καὶ τὸ εὐχάριστον εἶναι ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ ἦναι πολυάριθμος, μὲ ἐλαχίστας ἀβαρίας, ἡ συντροφιά μας. Εἴμεθα περίπου 14 πρόσωπα παντοῦ: εἰς τὸ φαγί, εἰς τὸν δρόμον, εἰς τὴν ἐξοχὴν μαζί. Καὶ δι' αὐτὸ βέβαια προκαλοῦμεν περισσότερον τὴν προσοχὴν τοῦ κόσμου. Ἡ ἀνάγκη νὰ δώσουν ἓνα ὄνομα εἰς τὴν πολυθόρυβον συντροφίαν μας, ὁ τόνος τῆς προελεύσεώς μας, τὸ ξανθὸν ὑπογένειον τοῦ κ. Πατρινοῦ συνετέλεσαν νὰ μᾶς βαπτίσουν «Μπολσεβίκους»· εἰς τὴν Μυτιλήνην

ὁμιλοῦν δι' ἡμᾶς με αὐτὸ τὸ ὄνομα. - Πολὺ συχνὰ μᾶς τιμοῦν διὰ τῆς συναναστροφῆς των καὶ ὁ κ. καὶ ἡ κ. Γ. Ἀντωνιάδου, συνταξιδεύσαντες ἀπὸ Ταϊγάνι. Ὁ κ. Γ. Ἀντωνιάδης, γέρων εὐθυτενής, ὀλιγομίλητος, ἀπολαύων τοῦ γενικοῦ σεβασμοῦ, καὶ ὅταν σιωπᾷ, μετὰ τὸ ἐπιεικὲς του καὶ γελαστὸ βλέμμα λαμβάνει μέρος εἰς τὰς διασκεδάσεις καὶ τοὺς χαριεντισμούς μας. Ἡ κ. Γ. Ἀντωνιάδου, ἡλικιωμένη ὁπωσοῦν, ὁμοιάζει τὰ ρόδα, τὰ ὅποια δὲν ξεφυλλίζονται εἰς ὀλίγα ἡμερονύκτια καὶ εὐωδιάζουν καὶ τὰς παραμονὰς τῆς ἐκλείψεως των· ποτὲ δὲν θὰ γίνη γιαγιά ἔχουσα προορισμὸν νὰ λέγῃ παραμύθια εἰς τὰ ἐγγονάκια της, ἀλλὰ πάντοτε θὰ μεῖνῃ κυρία τοῦ σαλονιοῦ, φίλη τοῦ ὥραιου καὶ τῆς καθαριότητος.

Εἰς τὰς 6 (Σάββατον) αἱ οἰκογένειαι τῶν κ. ἀδ. Σιφναίου μᾶς διωργάνωσαν ἐκδρομὴν εἰς τοῦ Ἀκλειδιοῦ⁴⁴, τοποθεσίαν ἔξοχον. Ἡ γενικὴ προτίμησις ἦτο νὰ πάρωμε βάρκα καὶ νὰ βγοῦμε εἰς τὴν «Γωνιά», τρόπον τινὰ σκάλαν τοῦ Ἀκλειδιοῦ. Ἐκ περιτροπῆς κωπηλατοῦν ὁ κ. Β. Σιφναῖος, διακριθεὶς εἰς τὴν δύναμιν, ἡ δις Πατρινοῦ, διακριθεῖσα εἰς τὴν ἀντοχήν· προκληθεὶς ἔπιασα τὰ κουπιά· ἀπερρίφθην ὅμως μετὰ πολλῶν ἐπαίνων, διότι κανεὶς δὲν εἶχεν ὄρεξιν διὰ ψυχρολουσίαν.

Ἀπ' τὴν «Γωνιά» ἀκολουθοῦμεν ἓνα δρόμον ἀνηφορικόν, ὀφιοειδῆ, κατασπαρμένον δεξιά, ἀριστερὰ με παπαροῦνες κόκκινες σὰν νὰ ἔχουν πιττὰ αἷμα, με χόρτα τοῦ σκορπίζου μωριὰ τοῦ βουνοῦ καὶ φθάνομεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, ἓνα παρεκκλήσι ἐξοχικόν, συμμαζεμένον, ὥραϊο με κωδωνοστάσιον ὑψηλὸν πολὺ, ἀναλόγως τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὀρθούμενον με ὕψος πύργου Ἐἰφελ.

Ἀνάβομε κερὰ καὶ τῇ ὑποδείξει τοῦ κ. Β. Σιφναίου τρέχομεν εἰς τὸ παρακείμενον καφε-νεῖον «Λυκαβηττὸς» διὰ νὰ θαυμάσωμεν τὴν φύσιν. Διὰ νὰ ἀπολαύσῃς τὴν Μυτιλήνην χωρὶς ἄλλο παρατηρητήριον πρέπει νὰ ἐκλέξῃς αὐτὴν τὴν τοποθεσίαν. Ἀριστερὰ ἀναπαύεται ἡ πόλις Μυτιλήνη, φρουρουμένη τρόπον τινὰ ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολιν της, σχηματίζουσαν προεξοχὴν εἰς τὴν θάλασσαν· ἀριστερὰ καὶ ὑπὸ τοὺς πόδας ἔχεις τὰς ἐξοχικὰς ἐπαύλεις με δρόμους ρωμαντικοὺς κανονικοὺς· εἰς πολλὰ μέρη ἐκτάσεις ἐλαιοδένδρων μετὰ τὸ ἰδιαίζον εἰς αὐτὰ ἀναπαυτικὸν διὰ τὸ βλέμμα χρῶμα, εἰς παράταξιν στρατιωτικὴν· ἐμπρὸς ἀπλοῦται γαληνιαία ἢ θάλασσα, πλαιοιουμένη μακρὰ, εἰς τὸ βάθος, ἀπὸ τὴν Δυτ. Ἀσιατικὴν παραλίαν. Ὁ μόνος τρόπος νὰ ἀπολαύσῃς αὐτὴν τὴν ὥραϊαν φύσιν εἶναι νὰ σταυρώσῃς τὰ χέρια καὶ νὰ βλέπῃς. Σὲ μιὰ στιγμὴ νομίζεις ὅτι ζωντανεύουν ὅλα ὅσα βλέπεις καὶ σοὺ ὁμιλοῦν μίαν μυστηριώδη γλῶσσαν. Τὰ ἐλαιόδενδρα σὲ ψιθυρίζουν σεμνὰ καὶ παρθενικά: «Ἡμεῖς εἴμεθα ποῦ ἐνεπιστεύετο ὁ Ἰησοῦς τοὺς πόνους του καὶ εἰς τὴν συντροφίαν μας εὗρισκε θεῖαν παρηγορίαν, ...» Ἐλα, ἂν θέλῃς θεῖαν ἔκστασιν». Ἡ χλόη καὶ πρασινάδα λέγουν: «Εἴσαι κουρασμένος;» Ἐλα νὰ σὲ ξεκουράσω· ἔλα νὰ πάρῃς ἀπὸ ἡμᾶς δύναμιν, τὴν ὁποῖαν δὲν θὰ σοὺ δώσουν τὰ καλλίτερα ἰατρικά». Ἡ θάλασσα μετὰ τὴν ἀντικρυνὴν παραλίαν φωνάζουν:

44. Συνοικία πρὸς τὴν νότια ἐξοδὸς τῆς πόλεως τῆς Μυτιλήνης, στὴν ὁποία ἀκόμα σήμερα σώζονται ἐξοχικὲς ἐπαύλεις.

«Απόλαυσέ μας διὰ νὰ ἀνοίξουν οἱ ὀρίζοντες τοῦ νοῦ καὶ τῆς σκέψεώς σου». Αἱ σκιαὶ ἀπὸ τὰ πυκνὰ δένδρα προσκαλοῦν: «Ἐλα σ' ἐμᾶς, ἂν θέλῃς ποίησιν καὶ ἔμπνευσιν».

Ἀφοῦ ἀπολαύσαμεν αὐτὴν τὴν ὡραίαν φύσιν ὅσο ἠθέλαμεν καὶ ἐπεσκέφθημεν τὸ ἐξοχικὸ σπίτι τοῦ κ. Β. Σιφναίου, ὠδηγήθημεν εἰς τὸ μέγαρον ὅπου ἐφιλοξενήθη ἐπὶ τέσσαρας μῆνας ἡ Ἐθνικὴ Κυβέρνησις, ἕνα λαμπρὸν τέλειον κτίριον μὲ ἀναμνηστικὴν μαρμαρίνην πλάκα φέρουσιν τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς Ἐθνικῆς Κυβερνήσεως. Εἰς τὸ κτίριον αὐτὸ ὠρίμασε καὶ κατεστρώθη ὑπὸ τοῦ κ. Βενιζέλου τὸ σχέδιον νὰ ἐπιβληθῇ δι' ἐπαναστάσεως εἰς αὐταρχικὸν μονάρχη, νὰ παραμερίσῃ καὶ ἀφήσῃ ἐλευθέραν τὴν ὁδὸν τῶν ἐθνικῶν πεπρωμένων διὰ νὰ τὴν βαδίσῃ ἀκώλυτος ὁ λαὸς παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Συνεννοήσεως, τῶν προστατριῶν δυνάμεων⁴⁵. Ἡ σκέψις αὕτη δίδει ἕνα ἰδιαίτερον μεγαλεῖον εἰς τὸ καθ' αὐτὸ ὡραῖον τοῦτο κτίριον, καθὼς καὶ ἐπιβλητικότητα προσκυνήματος ἐθνικοῦ. Ἐπὶ ἀρκετὴν ὥραν προσελκύει ἰδιαίτέρως τὴν προσοχὴν μας ἕνας κισσός, εἷς βότρυς σὰν πασχαλιᾶς καὶ μὲ ἐλαφρῶς κόκκινα ἄνθη σὰν τριαντάφυλλο μονοπέταλο, «βουκεβίλλα»⁴⁶ ὀνομαζόμενος, καὶ ὡς εἶδος θυρεοῦ προσκολληθεὶς μεταξὺ τῆς στέγης καὶ τῆς θύρας τῆς εἰσόδου. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο κτίριον κατὰ τὴν ἔξοδον πρὸς τὴν παραλίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁδηγεῖ στενὴ ἀτραπός, πλέει εἰς κύματα πλουσίας καὶ πυκνῆς βλαστήσεως καὶ διερχόμενος δι' αὐτῆς νομίζεις ὅτι νύμφαι τοῦ δάσους σὲ τραβοῦν ἀπὸ τὸ ἄκρον τοῦ φορέματος ψιθυρίζουσαι κάτι τί. Εἶναι τόση ἡ γοητεία τῆς φύσεως, ὥστε σοβαροὶ καὶ εὐθυμοὶ, ἡλικιωμένοι καὶ μικρὰ παιδιὰ συναντῶμεθα εἰς τὸ ἴδιο ἐπίπεδο τῆς παιδικῆς χαρᾶς καὶ τῶν παιδικῶν σκιρτημάτων. Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν, διὰ ξηρᾶς, ἀπὸ τὴν ἐκδρομὴν προσκαλούμεθα νὰ πάρωμε γλυκὸ καὶ καφὲ ἀπὸ τὴν κ. Μυρσίνην, χήραν Γούτου, κυρίαν ἀξιοσέβαστον, συμπαθητικωτάτην, μορφωμένην, μὲ φωνὴν μελωδικήν, μὲ ἀνάστημα καὶ χάριν τῆς Καλυψοῦς, ὅπως περιγράφεται εἰς τὸν Τηλέμαχον⁴⁷, μὲ μελαγχολίαν σαγηνευτικὴν, πλανωμένην εἰς τὰ ἐκφραστικά της, μήτε γαλανὰ, μήτε πράσινα, ἀλλὰ καὶ τὰ δύο μαζὺ, βλέμματά της. Ἡ πνευματικὴ της καλλονὴ καὶ ὁ πλοῦτος τῆς καρδιᾶς της, συνδυαζόμεναι μὲ τὰ ἄλλα

45. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὴ Λέσβο στις 25 Ἀπριλίου 1915 μετὰ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴν πρωθυπουργίαν (21 Φεβρ./ 6 Μαρτ. 1915) καὶ τὴν ἀνάληψιν τῆς κυβερνήσεως ἀπὸ τὸν Δημήτριον Γούναρη. Τότε εἶχε μείνει ἀρχικὰ στὴν ἐπαύλιν Ἀλεπουδέλῃ, στὴν περιοχὴ Σουράδα, λίγο ἐξω ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Μυτιλήνης. Ἐνδέχεται νὰ μεταφέρθηκε στο Σάρλιτζα Πάλλας τῆς Θερμῆς, ἐμβληματικὸ κτίριον τῆς Λέσβου, σήμερον ὑπὸ κατάρρευση. Ἡ δευτέρη ἐπίσκεψις τοῦ Βενιζέλου στὴ Λέσβον πραγματοποιήθηκε τὸ 1916, ὅταν ταξίδευε πρὸς τὴ Θεσσαλονίκην γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῆς κυβερνήσεως Ἐθνικῆς Ἀμυνας, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Παῦλον Κουντουριώτη καὶ τὸν Παναγιώτη Δαγκλή. Ο Βενιζέλος καὶ τότε ἐμεῖνε στὴν ἐπαύλιν Ἀλεπουδέλῃ. Βλ., σχετικὰ, Γεώργιος Διγιδίκης, *Θερμὴ. Μία μικρὴ κώμη μὴ ιστορία 5.000 χρόνων*, χ.ε. 1999. Ἀριστείδης Καλάρβαλης, «Στὴν ἐπαύλιν Ἀλεπουδέλῃ», *Ἡ ἐφημερίδα τῶν συντακτῶν*, 28 Αυγούστου 2018. Γιὰ τὴν ἀπήχησιν τοῦ Ελευθερίου Βενιζέλου στὴ Λέσβον καὶ τὸν ρόλο του στὸν παροικιακὸ ἐλληνισμό, βλ. ἐπίσης Εὐρυδίκη Σιφναίου, *Λέσθος. Οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ιστορία (1840-1912)*, ὁ.π., σ. 287-288.

46. Βουκαμβίλλια.

47. Πρόκειται γιὰ τὸ πολὺ γνωστὸ παιδαγωγικὸ ἔργον τοῦ Fénelon, *Les aventures de Télémaque*, ποὺ δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1699 καὶ μεταφράστηκε πολλὰς φορές στα ἐλληνικά.

προσόντα της, τὴν παρουσιάζουν ἰδεώδη γυναικα. Εὐτυχεῖς ὅσοι ἔχουν τοιαύτας μητέρας καὶ συζύγους.

Εἰς τὰς 12 τῆς νυκτὸς μετέβημεν εἰς τὸν μητροπολιτικὸν ναὸν [[τῆς Ἀ] διὰ τὴν ἀκολουθίαν τῆς Ἀναστάσεως. Ἡ στρατιωτικὴ μουσική, τὰ γυμνὰ σπαθιά τῶν ἀξιωματικῶν, καθ' ἣν ὥραν ἀνίστατο ὁ υἱὸς τῆς Παρθένου, προσέδιδον ἐξαιρετικὴν αἴγλην καὶ μεγαλοπρέπειαν εἰς τὴν Μεγάλην ταύτην τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐορτῇ.

Τὴν Κυριακὴν τῆς Ἀναστάσεως μ.μ. ἐπεσκέφθημεν τὸν κ. Βουτσινᾶν, συνταγματάρχην τοῦ βου Συντάγματος τῆς μεραρχίας Ἀρχιεπαύγου. Εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ὑποδοχῆς κόσμος πολὺς. Μετ' ὀλίγον στρατιωτικὴ μουσική εἰς τὸν διάδρομον παίζει τὸν Καλαματιανὸν καὶ βάλς· ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ Σαρικατζάνης μὲ παρακαλεῖ αἱ κυρίαι τῆς συντροφίᾱς μας νὰ λάβουν μέρος εἰς τὸν χορὸν, τὸ ὁποῖον καὶ δέχονται αἱ κυρίαι.

Αἱ ὑπόλοιποι ἡμέραι τῆς παραμονῆς μας ἐν Μυτιλήνῃ διῆλθον μὲ διασκεδάσεις οἰκογενειακὰς εἰς τοῦ κ. Λουκᾶ, εἰς τοῦ κ. Π. Καμπούρη, εἰς τὸ ξενοδοχεῖον κτλ. Ὁ κ. Ἐμμ. Λουκᾶς, γέρον ἀγαθός, χαρακτήρ ἐνάρετος, σεβαστὸς καὶ ἀγαπητὸς εἰς ὅλους, πρότυπον οἰκογενειάρχου, δοξάζει διαρκῶς τὸν Θεὸν διὰ τὰς ἀνελπίστους αὐτὰς ἡμέρας εὐτυχίας εἰς τὰ γηρατεία του. Ὁ κ. καὶ ἡ κ. Ἐμμ. Λουκᾶ, σεμνὴ οἰκοδέσποινα ἀπ' ἐκείνας τῶν ὁποίων ἡ παρουσία εἶναι εὐλογία δι' ἓνα οἶκον, εἶναι ἀνεξάντλητοι εἰς περιποιήσεις.

Ψυχὴ τῶν συγκεντρώσεων καὶ διασκεδάσεων εἶναι ὁ κ. Παν. Καμπούρης καὶ ἡ σύζυγός του Σαπφώ. Ὁ κ. Π. Καμπούρης, ὑψηλός, λεπτός, ἄκραν εὐθυμος εὐφυολόγος κύριος, πειράζει ὅλους καὶ ἰδίᾳ ὅλας· τῆς μιανῆς σχολιάζει καὶ ἐξυμνεῖ τὰ φλογερὰ καὶ τσαπίνικα μάτια· εἰς ἄλλην παρουσιάζεται γνῶστης καρδιακῶν νοσημάτων μὲ ἀξιώσεις νὰ κάμη νηοψία· καὶ ἐπὶ ὅλων λαμβάνει ὕψος προστατευτικὸν καὶ κηδεμόνος. Καὶ ὅλα αὐτὰ χωρὶς νὰ προκαλῇ καὶ τὴν ἐλαχίστην διαμαρτυρίαν οὔτε τῶν πειραζομένων προσώπων, ἀλλ' οὔτε καὶ τῆς συζύγου του, ἡ ὁποία εἶναι ἐν τῇ κυριολεξίᾳ ἑτερόν του ἥμισυ, ἀντιγραφὴ κατ' εὐθεΐαν. Τὰ καλλίτερα ζεύγη συνήθως ἀποτελοῦν ἀντίθετοι χαρακτήρες, ὅπως ἐν τῇ φύσει αἱ θετικαὶ καὶ ἀρνητικαὶ δυνάμεις ἔλκονται, ἐνῶ αἱ ὅμοιαι ἀποκρούονται. Εἰς τὸ ζεῦγος Καμπούρη παραδόξως ἡ ἁρμονία γεννᾶται ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα καὶ σχεδὸν ταυτότητα χαρακτήρων. Εὐτυχὴ πλάσματα· νὰ μὴ βασκαθοῦν.

Εἰς τὸ ζεῦγος Καμπούρη ὀφείλομεν καὶ μίαν ἀλησμόνητον ἐκδρομὴν εἰς τὸν περίφημον γαῖδουρανήφορον τῆς Μυτιλήνης. Μετὰ πορείαν ἀποστολικὴν μίας καὶ ἡμισείας ὥρας, εἰσπνέοντες καθαρὸν ἀέρα τοῦ βουνοῦ, ὁ ὁποῖος διαρκῶς μᾶς ἔφερεν μυρωδιὰ θυμαριοῦ, ἀνερχόμεθα εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ δρόμου ὁπόθεν ἀπολαμβάνομεν τὸν κόλπον τῆς Γέρας, ὁ ὁποῖος ὅστις παρουσιάζεται ὡς λίμνη νωχελὴς μὲ νερὰ ἤρεμα καὶ καθαρὰ σὰν κρύσταλλος κατοπτρίζοντα ἀνταυγείας ἡλιακάς. Τόση ἦτο ἡ εὐχαρίστησίς μας ἀπὸ τὴν ἐκδρομὴν αὐτήν, ὥστε εἰς τὴν ἐπιστροφὴν ὅλοι ἦσαν καταμαγευμένοι καὶ οὐδεὶς παρεπονεῖτο διὰ τὴν κούρασιν.

Θὰ ἦτο παράλειψις νὰ μὴ σὲ γνωρίσω τὸν κ. Ἰ. Καμπούρην, ἀχώριστον ἀκόλουθόν μας παντοῦ. Εἶναι ἓνας τύπος τῆς Μυτιλήνης, θῦμα τοῦ τύφου. Δὲν σκέπτεται ποσῶς διὰ τὴν

ζωὴν καὶ τὸν ἐπιούσιον, οὔτε ἡσθάνθη τὴν ἀνάγκην. Ὁ βίος δι' αὐτὸν εἶναι: Ἀνατολὴ καὶ Δύσις τοῦ ἡλίου καὶ τὸ φαγί, τὸ ὅποιον εὐρίσκει ἔτοιμο εἰς συγγενικὰ σπίτια. Εἶναι καθαρὸς καὶ φιλόρεσκος. Τὰ συχνὰ καὶ θορυβώδη γέλοια του, ὅταν νομίζει ὅτι λέγει εὐφυνὲς καὶ ἀστεῖον, αἱ πίπες του διαφόρου ὕλης, ὄγκου καὶ διαστήματος, τὰς ὁποίας προκαλούμενος βγάζει ἀπ' ὅλες τὲς τσέπες του εἰς μισὴ καὶ πλέον δουζίνα, σὰς δίδουν νὰ ἐννοήσητε ὅτι εὐρίσκεσθε ἐνώπιον δυστυχοῦς καὶ ἀξίου συμπαθείας πλάσματος. Τὰ μάτια του, ὀλίγον πύρινα καὶ ὀλίγον ἄγρια, χωρὶς ἔκφρασιν προσηλώνονται εἰς τοῦ ὁμιλοῦντος, ὅταν περιμένῃ ἀπάντησιν.

Εἶναι ὁ εὐτυχέστερος δυστυχῆς τοῦ εἵδους του. Ὁ ἀμέριμνος βίος ἔχει γεννήσει παρ' αὐτῷ ὑπερτροφίαν σαρκός. Τα ἡχηρὰ καὶ παρατεταμένα γέλοια του διαρκῶς ἤχοῦν εἰς τὰ αὐτιά μου. Ἡ ἀδιαφορία του διὰ τὴν ἀγωνίαν τῆς ζωῆς νὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ μάθημα εἰς τοὺς διαρκῶς πυρέσσοντας διὰ τὴν αὔριον.

Κλείων τὰς ἐντυπώσεις τοῦ ταξιδείου μας μέχρι Μυτιλήνης, θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἦσαι ἐπικῆς διὰ τὴν ἀτέλειαν τῶν σκιαγραφιῶν τῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα εἶδομεν. Ἐπίσης αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ ζητήσω συγγνώμην ἀπὸ τὰ προσφιλῆ πρόσωπα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐγνωρίσθην καὶ ἐσχετίσθην κατὰ τὸ ταξίδι, διότι εἶχον τὴν ἀδιακρισίαν νὰ ἀσχοληθῶ μὲ αὐτὰ προχωρήσας εἰς χαρακτηρισμούς. Τὸ μολυβδοκόνδυλον εἰς τὰ χέρια ἀνθρώπου μὴ ἔχοντος τί νὰ κάμῃ εἰς ἓνα μακρυνὸ ταξίδι, γίνεται περισσότερο ἀδιάκριτο ἀπὸ ἓναν δημοσιογράφον, καὶ ἐπικίνδυνον ὄπλον διὰ τὸν κρατοῦντα αὐτό, διότι πρέπει νὰ μείνῃ εὐχαριστημένος ὁ κύριος αὐτός, ἂν [[μόνον τὸ μολύβι αὐτὸ τὸ μολυβδοκόνδυλον σπάσουν εἰς τὸ κεφάλι του]] ὅσοι [[ἔδωσαν ὕλην]] εἶναι θύματα τῆς ἀδιακρισίας τοῦ μολυβδοκονδύλου ἀρκεσθοῦν μόνον αὐτὸ νὰ σπάσουν εἰς τὸ κεφάλι του.

ὕμέτερος
Θ. Παναγιωτίδης

Οικία Παναγιωτίδη στην πόλη της Μυτιλήνης

Διάλεξις λεχθεῖσα ἐν Ροστοβίῳ ἐ/ Δὸν
ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς τῇ 6 Ἰανουαρ. 1919
«περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ἀφυπνίσεως ἐν Ῥωσσίᾳ»
ὑπὸ Θεολόγου Παναγιωτίδου

Ὁ Πλάτων εἰς τὰ συγγράμματά του ἀναφέρει περὶ ἑνὸς θαλασσίου Θεοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου τοσοῦτον εἶχον προσκολλήσει τὰ ὄστρεα τῆς θαλάσσης, ὥστε εἶχεν ἐντελῶς μεταβληθῇ ἐξωτερικῶς, εἶχε μεταμορφωθῇ. Ἐπιτρέψατέ μοι εἰς τὸν μῦθον τοῦτον νὰ διῶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος: Εἴτε εἶναι τις ὁπαδὸς τῆς Βιβλικῆς παραδόσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι καταγόμεθα ἀπὸ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὕαν, εἴτε εἶναι ὁπαδὸς τῆς Δαρβινείου θεωρίας περὶ ἐξελίξεως, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσι τὴν προέλευσίν των εἰς ἓν πρωτόπλασμα, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι λογικῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἔχει μίαν ἀρχὴν, κοινὴν ἀφετηρίαν, εἶναι καρπὸς ἑνὸς ἀρχικοῦ πυρῆνος. Ἦτο ἐπόμενον πολλαπλασιαζόμενοι οἱ ἄνθρωποι νὰ μὴ μείνωσι εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, νὰ ἀπομακρυνθῶσι τοῦ κέντρου καὶ τῆς κοιτίδος αὐτῶν καὶ νὰ διασκορπισθῶσι εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, ὅπου εὕρισκον τροφὴν καὶ βίον ἀνετώτερον. Σκορπιζόμενοι δὲ εἰς διάφορα μέρη, ἔκτιζον καλύβας, χωρία, πόλεις, ἱδρυον ἀποικίας, συνετάσσοντο ἀκολούθως εἰς πολιτείας καὶ κράτη, ἀναλόγως δὲ τῶν νέων καιρικῶν καὶ τοπικῶν συνθηκῶν, ἐπεδίδοντο εἰς νέας ἀσχολίας καὶ ἐργασίας. Ἡ μεταβολὴ αὕτη τοῦ τόπου, τοῦ κλίματος, τῶν βιωτικῶν συνθηκῶν, τοῦ εἶδους τῶν ἐνασχολήσεων ἐπέδρασεν οὐσιωδῶς ἐπὶ τῆς φύσεως αὐτοῦ: ἐδημιούργησε νέας γλώσσας, νέα ἥθη καὶ ἔθιμα, νέας ἀντιλήψεις καὶ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις, ἐν γένει μετεβλήθη ὁ ἐσωτερικὸς ἄνθρωπος κατὰ διάφορον τρόπον αἰσθανόμενος, συναισθανόμενος καὶ σκεπτόμενος, κατὰ διαφόρους τρόπους. Τὴν ἐπίδρασιν τοῦ τόπου καὶ χρόνου δὲν διέφυγε καὶ αὐτὸς ὁ ἐξωτερικὸς ἄνθρωπος, ἀλλὰ μετεβλήθη καὶ αὐτὸς φυσιολογικῶς: ἐντεῦθεν αἱ διαφοραὶ ἐν τῇ κατασκευῇ καὶ ῥυμοτομίᾳ οὕτως εἰπεῖν καὶ ὅλου μὲν τοῦ ἀνθρώπου, ἰδίᾳ ὅμως τοῦ κρανίου. Τὸ ἔργον τοῦτον συνεπλήρωσεν ὁ γνωστὸς νόμος τῆς κληρονομικότητος, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ τύποι καὶ τὰ χαρακτηριστικά, αἱ πνευματικαὶ ἰδιοφυΐαι

καὶ κλίσεις, αἱ κράσεις καὶ αἱ ἰδιοσυγκρασίαι διετηροῦντο καὶ μετεβιβάζοντο ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Τὸ δὲ συμπέρασμα: διὰ τῆς μακρᾶς καὶ ἀδιακόπου ἐργασίας τῶν αἰώνων συνέβη εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅ,τι συνέβη καὶ εἰς τὸν θαλάσσιον Θεὸν τοῦ Πλάτωνος. Εἰς τὴν ἀρχικὴν, κοινὴν δὲ εἰς ὅλους φύσιν ἐνεκολάφθησαν νέαι στοιχεῖα, ἐδόθη διάφορος κατεύθυνσις, ὥστε εἶναι δύσκολον σήμερον νὰ συλλάβωμεν καὶ νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸ ἀρχέτυπον· συνέβη νὰ εὑρεθοῦν οἱ ἄνθρωποι [[... ..]] των καὶ συναισθημάτων, σκέψεων καὶ κρίσεων, ἀντιλήψεων καὶ πεποιθήσεων, ἴδια ἦθη καὶ ἔθιμα· συνέβη ἡ διαφορὰ καὶ διάκρισις νὰ προαχθῇ μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἔλθουσιν εἰς μάχας καὶ διαμάχας ἐν τῇ συγκρούσει τῶν ἰδεῶν καὶ πεποιθήσεων αὐτῶν. Προσθέσατε εἰς ταῦτα τὴν σύγκρουσιν τῶν [sic] καὶ τὰς μεγάλας συνεπειὰς τῆς συγκρούσεως καὶ ἔχετε τὴν εἰκόνα τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν πολέμων καὶ αἱματοχυσιῶν, τῆς ἀποκρυσταλλώσεως τῆς ἀνθρωπότητος εἰς ἔθνη καὶ φυλάς, χωριζομένας ἀλλήλων τρόπον τινα δι' ὀρίων καὶ συνόρων. Τοῦτο εἶναι γεγονός.

Θὰ σταματήσῃ ἐδῶ ἡ ἀνθρωπότης; Αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία λέξις τῆς ἐξελιξέως τῆς ἀνθρωπότητος; Αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία της μορφή;

Ὑπάρχουν, Κυρίαι καὶ Κύριοι, ἄνθρωποι σοβαροὶ εἰλικρινῶς φρονοῦντες καὶ πιστεύοντες ὅτι θὰ ἔλθῃ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς φυλῆς θὰ ὑποχωρήσῃ πρὸ τῆς ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ λέξις «πατρίς» καὶ «πατριωτισμός» θὰ θεωροῦνται σολοικισμοὶ καὶ ἀναχρονισμοί, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι θὰ αἰσθάνωνται ὅτι ἀνήκουν ὅχι εἰς μίαν ὠρισμένην φυλὴν καὶ ἔθνος, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ὅχι εἰς ὠρισμένην πατρίδα μὲ ὠρισμένα σύνορα, ἀλλ' εἰς κοινὴν πατρίδα ὅλων τῶν ἀνθρώπων, τὸν κόσμον, ἀναλόγως δὲ θὰ σκέπτονται καὶ θὰ πολιτεύονται. Τοῦτο εἶναι ὁμολογουμένως μία εὐγενὴς καὶ ὑψηλὴ σύλληψις. Ἀλλ' ἡ φύσις δὲν κάμνει ἄλματα καὶ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς ὀφείλομεν νὰ θέσωμεν εἰς πολὺ μεμακρυσμένον μέλλον. Ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι εὐσεβὴς ἐπιθυμία, ὅπως λέγουν οἱ Λατῖνοι, εἶναι οὐτοπία, ὅπως συνήθως ἐκφραζόμεθα. Καὶ δὲν διαφέρει σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἄλλην οὐτοπίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὅπως φαντάζεται ὁ προφήτης τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, θὰ ἔλθῃ ἐποχὴ, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν θὰ ὑπάρχουν στάσεις καὶ πόλεμοι, μάχαι καὶ αἱματοχυσίαι, ἀλλὰ τὰ βέλη καὶ τὰ τόξα θὰ μεταβληθοῦν εἰς δρέπανα καὶ ἄροτρα, ἕκαστος θὰ ἀναπαύηται ἀμέριμνος ὑποκάτω τῆς συκῆς καὶ τῆς ἀμπέλου αὐτοῦ, λύκοι καὶ ἄρνες θὰ βοσκηθοῦν μαζύ, καὶ ὁ λέων φάγεται ὡς βοῦς χόρτον. Εἶναι εὐγενὴς σύλληψις καὶ αὕτη. Εἶναι βεβαίως πολὺ ἐπιθυμητὸν νὰ παύσουν οἱ πόλεμοι καὶ τὰ αἵματα, ὅπου κατασκοτώνεται καὶ αὐτὸς ὁ Χάρων σκοτώνων, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως, ἱκανὰ περιμένομεν ἀπὸ τὸ Συνέδριον τοῦ Πανευρωπαϊκοῦ Πολέμου. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν παύει νὰ ἦναι οὐτοπία καὶ θὰ ἦτο πολὺ καὶ πάρα πολὺ εὐπιστος ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ παραδέχετο ὅτι οἱ πόλεμοι καὶ αἱ αἱματοχυσίαι θὰ παύσουν διὰ παντὸς καὶ θὰ ἀνήκουν εἰς τὸ παρελθόν. Δὲν λέγω ὅτι αἱ οὐτοπίαὶ ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τῶν θαυμάτων καὶ τοῦ ἀδυνάτου, οὔτε ὅτι εἶναι παράλληλοι γραμμὰι μὲ τὴν πραγματικότητα οὐδέποτε συναντώμεναι. Δὲν παραγνωρίζω ὅτι ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι σειρὰ

πραγματοποιήσεως οὐτοπιῶν, ὅτι πολλὰ ἐν τῇ συλλήψει των, πρὶν νὰ γίνουν πραγματικότητες, ἐχαρακτήρισθησαν οὐτοπίαι, ὅτι πλεῖστα τῶν ὅσα κατέχει σήμερον ἡ ἀνθρωπίνη πρόοδος ἐν τῇ συλλήψει καὶ κυοφορίᾳ των ἦσαν καὶ ἐθεωρήθησαν οὐτοπίαι. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ παραγνωρίσωμεν καὶ τοὺς νόμους τῆς προόδου καὶ ἐξελιξέως, δὲν δυνάμεθα νὰ λύσωμεν τὰ κοινωνικὰ προβλήματα μὲ τὸν τρόπον καὶ τὸ σύστημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὅταν ἔκοψε τὸν Γόρδιον δεσμόν. Ὅπως δὲν δυνάμεθα νὰ παραβιάσωμεν τοὺς νόμους τῆς φύσεως διὰ νὰ ἔχωμεν σῦκα καὶ σταφυλὰς ἐν μέσῳ χειμῶνι, οὔτε ὠρίμους καρπούς, πρὶν νὰ φυοῦν καὶ νὰ ἀναπτυχθοῦν τὰ ἄνθη, τοιοῦτοτρόπως δὲν δυνάμεθα νὰ παραβιάσωμεν τοὺς νόμους τῆς προόδου καὶ ἐξελιξέως διὰ νὰ διασκελίσωμεν χιλιετηρίδας ὀλοκλήρους, εἴτε νὰ ἐπισπεύσωμεν τὸ ρεῦμα τοῦ χρόνου διὰ νὰ ἔχωμεν σήμερον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπιφυλάσσονται ἴσως οἱ αἰῶνες.

Τὸ συμπέρασμά μου εἶναι ὅτι, ὅπως ἐξακολουθοῦν καὶ θὰ ἐξακολουθήσουν οἱ πόλεμοι, θὰ ὑφίστανται ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι καιρὸν καὶ διακρίσεις τῶν φυλῶν καὶ ἐθνῶν. Καὶ ὅπως θὰ ἦτο φανερὰ αὐτοκτονία εἰς ἓν (ἔθνος) Κράτος, ἐὰν διὰ νὰ δώσῃ τὸ καλὸν παράδειγμα καὶ διὰ νὰ γίνῃ τὸ πρῶτον καὶ γενναῖον βῆμα διὰ τὴν παῦσιν τῶν πολέμων, ἀπεφάσιζε μονομερῶς νὰ καταργήσῃ τὴν στρατιωτικὴν θητείαν, τοὺς στρατιωτικοὺς ἐξοπλισμοὺς καὶ προϋπολογισμοὺς, τοιοῦτοτρόπως θὰ ἦτο ματαία καὶ ἀνωφελὴς θυσία, ἐὰν ἔθνος τι καὶ φυλὴ ἀπεφάσιζε μονομερῶς νὰ θυσιάσῃ εἰς τὸν βωμόν τῆς ἄλλης οὐτοπίας «ἀνθρωπος καὶ ἀνθρωπισμός καὶ οὐχὶ ἔθνος καὶ πατριωτισμός» τὴν ἐθνικὴν του ὑπαρξιν καὶ ὄντοτητα. Τὸ συμπέρασμά μου εἶναι ὅτι, ὅπως ἔχει σήμερον ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἀνθρωπότης, δὲν δύναται τις νὰ ζήσει, εἰ μὴ ἀνήκων εἰς ἓν ἔθνος, δὲν δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ τὸν προορισμόν του ὡς ἀνθρώπου, εἰ μὴ ἐφ' ὅσον ἀνήκει εἰς μίαν φυλὴν καὶ ἐργάζεται διὰ τὴν πρόοδον αὐτῆς. Ἄλλως, ἐὰν θελήσῃ νὰ ἐξέλθῃ τοῦ κύκλου τοῦ «ἔθνους», ἐὰν ἐπιχειρήσῃ νὰ διαρρήξῃ τὰ δεσμά του μὲ τὴν πατρίδα διὰ νὰ πηδήσῃ εἰς τὴν ὑψηλότεραν σφαῖραν τοῦ «ἀνθρώπου», εἰς τὴν χώραν τοῦ «κοσμοπολίτου», ὁ τοιοῦτος, ἐνῶ φαντάζεται ὅτι εἶναι ἀετὸς καὶ φέρεται εἰς τὰ ὕψη μὲ πτέρυγας ἀετοῦ, θὰ εὐρεθῇ ὅτι εἶναι χελώνη καὶ θὰ ἔρπῃ εἰς πολὺ χαμηλότερα ἐδάφη· διότι μοιραίως γίνεται καὶ εἶναι ὑλιστῆς καὶ μόνον ὑλιστῆς, ἐγῴστῆς καὶ μόνον ἐγῴστῆς. Ὅταν δὲ δὲν δυνάμεθα καὶ δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται διὰ μίαν τοιαύτην ὑψηλὴν ιδέαν νὰ θυσιάσωμεν τὸν ἐθνισμόν μας, πολὺ ὀλιγώτερον μᾶς ἐπιτρέπεται, ἀλλ' οὔτε πρέπει νὰ δεχθῶμεν –καὶ τί λέγω νὰ δεχθῶμεν, οὔτε νὰ καταδεχθῶμεν– καὶ ὅπως ἀνταλλάξωμεν τὸν ἐθνισμόν μας μὲ ἄλλον ἐθνισμόν, ἀφομοιούμενοι καὶ συγχωνευόμενοι μὲ ἄλλην φυλὴν. Διότι οὐδεμιᾶς ὑπολείπεται ἡ Ἑλληνική!

Τὰ σημερινὰ ἰσχυρὰ Κράτη καὶ ἔθνη ἔχουν ἱστορίαν καὶ βίον ὀλίγων αἰώνων· ὁ Ἑλληνισμός τὴν ἀρχὴν καὶ ρίζαν του βυθίζει εἰς μυθικοὺς χρόνους. Ὁ ἥλιος δὲν γνωρίζει ἀρχαιότερον ἔθνος. Ἑθνη καὶ Κράτη πανίσχυρα καὶ ὁμήλικα ἤλθον καὶ παρῆλθον χωρὶς νὰ ἀφήσουν ἵχνη τῆς διαβάσεώς των. Ὁ Ἑλληνισμός οὐδέποτε ἐγνωρίσθη μὲ τὸν Χάρωνα –διότι μὴ λησμονῶμεν ὅτι καὶ τὰ ἔθνη, ὅπως τὰ ἄτομα, κουράζονται, γηράσκουν, ἀποθνήσκουν–, ἔζησε, ἐδημιούργησε τοὺς θαυμασίους πολιτισμοὺς τῆς Κρήτης καὶ τὸν Μυκηναϊκόν, τὸν

χρυσοῦν αἰῶνα τοῦ Περικλέους· ἐκουράσθη, ἐκοιμήθη, ἀλλὰ δὲν ἀπέθανεν. Ἐμεσουράνησε ὡς φωτεινὸν ἄστρον, ἔκλινε πρὸς τὴν Δύσιν, οὐδέποτε ὅμως ἔδυσεν. Ἐξύπνησε ἐπὶ Μ. Ἀλεξάνδρου, διέτρεξε μετὰ τοῦ μεγάλου στρατηλάτου τὴν Ἀσίαν σκορπίζων τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐξημερώσεως. Αἱ δυνάμεις τὸν ἐγκατέλιπον, τὰ ἡνία τῆς κοσμοκρατορίας τὸν διέφυγον, ὑπέκυψε εἰς τὴν σιδηρᾶν Ρώμην· ἀλλὰ ὑλικῶς δοῦλος, κατέκτησε πνευματικῶς τὸν κατακτητὴν, τὸν ἐκκληρονόμησε, τὸν διεδέχθη καὶ ἐξηκολούθησε τὴν ἐκπολιτιστικὴν του σταδιοδρομίαν. Ἐν τῇ ροῇ τῶν αἰώνων, ἡσθάνθη πάλιν χαυνωθέντα τὰ μέλη του καὶ κουρασμένα, ὑπέκυψεν εἰς τὴν βίαν τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἀλλάχ· καὶ ἐν τοιαύτῃ ὅμως καταστάσει διετήρησεν ὡς ἄλλη Ἑστιάς ἄσβεστον τὴν δάδα τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν μετέδωκεν εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἤναψεν ἐκεῖ νέαν ἐστίαν φωτός. Ἐπεσε, ἀλλὰ δὲν ἦτο πτώμα· ὠχρίασε, ἀλλὰ δὲν ἦτο κρατὴρ σβησθεῖς, ἦτο τοῦναντίον Βεζούβιος, κοχλάζων πῦρ καὶ ζωὴν, καὶ διὰ τῆς φοβερᾶς ἀνατινάζεως του ἔρριψε βιαίως τὸν βαρὺν κατακτητὴν, ἀπηλλάγη ἀπὸ τὴν ἀγρίαν του πτέρναν, ἀνέτειλε, ἐγεννήθη εἰς νέαν ζωὴν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τῶν αἱμάτων τῶν εὐγενῶν πολεμιστῶν του· ἤνοιξε νέαν περίοδον ζωῆς καὶ ἱστορίας. Καὶ εἰς τοὺς νέους χρόνους διὰ τῶν θυμάτων καὶ ἐπὶ τῶν πτωμάτων τῶν εὐγενῶν του τέκνων, εἰς τὸν Βαλκανικὸν καὶ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον, ὑψώθη μεγαλοπρεπὴς ὡς ἐπὶ στυλοβάτου καὶ ἔτεινε τοὺς ἀπελευθερωτικούς του βραχίονας εἰς τὰ ὑπόδουλα αὐτοῦ τέκνα διὰ νὰ τὰ περισυλλέξῃ καὶ νὰ συνεχίσῃ ἠνωμένος ἰσχυρὸς τὴν προγονικὴν του ἱστορίαν. Βλέπετε; Ὅμοιάζει τὰ ποτάμια ἐκεῖνα ρεύματα, τὰ ὅποια, ἐνῶ ρέουν μεγαλοπρεπῶς, χύνονται εἰς βάραθρον καὶ χάνονται πρὸς καιρὸν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μακράν που, πάλιν ἀνέρχονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ κυλίσουν περήφανα τὰ ρεύματα αὐτῶν. Ποῦ δὲ ὀφείλεται ἄρα γε ἡ ἀθανασία τους; Εἰς τὸ στοιχεῖον τῆς ζωῆς, τὸ ὁποῖο φέρει ἐντός του, εἰς τὸν χυμὸν τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὅποιος ρέει εἰς τὰς φλέβας του. Ἡ φιλολογία τοῦ 20οῦ αἰῶνος δὲν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἔργα ἐφάμιλλα, οὐδὲν δὲ ἀνώτερον τῆς ἀρχαίας Ἑλλην. Φιλολογίας. Περὶ αὐτοῦ τοῦ Σαικσπήρου ἐλέχθη ὅτι ἔχει πολλὰ Σοφόκλεια, οὐδὲν δὲ Σαικσπήρειον ὁ Σοφοκλῆς. Ἡ νεωτέρα φιλοσοφία εἶναι ἐν πολλοῖς ἀναμάσημα καὶ διὰ στρογγύλου στόματος ἔκφρασις παντὸς ὅ,τι εἶπεν ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἡ καλλιτεχνία τῆς Εὐρώπης μάτην ἀγωνίζεται νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ὕψος τῆς Ἑλλην. Καλλιτεχνίας, ἰδίᾳ ἀγαλματοποιίας, ἡ ὁποία ὑפוῦται ὡς Αἰγυπτιακὴ πυραμὶς ὑπερνέφελος.

Ποῖον μέτωπον λοιπὸν δὲν θὰ ᾔῃναι φαιδρόν, ὑπερήφανον καὶ ἀνευθυρίαστον, ὅτι ἀνήκει εἰς μίαν τοιαύτην φυλήν; Ποῖος θὰ συγκατατεθῇ νὰ ἀφομοιωθῇ μὲ ἄλλην φυλήν, συγχωνεύμενος ἐν τῇ χοάνῃ αὐτῆς; Οὐδεὶς, ἀπολύτως οὐδεὶς.

Ἀκριβῶς δὲ ἐκ τοιαύτης ἀπόψεως ἀποκαλύπτομαι μετὰ σεβασμοῦ καὶ χαιρετῶ μετ' ἐθνικῆς ὑπερηφανείας τὴν Ἑλληνικὴν ἐθνικὴν ἀφύπνισιν, ἡ ὁποία ἔλαβεν ἐσχάτως χώραν ἐν Ρωσσίᾳ. Ἐχει τι, Κυρίαι καὶ Κύριοι, ἔχει τι τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ ποιητικὸν ἢ ἀφύπνισις αὕτη· ὁμοιάζει τὴν ἀφύπνισιν τῆς φύσεως ἐκ τῆς χειμερινῆς νάρκης. Ἐκεῖ ὅπου νομίζετε ὅτι ἡ φύσις εἶναι νεκρά, ἐκεῖ ὅπου νομίζετε ὅτι εἶναι σαβανωμένα μετὰ τὰ χιόνια, εἰς τὸ πρῶτον φύσημα τοῦ ἀέρος τῆς ἀνοιξέως ἐγείρεται ραδινὴ, σπαργῶσα, ὅπως ἐγείρεται

ἐκ τοῦ ὕπνου ὁ κοιμώμενος, εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ὁποίου σπινθηροβολεῖ τὸ φῶς καὶ ἡ ζωή. Αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὸν βίον τῶν ἐθνῶν. Ἐκεῖ ὅπου νομίζετε ὅτι κοιμᾶται νήδυμον, ὅτι εἶναι νεκρόν, ὅτι εἶναι ναρκωμένα καὶ παγωμένα τὰ ἐθνικά του αἰσθήματα καὶ φρονήματα, εἰς ἓν φύσημα πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταβολῆς, ἐγείρεται ὡς ἀπὸ ληθάργου, ἀκμαῖον ζωηρόν με ὅλας τὰς ὁρέξεις νὰ ἐργασθῇ καὶ νὰ ζήσῃ. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς συνέβη καὶ εἰς τὸν Ἑλληνισμόν τῆς Ρωσσίας, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἐλογαριάζετο μεταξὺ νεκρῶν ἐθνικῶς, ἐνῶ δὲν παρεῖχεν σημεῖα καὶ ἵχνη ζωῆς, εἰς ἓν ἐγερτήριον σάλπισμα εὐγενῶν του τέκνων, σάλπισμα τὸ ὁποῖον ἠνύνοει καὶ ἔφερε πανταχοῦ ἡ αὖρα τῆς συντελεσθείσης πολιτικῆς μεταβολῆς καὶ τῶν νέων ὑμῶν ἀρχῶν τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ τῶν ἐθνοτήτων, ἐξηγέρθη σύσσωμος, ὡς εἷς ἄνθρωπος, καὶ ἐζήτησε νὰ διεκδικήσῃ ἢ μᾶλλον νὰ κάμῃ χρῆσιν τοῦ δικαιώματος παντὸς ἀνθρώπου καὶ ἔθνους: νὰ λατρεύῃ τὸν Θεόν του εἰς τὴν γλῶσσαν του καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν του, νὰ ποτίζῃ τὰ τέκνα του με τὰ νάματα τῆς προγονικῆς του παιδείας, νὰ διαχειρίζεται ὁ ἴδιος πᾶν ὅ,τι ἀνήκει εἰς αὐτόν, νὰ ἐργάζεται διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς τύχης αὐτοῦ, χωρὶς νὰ μεσολαβήσουν τρίτα καὶ ξένα πρόσωπα. Ἡ χρῆσις βεβαίως αὐτοῦ τοῦ φυσικοῦ καὶ νομίμου δικαιώματος δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ πρόοδος εἰς τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα· ἀλλὰ εἶναι κάτι σπουδαῖον, ἐὰν λάβωμεν ὑπ’ ὄψιν τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔζη ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ρωσσίας μέχρι τοῦδε. Ποῖοι εἶναι οἱ παράγοντες καὶ συντελεσταὶ αὐτῆς τῆς ἐθνικῆς ἀφυπνίσεως, πῶς συνῆλθε τὸ πρῶτον Πανελλήνιον τοῦ Ταϊγανίου Συνέδριον καὶ πῶς εἰργάσθη δὲν θὰ ἀναπτύξω, διότι εἶναι εἰς ὅλους γνωστὰ καὶ ἐπομένως γλαῦκα εἰς Ἀθήνας θὰ ἐκόμιζον κατὰ τὴν παροιμίαν. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλω νὰ τονίσω, εἶναι τὸ ἑξῆς:

Ὑπάρχει ἀφύπνισις καὶ ἀφύπνισις· Ὑπάρχει ἀφύπνισις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀφύπνιζόμενος ἀνοίγει διὰ μίαν στιγμὴν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἔπειτα τοὺς κλείει καὶ πάλιν διὰ νὰ κοιμηθῇ βαθύτερον. Ὑπάρχει ἀφύπνισις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀφύπνιζόμενος ἐγείρεται πρὸς ἐργασίαν καὶ πρόοδον. Ὑπάρχει λοιπὸν κίνδυνος καὶ ἡ ἐθνικὴ μας ἀφύπνισις ἐν Ρωσίᾳ νὰ ἦναι διὰ μίαν στιγμὴν, παροδικὴ καὶ ἐφήμερος. Ὑπάρχει δὲ καὶ τρόπος νὰ ἦναι ὀριστικὴ, πρὸς ἐργασίαν καὶ πρόοδον. Ἐὰν συμβῇ τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον πᾶς Ἕλλην ἀπεύχεται, δὲν διαφέρει ἀπὸ πυροτέχνημα με στιγμιαῖαν ἔκρηξιν καὶ λάμψιν, ἢ ἐὰν γι’ αὐτὴν τὴν εἰκόνα ἀδικῶ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἐθνικῆς ἐν Ρωσίᾳ ἀφυπνίσεως, δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς κομήτην λαμπρόν, προβάλλοντα εἰς τὸ στερέωμα, τοῦ ὁποίου ἡ φωτεινὴ οὐρά, ὡς ἵχνος τῆς διαβάσεώς του, ζῇ ὀλίγον περισσότερον ἀπὸ τὴν κεφαλὴν. Διὰ νὰ μὴ συμβῇ λοιπὸν τοῦτο, διὰ νὰ ἦναι ὀριστικὴ ἡ ἀφύπνισις, ἀνετέθη εἰς τὸ Ροστόβ καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἐδρεῦον Κ. Συμβούλιον ἡ ἐντολὴ τοῦ Πανελληνίου, ὅπως συνεχίσῃ τὸ ἔργον τοῦ Ταϊγανίου, ὅπως τηρήσῃ ἐγρήγορον τὸν ἀφύπνισθέντα Ἑλληνισμόν καὶ ὁδηγήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς καὶ ἐργασίας. Τὸ Ταϊγάνιον ἔθεσε κατὰ Πίνδαρον τηλαυγὲς μέτωπον· τὸ Ροστόβ δέον νὰ ἀνεγείρῃ ἀντάξιον τὸ ἐθνικὸν οἰκοδόμημα. Ἐν Ταϊγανίῳ ὡς ἐν ἄλλῃ Βηθλεὲμ ἐγεννήθη ἡ νέα Ἑλληνικὴ ζωή· τὸ Ροστόβ δέον νὰ ἦναι ἡ Ναζαρέτ, ἐν τῇ ὁποίᾳ θὰ ἀνδρώσῃ καὶ θὰ αὐξήσῃ. Τὸ Ταϊγάνιον ἐνεπιστεύθη τὴν λαμπάδα τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως εἰς τὸ Ροστόβ· τὸ Ροστόβ ὀφείλει νὰ μεταλαμπαδεύσῃ τὸ φῶς τοῦτο εἰς πᾶσαν Ἑλληνικὴν γωνίαν τῆς

Ρωσσίας, κηρύττον «δεῦτε λάβετε φῶς» καὶ τὸ φῶς τοῦτο δέον νὰ ᾔηται ἀνέσπερον. Ὑπάρχει Ἑβραϊκὴ παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ λίθοι τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος, λαξευμένοι ἔτοιμοι καθ' ὅλα ὑπὸ τοῦ Ἰεχωβά, ἐτίθεντο ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου καὶ ἀπετελείωνον τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο οἰκοδόμημα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ λίθοι ἐλαξεύοντο, ἐκτενίζοντο εἰς γειτονικὸν χώρον, ὅπου εἰς οὐδένα ἐπετρέπετο νὰ εἰσέλθῃ, καταλλήλως δι' ἐκάστην γωνίαν καὶ θέσιν, ἔτοιμοι δὲ καθ' ὅλα· προσαρμοζόμενοι ἀπετελείωνον τὸν ναόν. Τὸ Ροστόβ εἶναι ὁ ιδιαίτερος μυστικὸς ἱερὸς χώρος, ὅπου θὰ λαξεύωνται οἱ λίθοι τοῦ πρὸς ἀνέγερσιν ἐθνικοῦ οἰκοδομήματος.

Τιμὴ βεβαίως μεγάλη εἰς τὸ Ροστόβ· ἀλλὰ ὅσον μεγάλη εἶναι ἡ τιμὴ, τόσον μεγάλη εἶναι καὶ ἡ εὐθύνη· ὅσον εὐρέα τὰ δικαιώματα, τόσον ἐπιτακτικὰ καὶ τὰ καθήκοντα. Ἄς ἀναλογισθῶμεν ὅτι θὰ ἔλθῃ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἐντολοδόται, δηλ. ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ρωσσίας, θὰ μᾶς ζητήσῃ λογοδοσίαν τῶν πεπραγμένων. Θὰ μᾶς ἐρωτήσῃ: «Ροστόβ τί ἔκαμες;» Καὶ ἐὰν δὲν ἐπράξαμεν ὅ,τι ἐχρειάζετο, θὰ μᾶς εἴπῃ: «Ροστόβ προϋτιμήθηκες ἀπὸ ἄλλα πολυπληθέστερα Κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ· ἐὰν δὲν ἦσουν, θὰ ἀνελάμβανεν ἄλλο Κέντρον τὴν ἐργασίαν· ἐὰν δὲν θὰ εἰργάζεσο, ὑπῆρχον ἄλλοι διὰ νὰ ἐργασθοῦν καὶ ἐκωλύθησαν διὰ τῆς ἰδικῆς σου προτιμήσεως». Ἡ σκέψις αὕτη ἀρκεῖ, νομίζω, διὰ νὰ πολλαπλασιάσωμεν τὰς προσπάθειάς μας καὶ νὰ ἐργασθῶμεν ὅχι πλεόν κατὰ δύναμιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὰς δυνάμεις μας.

Τὸ Κεντρικὸν Συμβούλιον βεβαίως ἐργάζεται καὶ πράττει τὸ καθήκον του. Ἀλλὰ φθάνει τοῦτο; Πρέπει νὰ ἐπαναπαυώμεθα εἰς αὐτό; Ὁχι. Διότι κάθε δένδρον τρέφεται ἀπὸ τὴν γῆν, εἰς τὴν ὁποίαν φύεται, καὶ ἐκ τοῦ ἀέρος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπλώνει τοὺς κλάδους του. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ δεῖξωμεν ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὸ ἔργον τοῦ Συμβουλίου, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐμψυχώσωμεν αὐτό, εἶναι ἀνάγκη νὰ προσφέρωμεν τὰς ὑπηρεσίας καὶ ἐκδουλεύσεις μας εἰς αὐτό. Εἶναι ἀνάγκη τοιοῦτοτρόπως νὰ ἀνάψωμεν ἡμεῖς ἐδῶ ἐστὶαν προωρισμένην νὰ φωτίζῃ καὶ νὰ θερμάνῃ τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Ρωσσίας, νὰ καλλιεργήσωμεν ἐδῶ τὴν ρίζαν τοῦ δένδρου, τὸ ὁποῖον προώριται νὰ ἀπλώσῃ τοὺς κλάδους καὶ νὰ ρίψῃ τὴν εὐεργετικὴν του σκιὰν εἰς ὅλας τὰς γωνίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ρωσσίας, εἶναι ἀνάγκη νὰ δώσωμεν ἡμεῖς ἀπ' ἐδῶ τὸ σύνθημα τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων μερῶν, εἶναι ἀνάγκη νὰ χρησιμεύσωμεν ἡμεῖς τύπος καὶ ὑπόγραμμα, τὸ ὁποῖον θὰ μιμηθοῦν ὅλοι. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, τὸ Ροστόβ θὰ καταλάβῃ λαμπρὰν σελίδα ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ.

Τιμὴ εἰς τὸ Ροστόβ· τιμὴ δὲ καὶ στέφανος εἰς τοὺς ἐργάτας αὐτῆς τῆς ιδέας.

Τῆς τιμητικῆς αὐτῆς ἐργασίας δὲν θὰ ᾔηται ἀμέτοχοι καὶ αἱ Ἑλληνίδες. Τουναντίον, εἶναι οἱ μᾶλλον πλησιέστεροι καὶ συγγενεῖς παράγοντες. Κυρίως εἰς αὐτὰς ἀνήκει ἡ τιμὴ καὶ ἡ εὐθύνη διὰ τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους. Καὶ εἶχε δίκαιον τὸ Α' Πανελλήνιον Συνέδριον νὰ δώσῃ ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς νέας Ἑλληνίδος, τῆς χρυσῆς ταύτης ἐλπίδος τοῦ ἔθνους μας. Δὲν ἐνθυμοῦμαι διὰ ποῖον μέγαν ἄνδρα ἐλέχθη ὅτι δὲν θὰ ᾔτο τοιοῦτος, ἂν δὲν εἶχε τὴν μητέρα τὴν ὁποίαν εἶχεν. Ἀλλ' ἐφηρμόσθη πολλάκις ἡ ἀλήθεια αὕτη καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀποδείξεων καὶ ἐπιχειρημάτων. Φαίνεται ὅτι τρόπον τινὰ μετὰ τὸ γάλα τῆς

μητρός ἀπομυζάνομεν καὶ στραγγίζομεν ἐν ἡμῖν τὸν χαρακτήρα, τὰ αἰσθήματα, τὰς ἔξεις καὶ προτιμήσεις τῆς μητρός. Ἐπὶ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς προϋποθέσεως ταύτης στηριζόμενος, κάμνω ἔκκλησιν εἰς τὰς Ἑλληνίδας μας: «Ἑλληνίδες μὴ λησμονῆτε τὴν ἀποστολὴν σας· μὴ λησμονῆτε ὅτι ἡ τύχη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ σᾶς· εἰς τὰς χεῖρας σας εἶναι ἡ εὐπλαστος ζύμη τοῦ ἐθνικοῦ Ἑλληνικοῦ φυράματος· εἰς τὰς χεῖρας σας μορφοῦνται αἱ γενεαί· ὑπὸ τὰς σκιὰς σας ἀναπτύσσονται οἱ εὐθαλεῖς βλαστοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ κορμοῦ. Εἰς ἄλλα κράτη καὶ ἔθνη νέαι καὶ γυναικες ζητοῦσι ἰσότητα μετὰ τὸν ἄνδρα καὶ δικαίωμα ψήφου· δὲν σᾶς ἀρνοῦμαι τὸ δικαίωμα τοῦτο· ἀλλὰ σᾶς βεβαιῶ ὅτι πολὺ περιορίζετε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ κράτος καὶ τὴν ἐξουσίαν σας· διὰ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων ἔχετε εἰς τὰς χεῖρας σας τῆς κοσμοκρατορίας τὰ ἡνία· διατὶ νὰ στερῇτε τὸν ἑαυτὸν σας μιᾶς τοιαύτης ἐξουσίας; Καὶ πάλιν Ἑλληνίδες μὴ λησμονῆτε ὅτι εἴσθε Ἑλληνίδες. Νανουρίσατε τὸν μικρὸν Ἑλληνόπαιδα μετὰ τὰ ἐθνικὰ τραγούδια· λικνίσατέ τον μετὰ τὰ ἐθνικὰ ὄνειρα· μεγαλώσατέ τον μετὰ τὰ ἐθνικὰ ἰδεώδη· μετὰ τὰ πρῶτα βήματα διδάξατέ τον τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς παραδόσεις του· φανατίσατέ τον. Ναί, φανατίσατε! Φανατισμὸν ὅμως δὲν ἐννοῶ μετὰ κατεύθυνσιν τὴν ἱερὰν ἐξέτασιν καὶ τὴν νύκτα τοῦ ἁγ. Βαρθολομαίου· τοιοῦτος φανατισμὸς δὲν εἶναι τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Τὸ τέκνον σας νὰ αἰσθάνηται ὅτι ἀφαιροῦν μέρος τῆς ὑπάρξεώς του καὶ τῆς ψυχῆς του ὅσοι θὰ θελήσουν νὰ ἀρνηθῇ τὴν γλῶσσαν του, νὰ ἀποσκορακίσῃ τὰ ἥθη καὶ ἔθιμά του, νὰ ἀπολακτίσῃ τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς παραδόσεις του. Διότι ἐπαναλαμβάνω νὰ εἶπω ὅτι, ὅπως ἔχει σήμερον ἡ ἀνθρωπότης καὶ ἡ πρόοδος, δὲν δύναται τις νὰ ζήσῃ καὶ νὰ προοδεύσῃ ὡς ἄνθρωπος, εἰ μὴ ἐφ' ὅσον ἀνήκει εἰς ἓν ἔθνος καὶ ἐν τῇ προόδῳ καὶ εὐημερείᾳ ἐκείνου ζητεῖ τὴν ἰδικὴν του πρόοδον καὶ εὐτυχίαν.

Ἑλληνίδες περιπτυχθῆτε, ζεστάνετε τὸν ἐκ τῆς χειμερινῆς νάρκης ἐγειρόμενον Ἑλληνισμόν τῆς Ρωσσίας καὶ θὰ ζήσῃ καὶ θὰ μεγαλουργήσῃ καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἱστορίαν του.

ΤΟ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΑΠΟ ΡΟΣΤΟΒ ΕΙΣ
ΜΥΤΙΛΗΝΗΝ, 1919» ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΜΙΑΣ ΦΥΓΗΣ
ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗ ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΗΣ ΟΥΡΑΝΙΑΣ ΠΟΛΥΚΑΝΔΡΙΩΤΗ, ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ
ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ ΤΗΣ ΜΑΡΙΑΝΝΑΣ ΠΟΓΚΑ ΚΑΙ
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΙΜΑΤΟΥ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΘΗΚΕ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2020
ΣΕ ΑΡΧΕΙΑ ΕΡUB ΚΑΙ PDF ΚΑΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΕΚΤΟ
ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ ΨΗΦΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

[illegible]

Stenopoda